

T.C.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

GÜNEY AZERBAYCAN MİLLİ HÜKÜMETİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ALİ SELİM GENÇ

DANIŞMAN

PROF.DR. MUSTAFA ORAL

AKSARAY 2021

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

GÜNEY AZERBAYCAN MİLLİ HÜKÜMETİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ALİ SELİM GENÇ

DANIŞMAN
PROF.DR. MUSTAFA ORAL

AKSARAY 2021

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren altı(6) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Ali Selim
Soyadı : GENÇ
Bölümü : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
İmza :
Teslim Tarihi :

TEZİN

Türkçe Adı : Güney Azerbaycan Milli Hükümeti

İngilizce Adı : South Azerbaijan National Government

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecince bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Ali Selim GENÇ

İmza:

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
JÜRİ ONAY SAYFASI

Ali Selim GENÇ tarafından hazırlanan “Güney Azerbaycan Milli Hükümeti” başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Aksaray Üniversitesi Kamu Yönetimi Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Mustafa ORAL

İmza

Tarih Bölümü, Milli Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu

Üye: Doç. Dr. Yahya YEŞİLYURT

Kamu Yönetimi ABD, Aksaray Üniversitesi

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Murat YILDIZ

Tez Savunma Tarihi: 17/12/2021

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun .....tarih ve ..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Doç. Dr. Sevilay USLU DİVANOĞLU
İmza

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GÜNEY AZERBAYCAN MİLLİ HÜKÜMETİ

(Yüksek Lisans)

ALİ SELİM GENÇ AKSARAY 2021

ÖZET

Ortadoğu denkleminin en büyük bilinmezlerinden biri olan İran, siyasi dalgalanmaları, zengin petrol yatakları ve jeopolitik konumuyla son iki yüz yıldır dünya kamuoyunun gündeminde kendine yer bulmaktadır. Çok uluslu multi-etnik bir yapıdan oluşan İran muhafazakâr kabuğunun altında modernleşme çabalarını da sürdürmektedir. İranlılık kimliği altında sert bir merkezileştirme olgusuna yönelen siyaseti, Batı dünyası ve ABD'ye karşı kullandığı retoriğiyle dikkatleri üzerine çekmektedir. Satranç tahtasına dönen bölgede özellikle Rusya'nın varlığı ve onun izlemiş olduğu siyaseti, bu coğrafyada çıkarları olan devletleri yeni politikalar üretmeye sevk etmektedir. Özellikle Soğuk Savaş döneminde zirveye ulaşan İran-Rusya-Batı ilişkileri son derece kırılğan bir yapıya ulaşmıştır.

Tüm bu yaşananlar sırasında, İran etnik yapısının büyük çoğunluğunu oluşturan Türklerin özgürlük mücadeleleri ele alınmıştır. Bu tez çalışmasında, İran etnik yapısının büyük çoğunluğunu oluşturan Azerbaycan Türklerin (soğuk savaş döneminde) ortaya koydukları özgürlük mücadeleleri ele alınmıştır. Alan yazında konunun uzmanları tarafından kaleme alınmış eserler, makaleler, gazeteler ve dergiler titizlikle incelenmiş, yine o yazarların ulaşmış oldukları sonuçların doğruluğu irdelenmiştir. İran coğrafyasının var olduğu zamanlardan beri bölge de varlığını sürdüren Türk'ler, taraflı birçok yazıda istilacı olarak gösterilmektedir. Genetik kodu farklı birçok etnik yapıya yurt sahipliği yapan bölgede özellikle Azerbaycan Türkleri, sistematik bir şekilde asimileye uğramakta, kimlikleri bilerek değiştirilmektedir. Dünya var olduğu günden beri hüküm sürdüğü bütün topraklarda ilk amacı adaleti sağlamak olan Türk milleti, bölgede neden istenmemektedir? Güney Azerbaycanlı Türklerin başlatmış olduğu bağımsızlık hareketleri niçin başarıya ulaşamamıştır? Bu özgürlük mücadelesinde Türkiye'nin tutumu nedir? Güney Azerbaycan Türklerine yardım eden Sovyetler, gerçek bir dost mu, sinsî bir düşman mı? Tezimiz de bütün bu sorulara belgeler eşliğinde cevaplar aranacaktır.

Beş ana başlıktan oluşan tezin ilk bölümü İran tarihi, İran'ın etnik yapısı ve ikili ilişkilerini anlatmaktadır. Tезin ikinci bölümünde, Güney Azerbaycanlı Türklerin bu bölgedeki var oluş yılları ele alınacaktır. Yabancı yazarların dediğı gibi Türk'ler bölgeyi istila eden bir millet midir? Tезin üçüncü bölümünü Güney Azerbaycan Türklerinin İran'da başlatmış olduğı ilk meşrutiyet hareketleri ve Azadistan Devleti oluşturmaktadır. Dördüncü bölümde Güney Azerbaycan Milli Hükümetinin kuruluş süreci ve beşinci bölümde Güney Azerbaycan Milli Hükümeti ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise aradığımız soruların cevapları yer almaktadır. Güney Azerbaycan Hükümeti, Sovyetlerin kurmuş olduğı kukla bir yapıyı, yoksa özgürlük uğruna canlarını hiçe sayan bir milletin onurlu hikâyesi mi olduğudur.

Bilim Kodu: 117809

Anahtar Kelimeler: Orta Doğı, İran Türkleri, Azerbaycan Türkleri, Güney Azerbaycan Milli Hükümeti, Seyid Cafer Pişeveri

Sayfa Adedi: 193

Danışman: Prof. Dr Mustafa ORAL

AKSARAY UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL
SCIENCES

(M.A. Thesis)

Ali Selim GENÇ Aksaray 2021

ABSTRACT

Iran, one of the biggest unknowns of the Middle East equation, has been on the agenda of the world public opinion for the last two hundred years with its political fluctuations, rich oil fields and geopolitical position. Iran, which consists of a multinational and multi-ethnic structure, continues its modernization efforts under its conservative shell. It draws attention with its policies towards a harsh centralization phenomenon under the Iranian identity and its rhetoric against the Western world and the USA. Especially the presence of Russia and its policy has turned the region into a chessboard, prompt the states with interests to produce new policies in the geography. Iran-Russia-Western relations, which reached their peak especially during the cold war, became extremely fragile. During all these events, the freedom struggles of the Turks, who constitute the majority of the Iranian ethnic structure, were discussed. In the literature, the works, articles, newspapers and magazines written by the experts in the field were meticulously examined, and the accuracy of the results reached by those authors was examined. The subject, which is analyzed with an objective paradigm, reveals the illusions of some foreign writers on the subject. The Turks, who have existed in the region since the existence of the Iranian geography, are shown as invaders in many biased articles. In the region, which is home to many ethnic structures with different genetic codes, especially Turks are systematically assimilated and their identities are deliberately changed. Why are the Turks, whose primary purpose is to provide justice in all the lands they have ruled since the existence of the world, not wanted in the region? Why did the independence movements initiated by the Turks not succeed? What is Turkey's stance in these freedom movements? Are the Soviets helping the Iranian Turks a true friend or a sneaky enemy? In our thesis, answers to all these questions will be sought with documents.

The first part of the thesis, which consists of five main titles, describes the history of Iran, Iran's ethnic structure and bilateral relations. In the second part of the thesis, the years of existence of the Turks in this region will be discussed. Are the Turks a nation invading the region, as foreign writers say? The third part of the thesis consists of the dynasties ruling in Iran and the Azadistan State, which was established as a result of the first freedom struggle initiated by the Turks in Iran. The fourth part consists of the developments between the First and Second World Wars. In the 5th chapter, The main subject of our thesis, the South Azerbaijan National Government has been discussed. In the conclusion part, there are answers to the questions we seek. Is the South Azerbaijan Government a puppet structure established by the Soviets, or is it the honorable story of a nation that sacrificed their lives for freedom?

Science Code :117809

Key Words : Middle East, Iranian Turks, Azerbaijan Turks, South Azerbaijan National Government, Seyid Cafer Pişeveri

Page Number: 193

Supervisor : Prof. Dr. Mustafa ORAL

ÖNSÖZ

Uzun yıllar boyunca Türk hükümdarları tarafından yönetilen İran toprakları, özellikle Safevi Devleti'nin hüküm sürdüğü dönemlerde, Türk kültürü ekseninden uzaklaşarak, Fars kültürüne doğru kimlik kayması yaşamıştır. Bu eksen kaymasının başlattığı dönüşüm, İran topraklarında bugün, Türkleri işgalci konumuna sokmuştur. Safevi Devleti ile birlikte, Şii mezhebini benimseyen aşiretler bölgede ayrımcılığın ilk tohumlarını ekmişlerdir. Son yüzyıl içinde hâkimiyetin Türk hanedanlıklarından, Pehleviler'e geçmesiyle birlikte İran'da ayrıştırmalar zirveye ulaşmıştır. Şah Rıza'nın benimsediği "Ari İranlılık" politikası, İran Türklerini hedef haline getirmiştir. Bölgede istenmeyen millet olan İran Türkleri, Sovyetler Birliği'nin de izlediği siyaset nedeniyle ikiye ayrılmak zorunda kalmışlardır. 1828'de Güney ve Kuzey Azerbaycan olarak bölünen Azerbaycan topraklarının, kuzey kısmı Sovyetlere, güney kısmı İran'a bırakılmıştır. Kuzey Azerbaycan ilerleyen yıllarda bağımsızlığını kazanmış ve bugün Azerbaycan Cumhuriyeti olarak yaşamaktadır. Güney Azerbaycan kısmı ise halen İran Devleti'nin hükmü altında varlığını sürdürmektedir. 1900'lü yılların başından beri özgürlük mücadelesi veren Güney Azerbaycan Türkleri, bölgede asimile edilmeye çalışılan grupların başında gelmektedir.

Günümüzde İran'da yaşayan Türklerin nüfus açısından ne kadar çok olduğu bilinse de, İran'da resmi olarak kurulmuş bir Türk Devleti'nin varlığından çoğumuzun haberi yoktur. Güney Azerbaycan Ulusal Hükümeti 1945-1946 yılları arasında yaşamış, bölgede yaşayan diğer etnik grupları etkilemiş, bulunduğu dönem itibarıyla zamanın çok ötesinde reformlara öncülük etmiş bir Türk Devletidir. Eski dönemlerde olduğu gibi günümüzde de Fars kültürü zorla dayatılmak istenen Güney Azerbaycan Türklerinin yaşamış olduğu baskıları, belgeler eşliğinde dünyaya duyurmak bizim vazifemizdir. Dünya var olduğu günden beri hüküm sürdüğü bütün topraklarda ilk amacı "adalet", ilkesi "merhamet" olan Türklerin, Güney Azerbaycan'daki varoluş hikâyesi anlatılmaya çalışılacaktır.

Bu tez çalışmasında İran Devleti sınırları içerisinde yaşayan Güney Azerbaycan Türkleri ile gerçekleştirmiş olduğu özgürlük harekâtları ele alınmıştır. Literatür taramasında bu konuda yapılan çalışmaların eksikliğini görüp beni yönlendiren, tezin tamamındaengin bilgi ve tecrübesinden yararlanma imkânı bulduğum, kaynak bulma konusunda yoluma ışık olan danışman hocam sayın Prof. Dr. Mustafa Oral'a teşekkürü borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU.....	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
JÜRİ ONAY SAYFASI.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	viii
ÖNSÖZ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TARİHTE İRAN VE İRAN'IN ETNİK YAPISI.....	6
1.1. İran Tarihi ve İran'ın İkili ilişkileri.....	6
1.2. İran'ın Etnik Yapısı.....	10

İKİNCİ BÖLÜM

2. İRAN TÜRKLERİ.....	15
2.1. İran Coğrafyasında Türkler.....	16
2.2. İran Azerbaycanı.....	18
2.3. İran'da ki Türk Boyları.....	19
2.3.1. Azerbaycan Türkleri.....	19

2.3.2. Kaşkaylar	19
2.3.3. Avşarlar.....	20
2.3.4. Şahsevenler.....	20
2.3.5. Kaçarlar.....	20
2.3.6. Türkmenler.....	21
2.3.7. Karapapaklar.....	21

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İRAN'DA İLK MEŞRUTİYET HAREKETLERİ.....	21
3.1. Kaçarlar Dönemi.....	22
3.2. Güney Azerbaycan'da Meşrutiyet Hareketleri.....	24
3.3. Azadistan Cumhuriyeti.....	31
3.4. Pehleviler Dönemi.....	38

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. GÜNEY AZERBAYCAN MİLLİ HÜKÜMETİNİN KURULUŞ SÜRECİ.....	41
4.1. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları.....	42
4.2. İran'da Merkezileşme Faaliyetleri.....	43
4.3. Seyid Cafer Pişeveri Kimdir.....	49
4.4. Güney Azerbaycan Bölgesinde Yeni Kurulan Teşkilatlar.....	52
4.5. Azerbaycan Demokrat Partisi.....	54
4.6. ADP'nin Birinci Büyük Kongresi.....	60
4.7. ADP'nin İkinci Büyük Kongresi... ..	63
4.8. ADP'nin Halk Kongresi.....	68

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. GÜNEY AZERBAYCAN MİLLİ HÜKÜMETİ.....	73
5.1. Güney Azerbaycan Milli Hükümeti'nin Kurulması.....	73
5.2. Güney Azerbaycan Milli Hükümetinin Reformları.....	82
5.3. Güney Azerbaycan Sorunu Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda.....	96
5.4. Güney Azerbaycan Hükümeti ile İran Hükümeti Arasındaki Görüşmeler.....	115
5.5. İran Hükümetinin Güney Azerbaycan Hükümetine Baskıları.....	123
5.6. Güney Azerbaycan Milli Hükümeti'nin Sona Erdirilmesi.....	126
5.7. Güney Azerbaycan Milli Hükümeti Tecrübesi	131
SONUÇ.....	132
KAYNAKÇA.....	134
EKLER.....	143
Ek1. Güney Azerbaycan Haritası.....	143
Ek2. General Haşimi'nin Savaş Bakanlığı'na Yazdığı Mektup.....	144
Ek3. Azerbaycan Valisi Dr. Cavid Selamullah'ın, General Haşimi'ye Yazdığı Mektup.....	145
Ek4. Azerbaycan Hükümeti'nin, İran Başbakanı Kavamü's Saltana'ya Yazdığı Mektup.....	146
Ek5. Güney Azerbaycanlı 24 Mahkumun İdam Belgesi.....	147
Ek6. Azerbaycan Ordusunda Görevli Bir Albay Ve Bir Binbaşının İdam Belgesi.....	148
Ek7. Dil Gazetesi'nin Azerbaycan Kalkışmasına Dair Makalesi.....	149
Ek8. Azerbaycan Halkının Farslaştırma Politikalarına Maruz Kaldığını Gösteren İstihbarat Belgesi	150

Ek9. Seyid Cafer Pişeveriye İsnat Olunan Suçun İlk Sayfası.....	151
Ek10. Azerbaycan Halk Ordusu Tarafından Onaylanmış Beyan.....	152
Ek11. Azerbaycan Demokrat Fırkasının Üyelik Kartı.....	153
Ek12. Azerbaycan Milli Hükümetinin Milli Marşı.....	154
Ek13. 10.06.1946 tarihli Azerbaycan Gazetesi s.1.....	155
Ek14. 11.06.1946 tarihli Azerbaycan Gazetesi s.1.....	156
Ek15. 12.06.1946 tarihli Azerbaycan Gazetesi s.1.....	157
Ek16. 13.06.1946 tarihli Azerbaycan Gazetesi s.1.....	158
Ek17. 14.06.1946 tarihli Azerbaycan Gazetesi s.1.....	159
Ek18. 17.06.1946 tarihli Azerbaycan Gazetesi s.1.....	160
Ek19. 18.06.1946 tarihli Azerbaycan Gazetesi s.1.....	161
Ek20. 20.06.1946 tarihli Azerbaycan Gazetesi s.1.....	162
Ek21. 21.06.1946 tarihli Azerbaycan Gazetesi s.1.....	163
Ek22. 23.06.1946 tarihli Azerbaycan Gazetesi s.1.....	164
Ek23. 24.06.1946 tarihli Azerbaycan Gazetesi s.1.....	165
Ek24. 25.06.1946 tarihli Azerbaycan Gazetesi s.1.....	166
Ek25. 26.06.1946 tarihli Azerbaycan Gazetesi s.1.....	167
Ek26. 27.07.1946 tarihli Azerbaycan Gazetesi s.1.....	168
Ek27. 30.07.1946 tarihli Azerbaycan Gazetesi s.1.....	169
Ek28. 01.07.1946 tarihli Azerbaycan Gazetesi s.1.....	170
Ek29. 02.07.1946 tarihli Azerbaycan Gazetesi s.1.....	171
Ek30. 03.07.1946 tarihli Azerbaycan Gazetesi s.1.....	172
Ek31. Resimler.....	173-177
Tez Değerlendirme Formu.....	178

KISALTMALAR

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

ADF : Azerbaycan Demokrat Fırkası

ADP : Azerbaycan Demokrat Partisi

Age : Adı Geçen Eser

Agm : Adı Geçen Madde

Agm : Adı Geçen Makale

Bk. : Bakınız

BM : Birleşmiş Milletler

C. : Cilt

CBA : Cumhurbaşkanlığı Arşivi

CBO : Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Çev. : Çeviren

HR : Hariciye

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

S. : Sayfa

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği

SYS : Siyasi

TDV : Türk Diyanet Vakfı

GİRİŞ

Sovyetler Birliği'nin sıcak denizlere ulaşma politikasına hizmet edecek en ideal yol İran üzerinden Basra Körfezi'ne inmektedir. Stratejisini bu doğrultuda geliştiren Sovyetler Birliği, 1813 Gülistan Anlaşması'yla İran'dan bazı toprakları almış ve Hazar Denizi'nde donanma bulundurma hakkı elde etmişti. İngiltere kendi sömürge yollarına ait kritik yerlerin Sovyetler Birliğinin eline geçmesini istemediği için, İran'a bazı yardımlarda bulunmuştu. İran bu yardımlardan güç alarak Sovyetler Birliği'ne savaş açtı ve savaşı kaybetti. Savaş sonunda imzalanan Türkmençay Antlaşması ile Azerbaycan toprakları ikiye bölündü. Kuzey Azerbaycan Sovyetler Birliği'ne bırakılırken, Güney Azerbaycan bölgesi İran'a kaldı.

Sovyetler Birliği, İran toprakları üzerinde daha fazla söz sahibi olabilmek için strateji değiştirerek sıcak savaş yerine, bölgede varlığını sürdüren etnik gruplar üzerinden iç savaş çıkarma yolunu tercih etti. İran'a bırakılan Güney Azerbaycan Bölgesi'nde, Azerbaycan Türkleri çoğunlukta idi. Güney Azerbaycan Türkleri özellikle Pehleviler döneminde ağır bir şekilde asimilasyon politikalarına maruz kalıyorlardı. Türklerin özgürlüğüne verdiği önemi de göz önünde bulunduran Sovyetler Birliği, iç savaş çıkartmak için en uygun seçeneğin Azerbaycan Türkleri olduğunu gördü.

1905 yılında gerçekleşen Rus Devrimi ile Kuzey Azerbaycan aydınları, Güney Azerbaycanlı aydınları da etkiledi. Tebriz'de ilk matbaanın kurulması ile başlayan süreç 1908 Meşrutiyetine kadar devam etti. Şeyh Cemaleddin Afgani ve Settar Han gibi ulusal kahramanlar özgürlük mücadelesinde önemli rol oynadılar. "Ekinci isimli" ilk Türk Gazetesi çıkarılmaya başlandı. Özgürlüğe giden yolda ilk adımlar atılmış oldu.

Bu özgürlük adımları şeyh Muhammed Hiyabani'nin başlattığı özgürlük harekâtı ile devam etti. Muhammed Hiyabani mecliste Ruslar aleyhine yaptığı konuşmalarla dikkatleri üzerine çekmişti. Ruslar'a verilen her tavizin, İran'ın toprak bütünlüğüne indirilmiş bir darbe olarak görüyordu. Şeyh Muhammed Hiyabani Azerbaycan Demokrat Fırkasının da kurucusudur.

1919 yılında İran'da yapılan seçimlerde Azerbaycan Demokrat Fırkası, İran Meclisi'n de ki Tebriz'e ait sandalyelerin çoğunluğunu aldı. Bu durum karşısında İran merkezi hükümetinin tavrı değişti. Özgürlük harekâtını sindirmek için baskı ve zulümler arttı.

Hürriyetçilere karşı tutuklamalar başladı. Bu durum halkın tepkisine neden oldu. “Yabancı işgaline son”, “İran İranlılar içindir” sloganlarıyla gösteri ve yürüyüşler düzenlendi. Tebriz’de Hiyabani başkanlığında Azadistan Devlet kuruldu. Tebriz’de bulunan bütün konsolosluklara yeni kurulan devletin tanınması için yazı gönderildi. 11 Eylül 1920’de Tebriz’e yürüyen İran Ordusu, Muhammed Hiyabani’yi öldürerek harekâtı bastırdı.

1921’de İran’da yeni bir dönem başladı ki, Türklere yapılan zulüm ve baskılar doruk noktasına ulaştı. Darbe ile yönetimi eline geçiren Rıza Şah için, tek millet Pers soyundan gelen İranlılar idi. Bütün siyasetini Türklerin varlığının sindirmesi üzerine kuran Şah, doğunun en büyük despotlarından biri idi. Farslı bir aileden gelen Şah, Rus ordusunda görev yapmış, İngiltere’nin kuklası haline gelmiş bir insandı. Yine İngilizler sayesinde yönetimi eline geçirmişti. Önceki dönemlerde Tebriz, İran’ın en büyük ticaret merkezlerinden biriyken, Şah döneminde ekonomik ambargolara maruz kaldı. Bu nedenle Tebriz, hızla gerilerken, Tahran yeni merkez olarak yükseldi. Devletin resmi dili Farsça ilan edilirken, devlet dairelerine Türkçe dilekçe vermek yasaklandı. Yeni doğan çocuklara Türkçe isim verilmesi yasaklandı. Türk ırkçılığı resmen devlet politikası haline getirildi.

1934 yılında ülkenin ismi “*Persia*” yerine İran olarak değiştirilmesi için kararname çıkarıldı.

Rıza Şah 1929 yılında Almanya ile dış ticaret antlaşması imzaladı. 1933’te Almanya’da Hitler’in iktidara gelmesiyle kendisine yeni bir diktatör ortak buldu. Rıza Şah, Sovyetlerin baskısından Hitler sayesinde kurtulacağını düşünüyordu. Sovyetlerde boş durmuyor, Şah’ın Hitler ile yaptığı antlaşmalara paralel olarak, İran’da ne gibi karışıklıklar çıkarılabilir diye araştırmalar yapıyordu. Bu araştırmalar sonucunda Güney Azerbaycan’da ki toplumsal ve ekonomik sorunlar Sovyetlerin desteği ile çözülebilir ve bölgede Sovyet sempatisi artırılabilirdi.

1941’de Almanya’nın, Sovyetlere savaş açması bölgede yeni oyunlar kurulmasını tetikledi. Sovyetlerin yenilmesi, İngiltere ve ABD için olumsuz sonuçlar doğurabilirdi. Bunun için Sovyetlere yardım edilmesi gerekiyordu. Sovyetlere ulaştırılacak yardım için en iyi güzergâh İran topraklarıydı. Sovyet birliklerinin taarruza geçmesi sonucu Güney Azerbaycan topraklarının büyük kısmı kaybedildi. Bu toprak kaybı Rıza Şah’ı koltuğundan etti.

1942’de Sovyetler ve İngiltere arasında yapılan antlaşmaya göre savaş bitimi, İran topraklarından bütün yabancı askeri birlikler çıkacaktı.

İran’da Rıza Şah tahttan indirildi ve yerine oğlu Muhammed Rıza Şah getirildi. Yeni Şah ilk zamanlar ılımlı bir siyaset izledi. Siyasi mahkûmlar serbest bırakıldı, sansür kaldırıldı, gazete ve dergilerin basılmasına izin verildi. Serbest kalan mahkûmlar arasında dönemin önemli isimlerinden Seyid Cafer Pişeveri ve Dr. Musaddık’da vardı.

İkinci Dünya Savaşı, İran Hükümeti’nin bölgedeki gücünü zayıflattı. Rıza Şah döneminde doruk noktasına ulaşan zulüm ve baskılar, Güney Azerbaycan Türklerinin yeni bir özgürlük harekâtı başlatmasına zemin hazırladı. 1944 yılında Tebriz’de Tudeh Partisi’nin şubesinin açılması, farklı eğilimlerde gazete ve dergilerin yayınlanması, İran’da yeni bir dönemi başlatmış oldu.

1943 İran seçimlerinde Tebriz milletvekili olarak seçilen Seyid Cafer Pişeveri’ye mazbatası verilmeyerek milletvekilliği düşürüldü. Bu duruma Güney Azerbaycan Türkleri sessiz kalmadı. Basın yayın yoluyla seslerini duyurmak için Seyid Cafer Pişeveri Özgürlük Cephesi gibi yeni teşkilat kurdu. Bu arada Sovyetler Birliği’nde yeni kurulan hükümet Güney Azerbaycan Türklerinin gönlünü kazanabilmek için yetkililer gönderip görüşmeler yapıyorlardı.

3 Eylül 1945’te Azerbaycan Demokrat Partisi kuruldu. Tudeh Partisi üyeleri ile İran Halk Partisi’nin bütün teşkilatları 12 Eylül’de ADP’ye katıldılar.

1-2 Ekim’de ADP’nin büyük kongresi düzenlendi. Parti başkanlığına Seyid Cafer Pişeveri getirildi. İran Hükümeti Tebriz’de ki gelişmeleri yakından takip ediyordu.

ADP’nin ikinci büyük kongresi 8-10 Kasım’da yapıldı. 12 Aralık 1945’te Azerbaycan Ulusal Meclisi’nin ilk oturumu gerçekleştirildi. Hükümetin kurulmasından sonra Seyid Cafer Pişeveri hükümet programı açıkladı.

Tahran Meclisinin gündeminde ise tek konu Azerbaycan idi. Meclisteki bazı gruplar, Şah yönetiminin yanlış siyaseti ülkeyi bu duruma getirdiğini düşünüyorlardı. Bölgede ki gelişmeler İngiltere ve Sovyetler Birliği tarafından da yakından takip ediliyordu. İran Dışişleri Bakanı, Güney Azerbaycan meselesinin Birleşmiş Milletler nezdinde görüşülüp çözüme kavuşturulmasını istiyordu.

Azerbaycan Milli Hükümeti işbaşına gelir gelmez yeni reformları hayata geçirmeye başladı. Düzenli ordu kurulması, Tebriz Radyosu'nun açılması, yıllık bütçenin hazırlanması yapılan ilk yeniliklerdendi. 6 Ocak 1946'da Türkçe resmi dil ilan edildi. Tebriz Üniversitesi'nin kurulması kararı alındı. Yeni anayasanın hazırlanması için komisyon kuruldu. Devlet topraklarının paylaşımı, dış ticaret yasası, yasadışı ihracatın engellenmesi, kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesi gibi birçok reform hayata geçirildi.

Azerbaycan'da bu gelişmeler yaşanırken İran Hükümeti, Güney Azerbaycan Eyaletine verilen finansman desteğini kesti. Ekonomik olarak Azerbaycan Milli Hükümeti'ni zor durumda bırakmayı amaçlıyorlardı.

Bölgede aktif rol oynayan İngiltere, Sovyetler Birliği tarafından Güney Azerbaycan'a verilen desteği biliyordu. Sovyetlerin amacının aslında Güney Azerbaycan Türklerinin özgürlüğü olmadığını, bölgeyi Sovyetleştirmek için kurulan bir komplo olduğunu fark ediyordu.

Önemli bir konu ise Güney Azerbaycan Türklerinin başlatmış olduğu özgürlük harekâtı bölgede ki Kürtleri de etkiledi. Kürtler, Mehabad Bölgesi'nde, Qazi Muhammed'in önderliğinde özerk Mehabad Kürt Cumhuriyeti'ni kurdular.

Bölgede ki kontrolünü iyice kaybeden İran Hükümeti, BM Genel Kuruluna bir dilekçe vererek Azerbaycan Meselesinin gündeme getirilmesini istedi. 10 Ocak 1945'te BM Genel Konseyi Londra'da toplandı.

Bu gelişmeler yaşanırken İran'da yeni seçimler yapıldı ve başbakanlığa Kavamü-s Saltana getirildi. İlerleyen süreçlerde Stalin ile görüşen İran Başbakanı, Sovyet askerlerinin İran topraklarından çıkarılmasını istedi. Buna karşılık Azerbaycan Bölgesi'nde özerk bir yönetim kurulmasını ve bazı yeniliklere izin verileceğini bildirdi. Ayrıca İran'ın kuzey bölgesinde Sovyetlere petrol arama izni de verilecekti. Kurulacak ortak bir petrol şirketinin %51 hissesinin Sovyetlere verilmesini teklif etti.

Sovyetlere verilen bu petrol imtiyazı ile Sovyetler Birliğinin, Güney Azerbaycan Milli Hükümeti'ne bakış açısı değişti. ABD ve İngiltere'nin baskılarını da bahane gösteren Sovyetler Birliği, İran topraklarından askerlerini çekmeye başladı.

Gelişmeleri takip eden Azerbaycan Milli Hükümeti temsilcileri İran Başbakanı ile görüşmelere başladı. İlk görüşmelerden Güney Azerbaycan Türkleri adına önemli

kazanımlar elde ettiler. 14-17 Haziran 1946'da Azerbaycan Milli Hükümeti ile İran Hükümeti arasında bir antlaşma sağlandı. Her ne kadar antlaşma sağlansa da Güney Azerbaycan Türkleri bölgede yalnız bırakılmışlardı, bu sebepten dolayı İran Hükümeti gittikçe baskısını artırmaya başladı.

4 Aralık'ta İran Ordusu, Güney Azerbaycan Bölgesi'ne doğru harekete geçti. Belli bölgelerde saldırılara karşı başarı sağlayan Güney Azerbaycan Ordusu'nun dayanması mümkün değildi. 11 Aralık'ta Güney Azerbaycan topraklarının kontrolü tamamen İran Ordusu'na geçti. Güney Azerbaycan Hükümeti'nin yetkilileri Tebriz'i terk etti. Bir yıl varlığını sürdüren Güney Azerbaycan Hükümeti bu şekilde tarih sahnesinden çekildi. 11 Haziran 1947 yılında Pişeveri'nin içinde bulunduğu araç kaza yaptı ve Pişeveri hayatını kaybetti.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TARİHTE İRAN VE İRAN'IN ETNİK YAPISI

Tezin ilk bölümünü oluşturan bu kısımda İran tarihi, İran Bölgesi'nde yaşayan etnik gruplar anlatılacaktır. İran kelimesinin anlamı ve nereden geldiği, bölgede yaşayan ilk toplulukların hangi millettten olduğu, İran'da hangi devletlerin hüküm sürdüğü, bölgede kullanılan diller, yeraltı kaynakları, jeopolitik konumu ve bu konumun getirdiği avantajlar ve dezavantajlar ele alınacaktır. Gelişen teknolojiyle birlikte kıymeti anlaşılan petrol ve türevlerinin hangi devletlere nasıl hizmet ettiği, ABD, İngiltere ve Sovyetler'in bölgeyi nasıl satranç tahtasına çevirdiği gözler önüne serilecektir.

1.1.İran Tarihi ve İran'ın İkili İlişkileri

Ortadoğu coğrafyasında en büyük toprak parçasına sahip olan İran'ın tarihi¹ milattan önceki yıllara kadar dayanır. İran kelimesinin büyük ihtimalle “Aryan” kelimesinden geldiğini belirten Gülara Yenisey; bu bilgileri Zeki Velidi Togan'ın vermiş olduğu bilgilere dayandırmaktadır. Yazar bu bilgiler ışığında bölgede önceden Türklerin yaşadığını, İranlıların sonradan geldiği bilgisine yine aynı kitabında yer vermektedir.² Togan, İran Türklerinin Eski Tarihi adlı kitabında, bölgede eski yıllarda hüküm süren milletlere ulaşmak için dil konusunda araştırma yapmış, onların Irak, İran ve Azerbaycan bölgelerinde eklemeli dil kullanıldığı bilgisine ulaşmıştır. Eklemeli dil bugünkü Türkçe'nin babası olarak kabul edilmektedir. Bölgeye, Pasorgad Kabilesinin kılavuzluğunda, 10 Pers boyu gelmiştir. Firdevs'inin şehnamesini de ispat olarak gösteren yazar, bu 10 Pers boyunun ilkel bir şekilde yaşadığını, sonradan bölgede konuşulan eklemeli dili öğrenip uygar olduklarını söylemektedir. Yazara göre Persler, Türklerden binlerce yıl sonra gelmiştir.

İran ile ilgili bilgilere ilk defa M.Ö IX. yüzyılda Asur kaynaklarında rastlanmaktadır. Ortadoğu coğrafyasına göç eden Medler ve Persler bugün Fars diye anılan bölgeye

---

¹ Cemil Hasanlı, **Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2005, s.7.

² Gülara Yenisey, **İranda Etnopolitik Hareketler**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s.103.

yerleşmişlerdir. Azerbaycan, M.Ö VI. yüzyılın ikinci yarısında Pers İmparatorluğu'nun topraklarına katılmıştır.³ Zamanla genişleyerek büyüyen Medler, Persleri de kendilerine bağlayarak İskitleri yenilgiye uğratmışlar ve bugünkü Tahran'ın olduğu bölgeye kadar gelmişlerdir. Bu bölgeye göçle geldikleri ve İskitler ile savaştıklarına göre, İskitlerin bu bölgede daha önceden var olduğu bilgisi çıkmaktadır. İskitlerin 'de tarihte bilinen en eski Türk Devleti olduğu bugün dünya tarihçilerinin ortak görüşüdür. Bu bilgiler ışığında İran bölgesinin çok eski bir Türk yurdu olduğu rahatlıkla anlaşılabılır. Objektif davranmayan birçok tarihçinin dediği gibi Türklerin bu bölgeye sonradan gelip yerleştiği tezi tamamen çürümektedir. Türk'ler ne Moğol istilasıyla ne de Selçuklu Devleti zamanında Anadolu'dan İran'a gidip yerleşmişlerdir. İran toprakları kadim zamanlardan beri Türk yurduudur. Yüzyıllar içerisinde bölgeye hâkim olan güçler, bağlı olduğu millet yönünden değişiklik gösterse de İran'ın en eski Türk yurtlarından biri olduğu değişmez gerçektir.

651 yılına kadar birçok hükümdarlık altına giren bölge bu tarihten sonra İslam orduları tarafından ele geçirilmeye başlanmıştır. Hz. Osman döneminde İran da hüküm süren Sasani Devleti bu dönemde tarihe karışmıştır. Emeviler, Abbasiler, Karahanlılar ve Gazneliler bölgeye hâkim olmuşlardır. Dandanakan Savaşı ile birlikte bölge Selçuklu Devleti yönetimine girmiştir. Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün kurduğu devlet düzeninde, askeri cepheler Türklere, bürokrasi İranlılara verilmiştir. Sünni İslamı esas alan devlet yönetimi, resmi yazışmalarda ve bürokraside Nizamülmülk'ten itibaren dil olarak Farsça'yı kullanmıştı. Saray dili olarak kabul gören Farsça'nın, bölgede ki milletler tarafından da kullanılmaya başlamasıyla Farsça baskın dil haline gelmiştir.⁴ Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra bölgede küçük hanedanlıklar kurulmuştur. Moğolların bölgeye akın etmesi ile birlikte karanlık bir devir yaşanmaya başlanmıştır. İlhanlı-Moğol çatışması ile birlikte önemli şehirler büyük zarar görmüştür. Bölge uzun yıllar süren hâkimiyet çatışmalarından sonra Karakoyunluların, daha sonra da Akkoyunluların hâkimiyetine girmiştir. Safevi Devleti hükümdarı Şah İsmail, Akkoyunlu Devleti'ne son vererek bölgede siyasi birliği sağlamıştır. Bu dönemin en belirgin ve gelecekteki yüzyıllara damga vuracak olayı, devlet politikasının da Şiiliğin benimsenmesidir. Bu yeni dönem İran tarihinin dönüm noktalarından birisidir. Safevilerin, Şiiliği ideoloji olarak benimsemesi Anadolu'daki

---

³ Ziya Musa Buniyatov, "Azerbaycan", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt IV, İstanbul 1991, s.317-322.

⁴ Aygün Attar; "İran'ın Farslaşma Süreci ve Bu süreçte Farsçanın Rolü", **Erdem Dergisi**, cilt:52, Sayı.1, 2008, s.3.

birçok Türkmen kitesinin ilgi odağı haline gelmiştir. Lakin Şah İsmail'in, Yavuz Sultan Selim karşısındaki yenilgisi, Türkmen aşiretlerinin parçalanmasına neden olmuştur. Şah I. Abbas döneminde en parlak devrini yaşayan Safeviler⁵ Türkmen uyruklu kişilerin, devlet içindeki etkinliğini azaltarak, Gürcülere daha fazla yer vermeye başlamışlardır. İlerleyen yıllarda ordunun başına Ermeni asıllı komutanlar getirilmiştir. Bu kişilerin artmasıyla birlikte bölgede yeni bir kültür, sosyal hayat ve yeni bir etnik yapı oluşmaya başlamıştır. Şah Abbas'ın ölümünden sonra gerilemeye başlayan Safevi Devleti, II. Tahmabs zamanında Afşar Aşiretlerinden, Nadir Han sayesinde Osmanlı Devleti'ne kaptırdığı toprakları geri almıştır. Ruslarla girdiği mücadeleleri de kazanan Nadir Han, 1736 yılında kendini “Şah” ilan ederek Safevi Devleti'ne son vermiştir. Bir suikast sonucu öldürülmesiyle birlikte taht kavgaları başladı. Türkmen Aşiretlerinden olan Kaçarların reisi Ağa Muhammed Han, İran'da Hâkimiyeti sağlayarak güçlü bir idari yapı oluşturdu. Bu güçlü yapıyı oluşturmak için uyguladığı şiddet, İran Türkleri açısından en büyük felaketlerden biridir.⁶ 1797 yılında ölmesi ile birlikte İran da yeni bir dönem başlarken, Avrupa'da da yeni bir denge mücadelesi başlamaktaydı. İran'da ki gelişen olaylara yön veren başta Rusya ve İngiltere olmak üzere bu iki devletin dünya siyasetine bakış açıları ve stratejilerine değinilecektir. Çünkü bu iki devletin İran'da ki çıkar ve çatışmaları, bölgede ki azınlıkların politikalarına yön vermektedir. İran, gerek coğrafi konumu gerekse yer altı zenginlikleriyle sözde medeni devletlerin hep ilgisini çekmiştir. Petrol, ilk başlarda sadece aydınlatmada kullanılırken, Ford'un T modelini üretmesi ile birlikte⁷ değerli bir yakıt haline gelmiştir. Donanma unsurlarında da kullanılmaya başlamasıyla birlikte petrol için acımasız bir yarış başlamıştır. Bu yarışın acımasızlığını, Fransız devlet adamı Georcen Clemenceau'nun “bir damla petrol askerlerimizin bir damla kanına değer” sözü çok iyi anlatmaktadır. Petrolün ve işlevlerinin kimya sektöründe yerini alması, kömüre göre fayda-maliyet açısının çok daha yüksek olması, roket ve savaş teknolojilerinde kullanılması petrole olan ihtiyacı daha da artırmıştır.

Bilindiği üzere Ortadoğu zengin petrol yataklarına sahip bir coğrafyadır. Petrol ve işlevlerinin kıymeti anlaşıldıktan sonra birçok Batılı Devletin gözü bu bölgeye dikilmiştir. Bugün dünyada petrol çıkarılan 4 ana bölge mevcuttur. ABD, Venezuela, Rusya ve

---

⁵ Zeki Velidi Togan, “Azerbaycan”, **MEB İslam Ansiklopedisi**, Cilt II, Eskişehir 1997, s.91-118.

⁶ Togan, **agm**, s.91-118.

⁷ Sabit Duman, **Modern Ortadoğunun Oluşumu**, Özserhat Yayıncılık, Malatya 2006, s.239.

Ortadoğu çıkarılan petrol bakımından ilk dört sırayı almaktadır. 1950-1960 yıllarda Ortadoğu'da petrol üretimi %218, Venezuela %94, ABD'de ise bu rakam %30'dur. Ortadoğu'da çıkarılan petrol miktarı, dünya genelinin 3/5'ini oluşturmaktadır. Burada bahsedilmesi gereken bir noktada Ortadoğu'da üretilen petrolün maliyetinin çok düşük olmasıdır. Meksika körfezinde petrolün varil maliyetinin fiyatı, 2 dolar iken, Ortadoğu'da bu rakam 10-35 cent arasındadır. Yani varil başına maliyet Ortadoğu'da 20 kat daha ucuzdur. Ayrıca iş gücü maliyetine ayrılan rakam batılı devletlerdeki iş gücü maliyeti ile kıyaslandığında ortaya komik ücretler çıkmaktadır. ABD gibi bir yerde 1 işçi fiyatına, Ortadoğu'da 8 işçi çalıştırılabilmektedir.⁸ Maliyet tablolarında ki hesap böyle olunca, sözde medeni Avrupa ve ABD kara bulut gibi bu coğrafyanın üzerine çökmüştür.

Konumuzda İran'ın, Rusya ve İngiltere ile ilişkisine, bu iki devletin, bölgede ne gibi çıkarları olduğuna değinmek zorundayız. IX. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan ve günümüze kadar devam eden sömürgecilik faaliyetleri, Avrupalıların Ümit Burnu'nu ve Amerika'yı bulmaları ile başlamış ve İngiltere zaman içinde tartışmasız en büyük sömürge imparatorluğunu kurmuştur. 1600'lü yıllarda kurulan İngiliz-Doğu Hindistan şirketi sömürgeciliğin ciddi anlamda ilk adımıdır. İngilizler, XVII. ve XVIII. yüzyılda ticari ve ekonomik yönden sömürgelerine ideolojik ve dini boyutları da eklediler. 19. yüzyıl İngiltere'nin Hindistan'daki sömürge boyutunun geliştiği dönemdir. Osmanlı Devleti ile 1838 de yapılan ticaret antlaşması ile İngiltere bu bölgede baskılarını artırdı. İngiltere 1882 de Mısır'ı, 1829 da Sudan'ı işgale etti. Kahire'den Ümit Burnuna kadar bölge İngiliz Hâkimiyetine girdi. İngiltere'nin bu süreçten sonraki nihai amacı, sömürge yollarını koruma altına almaktı. İngiltere'nin sömürge yollarını korumak istediği devletlerin başında Fransa ve Rusya geliyordu. 1813 Gülistan Antlaşması'yla⁹ Bakü, Şirvan ve Karabağ dolayları Rusya'ya bırakıldı.¹⁰

Ayrıca Rusya, Hazar Denizi'nde donanma bulundurma hakkı elde etti. İngiltere Rusya'nın izlediği stratejilerin sonucunu tahmin ettiği için, İran'a maddi ve teknolojik olarak yardım etti. Amaçları Rusları, İran topraklarından uzak tutarak, kaybettiği yerleri tekrar İran'a kazandırmaktı. İngilizlerin yardımıyla tekrar savaşa giren İran, ağır bir yenilgi sonucu

---

⁸ A. Qasımlo, **Kürtler ve Kürdistan**, Avesta Yayınları, İstanbul 2006, s.230.

⁹ Togan, **agm**, s.91-118.

¹⁰ Ali Azeri, **Azadistan Devleti ve Şeyh Muhammed Hiyabani**, Çev. Eloğlu, haz. Seyfettin Altaylı, Ankara 1995, s.11.

1828’de Türkmençay Antlaşmasını imzalamak zorunda kaldı. Erivan ve Nahcivan gibi yerlerin Rusya’ya bırakılması ile birlikte Rus tacirlerde kapitülasyon niteliğinde tavizler elde etti. Bunun sonucunda İngiltere ve Rusya’nın İran toprakları üzerindeki rekabeti iyice kızıştı. Rusya’nın İran toprakları üzerinden Basra Körfezi’ne yerleşmek istemesi, ayrıca gelişen sanayisine hammadde için İran topraklarının cazibesi Rusya-İran ilişkilerinin hep üst seviyelerde olmasını sağladı. İran topraklarının zenginlikleri ayrıca bu toprakların sömürge yollarına giden kilit noktaların başında olması İngiltere’yi de bu bölgede olmaya sevk etti. İngiltere ve Rusya’nın bu topraklarda çıkar ve ilişkisi konumuzun çekim alanına girmektedir. İleri ki sayfalarda sunulacak bilgiler açısından burada zemin hazırlamak yararlı olacaktır.

Bu sebeplerden dolayı İran her zaman karışıklıklara maruz bırakılmış, bu esnada da İran merkezi hükümeti ülkenin bazı bölgelerinde kontrolü elinde tutamamış ve o bölgelerdeki milletlere bazı imtiyazlar vermek zorunda kalmıştır. Batılı devletlerin İran’da oynadığı rol kadar en az Rusya’da bu devlet üzerinde stratejiler geliştirmiştir. Bugün birçok ülke Suriye iç savaşının bitmesini isterken, Rusya Esad rejimine destek verip ülkeyi kan gölüne çevirmektedir. Rusya-Suriye arası yaklaşık 5000 km iken, Rusya Suriye’de ne aramaktadır. Aslında bu konu bizim araştırma konumuza bir yerde temas etmektedir. Rusya’nın Akdeniz’e inme isteği yıllardır süregelmektedir. Bugün Rusya, İran ve Suriye üzerinden Akdeniz’e inmek için bu ülkelerin merkezi hükümetleri ile iyi geçinmek zorundadır. Bunun bilinci ile hareket eden Rusya, batılı devletlerin stratejileri ile ters düşecek hamleler yapmaktadır. Dünyanın iki süper gücü ABD ve Rusya’nın çıkarları Ortadoğu’da çatışmaktadır. Bu çatışmanın ortasında kalan İran, doğal olarak sıkıntı yaşamaktadır. Ülkenin etnik bakımdan birçok farklı milletten oluşması ülkeyi büsbütün zora sokmaktadır.

1.2.İran’ın Etnik Yapısı

İran etnik yapı olarak heterojen yapıya sahip bir devlettir. Ülkede nüfusa etki edebilecek birçok etnik grup vardır. Azerbaycan Türklerinin ve Farsların sayı olarak çoğunlukta olduğu ülkede, Kürtler, Beluçlar, Araplar, Lor ve diğer küçük gruplar mevcuttur. İran’ın merkezinde Farslar çoğunlukta iken, ülkenin kuzeyinde ise Türkler çoğunlukta¹¹. İran’da anayasayla tanınmış gayrimüslimler ve resmen tanınmayan azınlık gruplar

---

¹¹ Gün Taş, **İranın Ulusal Bütünlüğü ve Güney Azerbaycan Sorunu**, Binyıl Yayınevi, Ankara 2016, s.95.

mevcuttur. Ermeniler, Museviler, Zerdüşter, Asuriler ve Keldaniler resmen tanınan ayrıcalıklı topluluklardır. Ülkede yaşayan 2 milyon Arap, yaklaşık 2 milyon Beluç, 5 milyon kadar Kürt, 2-2,5 milyon arası Türkmen ve 25-30 milyon arası Azerbaycan Türkü¹² anayasada tanınmayan milletler arasındadır. Gayrimüslimlere tanınan hak ve ayrıcalıklar kendilerinden sayı olarak fazla olan diğer milletlere tanınmamıştır. 1924’de İran’da başlatılan Şia ve Fars kültürü temeli üzerine inşa edilmeye çalışılan İranlılaştırma kimliği bugün hala sonuç alınmasa da devam ettirilmek istenmektedir.

1939-1940 senesinde İran hükümeti tarafından yapılan sayımda, İran nüfusu 10 milyona yakındır. Bu 10 milyonluk ülkenin 5 milyonu Türk, 800 yüz bin Arap, 700 bin Kürt, 3 milyon Fars milleti ve diğer milletler oluşturmaktadır.¹³ İran’da, Azerbaycan eyaletini tümüyle Türkler oluşturmaktadır. Tebriz merkez şehridir. Muraga, Urmiye, Selmas, Dilman, Makü başta gelen şehir ve kasabalarıdır. Bir araştırmada ise İran; M.Ö 3000’lerde Türkler tarafından kurulan “Kuti Devleti’nin de üzerine yer aldığı bir toprak parçasıdır. İran’da Fars-Med-Sasani egemenliği yaklaşık 500 yıl sürmüştür. İran’ın aslında eski bir Türk yurdu olduğuna değinilmektedir. Başta Azerbaycan Türkleri olmak üzere Türkmenler, Kaşgaylar, Horan Türkleri¹⁴, Halaçlar, Sungurlar gibi Türk grupları yaşamaktadırlar.

2011 yılında İran’da yapılan sayımda ülke nüfusu 75-76 milyon arasındadır. Bu tarihte Türk nüfusu ile ilgili kesin bilgi bulunmamakla birlikte bazı kaynaklarda toplam nüfusun %40’nı oluşturduğu, başka kaynaklarda yaklaşık 30-33 milyon olduğu zikredilmektedir. 2011 yılında Türkiye’ye gelen İran Dışişleri Bakanı İran’ın, %40’lık dilimin Türkçe konuştuğunu söylemiştir.¹⁵

İran mezhep kimliğini esas alan, 90’dan fazla etnik grubun¹⁶ yaşadığı bir devlettir. Sınırları içerisindeki zengin petrol kaynakları ile İngiltere gibi batılı devletlerin sömürge yolları üzerinde oluşu nedeniyle yüzyıllardır önemini korumaktadır. Basra Körfezi’ne inmek

---

¹² Svante Cornell, “Azerbaycan Milli Hükümeti (1945-1946) ve S.Cafer Pişeveri”, Güney Azerbaycan Sosyal, Kültür, Siyasi Araştırmalar Dosyası, Kış, 2006, sayı:1, s.140.

¹³ S. Azer, **İran Türkleri**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1942, s.12.

¹⁴ Recep Albayrak, **Türklerin İranı**, Berikan Yayınevi, Ankara 2013, s.314.

¹⁵ Ali Kafkasyalı, “İran Türkleri ve İran Türk Edebiyatı”, **A.Ü Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı.24, Erzurum 2004, s.14.

¹⁶ Hasanlı, **Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, s.7.

isteyen Rusya ve bu durumu engellemek isteyen İngiltere, İran içindeki çok kimlikli yapıyı kullanarak bölgede söz sahibi olmak istemektedirler. Kimi zaman belli gruplara destek olarak, kimi zaman merkezi hükümetin yanında yer alarak, İran topraklarında her zaman karışıklıklara sebep olmuşlardır. İran içerisindeki etnik gruplarda, adı geçen devletlerin sözde yardımlarına inanmışlar ve merkezi hükümete karşı direniş göstermişlerdir. Bu direnişlerinde aslında haksız sayılmazlar. Şöyle ki: insan hakkı ihlallerinin yüksek olduğu, hak ve özgürlüklerin kısıtlandığı, kültürel asimilasyonların şiddetli şekilde uygulanmasından dolayı bu direnişler gösterilmiştir. İngiltere ve Rusya bu direnç gruplarını kendi çıkarları uğruna kullanmış, bu gruplarda özledikleri bağımsızlık ve özgürlük adına buna müsaade etmişlerdir.

19.yüzyılda Avrupalı tarihçiler İran'da Türk'ler, Farslar, Araplar, Kürtler, Yahudi ve Zerdüştler olmak üzere altı ana etnik gruptan söz ederlerken, Rus doğu bilimci V. Trubetskoy; Fars grubu, Türk grubu ve Arap grubu olmak üzere üç ana gruptan bahseder. Bir başka araştırma ise İran'ı yedi etnik gruba ayırıp; %61 Farslar, %16 Azerbaycan Türkleri, %10 Kürt, %6 Lor, %2 Beluç, %2 Arap ve %1 diğerleri şeklindedir.¹⁷

Bütün tarihçilerin üzerinde hem fikir olduğu konu, bu çok etnikli imparatorluk içinde Türk ve Farsların nüfus olarak çoğunluğu oluşturduğudur. Etnik grupların nüfuslarıyla ilgili olarak gerçek veriler hiçbir zaman elde edilememiştir. İranlılık kimliği ve şovenizmi¹⁸ Fars olmayan etnik grupları da tek bir kimlik altında birleştirmeyi ideoloji edinmiş ve ülkenin en az yarısını oluşturan diğer milletler ayrı ayrı sayılmamıştır. Bugün İran nüfusunun ne kadar olduğuna bakılmaksızın orantısal olarak toplam nüfusun yarısını Farsların oluşturduğu kabul görmektedir. Şii mezhebine bağlı olan Farslar, genellikle Tahran, İsfahan Kermen ve Şiraz gibi merkezi şehirlerde yaşamaktadırlar. Ülke nüfusunun diğer yarısının çoğunluğunu ise Türkler oluşturmaktadır. Türk nüfusu içinde de Azeri Türklerinin çoğunlukta olduğu bilinmektedir. İran'ın kuzeybatı kısmı tamamen Türk'tür. Kaçarlar dönemine kadar yarı göçebe olan Güney Azerbaycan Türkleri, bu dönemden itibaren yerleşik düzene geçmişler, Horasan Tebriz gibi bölgelerde yoğunlaşmışlardır¹⁹

---

¹⁷ Taş, **age**, s.95.

¹⁸ Mehmet Kaya, "İran Türkleri", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı.180, Haziran, 2009, s.1-11.

¹⁹ Togan, **agm**, s.91-118.

Kürt nüfusu ise İran'da; Türkiye, Irak ve Suriye'dekinden daha azdır. İran'ın "Kürdistan" diye adlandırılan bölgesinde yoğunlaşan Kürt nüfusu genellikle şafi mezhebinden olup, kendilerini Kirmanşahlı olarak adlandırıp, Kürt olduklarını kabul etmemektedirler. Seyid Hüseyin Huzni Muhriyani'ye göre Kürtler aryan ırkından gelmektedir.²⁰ Muhriyani bu görüşünü sonraları değiştirmiş ise de Kürt aydınları arasında bu tez tartışma konusu olmuştur. 1930-1940 yıllarda Kürt nüfusunun İran'da 140 kabile ve klandan oluştuğunu, Batı Azerbaycan'da Kürtlerin 15 kabilesi, 75 alt kabilesi ve 900 klanın olduğu belirtilmektedir. Sayısal olarak Kürtlerin 2 milyon civarında olduğu görülmektedir. 1939 yılında Kürt siyasetçi Gasemlu, Kürt nüfusunun 2-2,5 milyon arasında olduğu, Rus tarihçilerin verdikleri bilgilere göre 1,8-2 milyon arasında olduğudur.²¹

1945'de İran'da ki demokratik ortam doruğa ulaştığı zamanlarda, hükümet başkanlığını Pişeveri'nin yapmış olduğu Azerbaycan Ulusal Hükümeti kuruldu²² ve özerkliğini ilan etti. Bu gelişmeler Mehabad'da da etkisini gösterdi.²³ Daha önce geldiği söylenen matbaada Kürdistan adlı gazetenin yayınlanmasıyla bilinçlenen Kürt halkı ve aşiretler birleşerek 22 Ocak 1946'da Mehabad Kürt Cumhuriyeti resmen ilan etti²⁴ ve Gazi Muhammed cumhuriyetin başkanı seçildi²⁵. Bazı tarihçiler göre, kurulan bu yapının bağımsız bir cumhuriyetten ziyade aşiretlerin kendi yerel bağımsızlıklarını ilan edip, kendi çıkarlarını gözetken konfederasyon gibi bir yapıda olduğudur.²⁶

İran'da bir başka etnik grup ise Beluçlar'dır. Nüfuslarının 1,5 milyon civarında olduğu tahmin edilen Beluçlar, Sünni mezhebine dahil olup, Sistan ve Beluçistan bölgesinde yaşamaktadırlar. Ortadoğu ve Güney Asya transit yolu üzerinde konumlanmaları neticesiyle önemli bir yere sahip olan Beluçlar'ın merkezi kenti Zahedan'dır.

Araplar ise petrol şehirleri olan Abadan ve Ahvaz'da ayrıca Basra Körfezi kıyısı boyunca yerleşmişlerdir. 2000'li yıllarda İran nüfusunun %4'ünü oluşturan Araplar yaşadıkları

---

²⁰ Yenisey, **age**, s.130.

²¹ **Age**, s.130

²² William L. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul 2008, s.307.

²³ Erwand Abrahamian, **Modern İran Tarihi**, çev. Dilek Şendil, İstanbul 2008, s.147.

²⁴ Albayrak, **age** s.115.

²⁵ H. Yeşil; **Bolşevik Bakışla Mehabad Kürt Cumhuriyeti**, Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2012, s.46.

²⁶ Yenisey, **age**, s.117.

yerlerin petrol zenginliğinden dolayı iyi bir konuma sahiptirler. Araplar, merkezi hükümetle çok ters düşmeyen ilişkiye sahiptirler.

Bir başka etnik grup ise Türkmenlerdir ve İran Türklerinin büyük bir kısmını oluşturmaktadırlar.²⁷ Kabileler halinde yaşayan bu grup, kendi öz benliğini koruyarak İran halklarından ayrılmaktadır. Göçebe ve yarı göçebe şeklinde yaşayan kabileler oğuz aksanıyla konuşmaktadırlar. Büyük bir kısmı Sünni olan Türkmenler, ülke nüfusunun yaklaşık %1-2'sini oluşturmaktadırlar.²⁸

İran multi-etnik grupların heterojen bir yapıda yaşadıkları bölge olmasına rağmen Fars kimliğiyle tek vücut gösterilmek istenmektedir. İster asimilasyon denilsin ister siyasi bütünlüğü korumak denilsin, bölgede ki Fars olmayan diğer gruplar hak ve özgürlüklerinden mahrumdurlar. Fars dilini ön plana çıkarıp, İran şovenizmi bölgeye hâkim olmaktadır. Özellikle Pehlevi Hanedanlığının yönetime geçmesiyle birlikte, İran'da ulus-devlet projesi İranlılık kimliğine adapte edilmiştir. Bu projenin olumsuz yansıması en çokta Güney Azerbaycan Türkleri üzerinde olmuş ve Güney Azerbaycan'da krize neden olacak boyuta ulaşmıştır. Binlerce yıldır Türk soyundan gelen hükümdarlar bölgedeki etnik yapıya hiçbir zaman, kendi etnik kültürünü dayatmamış, aksine Fars dilinin gelişmesi için ne gerekiyor ise yapmışlardır.

İran bugün etnik kimlik çatışmasının hala yaşandığı bir bölgedir. Nüfusunun yarısının başka milletlerden oluşması şiddetli bir şekilde er ya da geç kimlik sorgulamasına neden olacaktır. İran Hükümeti bu sorgulamalar içinde en çok Güney Azerbaycanlı Türk milletinden çekinmektedir. İran'daki bütün meşrutiyet olaylarında Güney Azerbaycan Türkleri başrol oynamış ve ülke politikasına yön vermiştir. Üstelik o zaman ki Kuzey Azerbaycan'ın bugün Azerbaycan Cumhuriyeti oluşu, hem de yanı başında gerçek soydaşlarının olduğu güçlü bir Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığı, İran'ı bu durumdan son derece tedirgin etmektedir.

---

²⁷ Kafkasyalı, **agm**, s. 99-129.

²⁸ Taş, **age**, s.98.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İRAN TÜRKLERİ

Bu bölümde ülkenin nüfusunun büyük bir kısmını oluşturan Azerbaycan Türklerinin yanı sıra, bölgedeki diğer Türk toplulukları anlatılacaktır. Türklerin bölgelere göre dağılımı ve nüfusları, geçim kaynakları, bölgede hüküm süren Türk Hanedanlıkları işlenecektir.

Sözde medeni Avrupa devletleri yüzyıllar boyunca Türk ırkına mensup ulusların birlik ve bütünlüğünü bozmak için mücadele vermişlerdir. Bu mücadeleler kimi zaman birleşik, kimi zaman ayrı ayrı olarak devam ettirilmiş olup tek bir amaca hizmet etmektedir. Geçmiş yüzyıllarda bazen soykırım, bazen savaş, bazen asimilasyon şeklinde devam eden bu öfke ve kin içinde bulunduğumuz yüzyılda da devam etmektedir. Geçmişteki bu mücadeleler günümü ekonomik savaş olarak ya da kültürel yozlaştırma olarak veya etnik kimlik sorunu olarak devam etmektedir. 1940'lı yıllarda İran'da yapılan sayımda nüfus 10 milyondur ve bu nüfusun yarısını Türkler oluşturmaktadır. 5 milyon Türk nüfusuna karşılık, Fars nüfusu sadece 3 milyondur.²⁹

Rusya'nın egemenliği altına bulunan aynı ırktan gelme soydaşlarımız, Kırgız, Özbek, Azeri, Kazak diye isimlendirilmiştir. Aynı politikayı devam ettiren İran'da kendi sınırları içinde yaşayan Türkleri "Azeri" diye adlandırarak yakın coğrafyada bulunan diğer Türklerden farklı olduklarını öğretmek amaçlı bir yol izlemişlerdir. Bu politikaların tek amacı Güney Azerbaycanlı Türkleri etnik kimliğinden ayırıştırıp, onları parçalayarak daha kolay yok etmektir. Bin yıllık tarihi boyunca Türklerin vatanı olan İran'da bugün Türkler azınlık siyasetinin başrolündedir. ³⁰ Bu bin yıllık dönemde hükümdarların Türk kökenli olması Türklere bir ayrıcalık vermediği gibi Fars milletini de asimile etmemiştir. İran'da Güney Azerbaycanlı Türkler ne Rusya'daki gibi mahkûm nede Türkiye de olduğu gibi hakim bir millet değildirler.³¹ Pehleviler döneminde ise daha vahim bir hal alan bu vaziyet 1925 yılından sonra Fars şovenizmine dönüşmüştür. Bu durum Türk istihbaratı tarafından

---

²⁹ Yenisey, **age**, s.137.

³⁰ Kafkasyalı, **agm**, s.67.

³¹ Mehmed Emin Resulzade, **İran Türkleri**, İstanbul 1990, s.17.

da rapor haline getirilerek, dönemin yetkililerine sunulmuştur.³² Daha da ileri giden İran yönetimi bölgede yaşayan Güney Azerbaycanlı Türklerin, aslında Türk değil, Moğollar tarafından Türkçe öğretilmiş Fars temelli kimse olduklarıdır. Hâlbuki Moğolların Türkçe konuşmadıkları birçok kaynakta mevcuttur. Bugün İran'da bile bir kısım Türk kendini Azeri diye tanıtmakta olup, bunun sebebini de Türkmençay Antlaşması'yla ikiye Ayrılan Azerbaycan'ın dünya siyasetinde tek bir ulus olduğunu göstermek için olduğunu söylemektedir.

2.1. İran Coğrafyasında Türkler

Eski çağlardan başlayıp günümüz yüzyılına kadar İran'da birçok Türk Devleti kurulmuştur. Elam Krallığı'nı dan başlayıp, Sakalar, Sasaniler, Emeviler, Abbasiler, Büyük Selçuklu Devleti ve Safevi Devleti olmak üzere birçok Türk Devleti bu bölgeye hâkim olmuştur.³³ 1925 yılında Pehlevi Hanedanı'nın eline geçen İran yönetimi, bu tarihe kadar hep Türk hükümdarlar ile yönetilmiştir. Aras Nehri'nin iki tarafında yaşayan Türkler, asırlardan beri İran'ın en büyük halkını oluşturmuştur.³⁴ Birçok Azerbaycan temelli kaynak, bölgede sayı olarak nüfusun çoğunluğunu Türk boyları ve Fars olmayan milletlere dayandırırken, Fars kökenli kaynaklar durumun tersini iddia etmektedir. Fars kökenli bu kaynakların referans noktası Ahmet Kesrevi'nin çalışmalarına dayanmaktadır. Ahmet Kesrevi koyu bir Fars taraftardır. Yaptığı çalışmalarda ne kadar objektif olduğu konusunda, Ernest Renan "tarihi yanlış anlamak bir millet olmanın parçasıdır" demekle ilgili kişinin bu konuda nasıl taraf tuttuğunu gözler önüne sermektedir.³⁵ İlginçtir ki özgürlük taraftarı Muhammed Hiyabani'nin kurmuş olduğu Azerbaycan Demokrat Partisi için de Ahmet Kesrevi'nin de yer alıyor olmasıdır. Ahmet Kesrevi, Fars milliyetçiliğinin önde gelen ideologlarından. Zaten kısa bir süre sonra yolları ayrılmıştır. ³⁶ Kesrevi bir dönemde Alman Nazilerinin Aryan ırkı hakkındaki ırkçı yazılarını benimsemiş, hatta

---

³² Cumhurbaşkanlığı Arşivi (Bundan Sonra CBA) 260-753-44

³³ Mehmet Metin Ören, **İran Türkleri Hürriyet Hareketleri**, İstanbul 1998, s.3.

³⁴ Resulzade, **age**, s.10.

³⁵ Brenda Shaffer, **Sınırlar ve Kardeşler İran ve Azerbaycanlı Kimliği**, İstanbul 1998, s.19.

³⁶ Yenisey, **age**, s.115.

Kürtlerin Aryan ırkından ileri geldiğini savunmuştur. Bu düşünce kendilerine sığınacak bir liman arayan Kürt aydınları arasında da benimsenmiştir.³⁷

Azerbaycan halkının Müslümanlıkla tanışması, Ömer'in halifelik dönemindeki İslamiyet'i yayma sürecine kadar dayanmaktadır. İslamiyet'ten önce bölgede Zerdüştlük en yaygın dindi. Fetihle birlikte Azerbaycan, İslamiyet'i tamamiyla kabul etmedi. Babek yönetimindeki isyanlar, direnişler Müslümanlığa karşı gösterilen dirençlerdi.³⁸

900-1100 yılları arasında bölge Oğuz Türklerinin göç dalgasıyla büyük çoğunlukta Türk yurdu olduğu bilinmektedir. 1800'lü yıllara kadar Türk ve Fars kültürü birlikte gelişerek yaşamıştır. Azerbaycanlı yazarlar, yazılarını Farsça da yazarken, Azeriler bu yazılara büyük saygı duymuşlardır. Fuzuli'nin yazdığı eserler Azerbaycan halkında değer verilen eserlerin başında gelmektedir. Buradan anlaşıldığı kadarıyla Türk milleti her çağda olduğu gibi kimlik ayrışımı yapıp, kendinden olmayan milletleri hiçbir zaman ötekileştirmemiştir. Eski Türk devletlerinden başlayarak gelenek görenek ve hatta yasa olarak Osmanlı Devletinde devam eden bu düzen günümüz Türkiye Cumhuriyeti'nde de hala devam etmektedir.

Uzun yıllar İran bölgesindeki Moğol Hâkimiyetine son veren Karakoyunlular bölgenin Türkleşmesin de büyük rol oynamışlardır. Karakoyunlu Devleti'nin hâkimiyetine son veren Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, bölgede sözü geçen Şeyh Cüneydi ile kız kardeşini evlendirerek şeyhin nüfusunda yararlanmak istemiştir. Bu evlilik neticesinde şeyh Akkoyunlu ülkesinin sınırları içerisinde serbestçe hareket etme imkanı buldu. Kendi düşüncelerini müritleri aracılığıyla rahatça anlatan şeyhin bu girişimleri Şiiliğin bölgede yayılmasına yol açıp Safevi Devleti'nin de temelleri atılmasına yardımcı oldu.³⁹

16. yüzyılda bölgenin Safevi Devleti'nin egemenliğine geçmesiyle birlikte İran'da mezhep ayrılığı ortaya çıkmıştır. Safeviler çoğunlukla Sünni olan halka, Şiiliği kabul ettirmeye başlamışlardır. Hükümdar Şah İsmail'in Türk olduğu dair geniş bilgiler var ise de etnik kökeni hakkında tartışmalarda yok değildir.⁴⁰

---

³⁷ Age, s.131.

³⁸ Age, s.21.

³⁹ Sonay Ünal, *Azerbaycan Milli Hükümeti (1945-1946)*, Ankara 2019, s.5.

⁴⁰ Shaffer, age, s. 22.

İran bölgesi dil bakımından değişik zamanlarda bölgeye gelen Türk boylarının bir arada yaşadığı bir bölge olması bakımından Türk kültür ve dilinin temel özelliklerini barındırır. Göçler değişik zamanlarda vuku bulduğu için dil bakımından temel özellikleri koruduğu kadar ağız ve lehçe yönünden küçük değişiklikler mevcuttur. Kaşkay ve Şahseven Türklerin de bu özellik biraz fazla olsa da, Güney Azerbaycan Türklerinin konuştukları dil Azerbaycan Türkçesi temeline dayanmaktadır. Bin yıl boyunca bu topraklara hakim olan Türk hanedanları, Fars milletinin dili ve kültürünü hiçbir zaman asimile etmeye çalışmamışlardır. Selçuklular yazışma dili olarak Farsçayı kullanmışlar, Türk aydınları Farsçayı her zaman kaynak bir dil olarak görmüşlerdir.⁴¹

2.2 İran Azerbaycan'ı

İran Azerbaycan'ı, İran'ın kuzeybatı kesimini içine alıp, şu an ki Azerbaycan Cumhuriyeti'nin güneyinde kalan, Araz nehrinden Heamedan'ın kuzeyine kadar uzanan bölgeye verilen addır. Azerbaycan adı ilk kez M.Ö 550 yılında Elam yazıtlarında ve Avesta'da "Ataparta" biçiminde geçmektedir. Bu isim tarihçiler arasında değişik söylemlerle anılmaktadır. Bazı tarihçiler "Varlıklı Beylerin Ülkesi" derken, bazı tarihçiler "Ateş Ülkesi", bazı tarihçilere göre ise "Dağlık Ülke" anlamları yüklenmektedir.⁴² Bazı kaynaklar ise Büyük İskender namına bazı vilayetleri yöneten generalin adı Atrapates'den geldiğini ileri sürülmektedir.⁴³ 1946 yılında basılmış olan Nizamettin Tebrizli'nin Azerbaycan Davası adlı kitabında, M.Ö 331 yılında Medlerin hakim olduğu bölgede Atropat isminde bir hükümdarın varlığından söz etmektedir. Azerbaycan kelimesinin Atropat isminden türediği ve Arapların zamanla bu ismi Azerbaycan olarak değiştirdiği bilgisine yer verilmektedir. Yine o dönemlerde Medler' den başka Sakalar, Sabirler ve Hazerler olduğuna değinilmektedir.⁴⁴

Azerbaycan vilayetinin Oğuz akınlarıyla Türkleşme sürecine girdiğini anlatan kaynaklarda verilen bilgilerin aksine yine başka bir kaynakta Oğuzlar'dan önce bölgede Türklerin

---

⁴¹ Kafkasyalı, **İran Türkleri**, s.98.

⁴² Hasanlı, **Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, s.21.

⁴³ Togan, **agm**, s.91-118.

⁴⁴ Nizamettin Tebrizli, **Bugünkü Azerbaycan Davası**, İstanbul 1942, s.14.

varlıklarından bahsedilmekte (ki yukarıda adı geçen Sakalar olma ihtimali yüksek) yeni gelenlerin Oğuzlar olduğuna değinilmektedir.⁴⁵

İran Azerbaycan'ı yönetim bakımından Doğu ve Batı Azerbaycan olmak üzere iki idari birime ayırır. On bir ilden oluşan doğu Azerbaycan'ın merkezi Tebriz ve nüfusu 894.377'dir. Dokuz ile ayrılan Batı Azerbaycan'ın merkezi Urmiye'dir ve nüfusu 548.946'dır.⁴⁶

2.3. İran'daki Türk Boyları

2.3.1 Azerbaycan Türkleri

Azerbaycan Türklerinin bir bölümü o zamanlar Kuzey Azerbaycan ve Güney Azerbaycan olmak üzere iki farklı devletin himayeleri altında yaşıyorlardı. Kuzey Azerbaycan, Sovyet Rusya güdümünde iken, Güney Azerbaycan İran boyunduruğu altındaydı. Konumuzun merkezini Güney Azerbaycan oluşturacağı için bu konunun ayrıntılarını ele alacağımızdan, Kuzey Azerbaycan bölgesiyle ilgili detaylara fazla yer verilmeyecektir. Cenubi Azerbaycan'da denilen Güney Azerbaycan 104.000 km² olup, etrafı yüksek dağlarla çevrili geniş bir yayladır. Kuzey Azerbaycan ise 94.137 km² olup, 1918'den itibaren resmen Azerbaycan denilmiştir.⁴⁷

Güney Azerbaycan, İran tarafından çeşitli bölgelere ayrılmıştır. Batı ve Doğu Azerbaycan, Zencan, Erdebil, Gazvin, Hemedan ve Gilan olmak üzere yedi bölgeden oluşmaktadır. İki yüz bin km kare coğrafi alana sahip Güney Azerbaycan; Tebriz Erdebil, Soğukkulak, Bicar, Zencan ve Astara gibi şehir ve kasabalara sahiptir. Tebriz bölgenin merkezi olmak üzere, asıl Azeri nüfusu Tahran'dadır. Tarihçi Jean Paul Roux, Tahran'ı bir Azeri kenti olarak söylemektedir.⁴⁸ Selçuklular, İlhanlılar, Akkoyunlu ve son Karakoyunlu hanedanıyla bölge tamamen Türklerin eline geçmiştir. Devam eden yıllarda Safevi Devleti'yle Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya gelmesi sebebi neticesiyle Sünni-Şii mezhep

---

⁴⁵ Azeri, **age**, s.10.

⁴⁶ Buniyatov, **agm**, s.317-322.

⁴⁷ Togan, **agm**, s.91-118.

⁴⁸ Kafkasyalı, **age**, s.73.

ayrışması meydana gelmiştir. 1900'lü yıllardan sonra batı devletlerinin İran'da boy göstermesi sonucunda Azerbaycan ikiye ayrılmıştır.⁴⁹

2.3.2 Kaşkaylar

Bu bölgede yaşayan Türkler içinde, Azerbaycan Türklerinden sonra nüfusu en çok olan Türk boyudur. Yarı göçebe bir hayat sürdüren bu Türk boyu, İran iç işlerine her daim müdahil olduğu için Şah yönetimi tarafından sürekli baskı altında tutulmuşlar. Kaşkaylar aslen Oğuz beylerindendir. Kuvvetli ve sağlam bir yapıya sahip olan Kaşkay Türklerinin yoğun olarak yaşadığı bölgeye Güney ve Merkez Türk Yurtları da denilmektedir.⁵⁰ Kaşkay Türkleri, eski göçebe olan Türk devletlerinin idari teşkilatını devam ettiren bir Türk boyudur.

2.3.3 Avşarlar

Güney Azerbaycan Türkleri içerisinde kalabalık bir nüfusa sahip olan Avşarlar, Oğuz boylarından olup, Selçuklular ile birlikte Anadolu'ya yerleşmişlerdir. Bir kısım Avşar Türk'ü de, Moğol istilasını sırasında Azerbaycan'a gelip yerleşmiştir. Nadir Şah, birçok Avşar boyunu ülkenin güvenliğini sağlamak için çeşitli yerlerine dağıtarak yerleştirmiştir.

⁵¹

2.3.4 Şahsevenler

Adından da anlaşılacağı üzere, şahı koruyan seçkin Güney Azerbaycan Türklerinden oluşan gruba verilen siyasi bir terim olup, bir Türk boyunu temsil etmemektedir. Türk asıllı hanedanları korumakla görevli olan bu grup, zamanla kaynaşarak ayrı bir kabile haline gelmiş olup, son derece imtiyazlı yaşamışlardır. Nadir Şah politika gereği ülkenin çeşitli yerlerine bu grupları dağıttığı için bölgenin birçok yerinde şah sevene rastlamak mümkündür. Kullandıkları dil Azerbaycan şivesine çok yakın bir Türkçe'dir⁵²

2.3.5 Kaçarlar

Sayısı az olmalarına rağmen, Safeviler'den sonra bölgede en uzun yönetime sahip olan Türk boyudur. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın akrabaları olan Kaçarlar bu sayede

---

⁴⁹ Ören, **age**, s.6.

⁵⁰ Kafkasyalı, **age**, s.75.

⁵¹ **Age**, s.85.

⁵² **Age**, s.93.

büyük kuvvet kazanmışlardır. Bazı kaynaklar Uzun Hasan devrinde Kaçarların Yozgat(Bozok) bölgesinden Azerbaycan'a göçtükleri yazmaktadır. Nizamettin Tebrizli ise Kaçarların Moğol istilasıyla birlikte İran'a geldiklerini söylemektedir. Şah İsmail devrinde kızılbaz ordusuna dahil oldular.⁵³ Bugün İran coğrafyasında Kaçar hanedanına mensup birçok memur bulunmaktadır.⁵⁴

2.3.6 Türkmenler

İran'da, Azerbaycan ve Kaşkay Türklerinden sonra gelen en büyük Türk boyudur. Türkistan ile Anadolu Türkleri arasında yaşayan bu boy, kültür bakımından Anadolu ve İran'ı sürekli olarak beslemiştir. 23.000 km alanı kaplayan bu Türk boyu genellikle aynı soydan gelen kişiler tarafından yönetilmiş, Nadir Şah'ın ölümünden sonra Rus işgaline uğramıştır. 1881 yılında İran ile Rusya arasında yapılan antlaşma sonucu bölgenin bir kısmı İran'a, bir kısmı ise Rusya'ya bırakılmıştır.⁵⁵

2.3.7 Karapapaklar

Geçmiş Kıpçak Türklerine dayanan bu grup, Safeviler döneminde adlarından çokça bahsettirmişlerdir. Karakalpak, Karapapak, Karabörklü gibi değişik isimle anılsalar da ortak özellikleri başlarına siyah kuzu derisinden şapka giydikleri için isimlerinin başındaki kara kelimesi buradan gelmektedir. Yerleşim bölgeleri İran'ın Komican bölgesi ve Gürcistan ile Azerbaycan'ın birleştiği yer olan Borçalı bölgesidir.⁵⁶

---

⁵³ Tebrizli, **age**, s.36.

⁵⁴ Kafkasyalı, **age**, s.92.

⁵⁵ **Age**, s.82.

⁵⁶ **Age**, s.88.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İRAN'DA İLK MEŞRUTİYET HAREKETLERİ

Tezin bu bölümünde İran'da gerçekleştirilen siyasi özgürlük faaliyetleri ele alınacaktır. Etnik yapının çok değişken olduğu İran Coğrafyasında, ülke yönetiminin azınlık gruplara yaptığı baskılar artınca, kendi içlerinde örgütlenen bazı milliyetçi gruplar, yönetime karşı ayaklanmalar başlatmışlardır. Uzun yıllar boyunca Türk Hanedanlığının elinde bulunan yönetimin, Fars kökenli yöneticilere geçtiğinde, bozulan adalet sistemi işlemez hale gelince isyanlar baş göstermiştir. Türk hanedanlığı döneminde ülkede ki bütün etnik yapı, sanki tek milletmiş gibi yönetilirken, Fars yönetimi sadece Fars soyundan gelen kimselere ayrıcalık göstermiş, diğer gruplar yok sayılmıştır. Kaçarlar dönemiyle başlayan bölümde, Pehleviler dönemi, ilk meşrutiyet hareketleri ve bu girişimler sonucu kurulan Azadistan Devleti ele alınacaktır.

3.1.Kaçarlar Dönemi

Safevi Devleti'nin 1722 yılında sona ermesiyle Güney Azerbaycan'da, Afgan gruplar, Kaçarlar, Kürtler birbirlerine üstünlük kurma halindeydiler. Aşiretler ve ordu komutanları arasında mücadeleler yaşanmaya başlandı. Yarım asırlık bir süre içinde bölgede yerel hanlıklar kuruldu. Taht bir süreliğine başka bir Türk hükümdar olan Kerim Han Zend'e geçti. Zend'in, 1779 yılında ölümünden sonra yerine Ağa Muhammed Han Kaçar geldi. Anadolu'dan Azerbaycan'a oradan Afganistan'a kadar geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Kaçar aşiretinden Ağa Muhammed Han, Kaçar birliği sağladı.⁵⁷ İran'da 1700'lü yılların sonlarına doğru kaçar hanedanlığının kurulmasıyla merkezi yönetim yeniden oluşturuldu.⁵⁸ Kaçarların yönetim süresi boyunca Azerbaycan, her zaman diğer eyaletlerden farklı ve üstün tutuldu. Sebebi bölgenin Türklerden oluşması ve Kaçar hanedanının da Türk soyundan gelmesi idi. 1750'li yıllara doğru Kaçar hükümdarı Nadir Şah'ın ölümünden sonra Azerbaycan'da siyasi birlik bozulmaya başladı. 1925 yılına kadar devam edecek

---

⁵⁷ Yalçın Sarıkaya, *Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik*, İstanbul 2008, s.8.

⁵⁸ Shaffer, *age*, s.24.

hanedanlık başlamış oldu.⁵⁹ İran'da ki siyasi birliğin zayıflığından istifade eden Sovyetler İran topraklarını işgale başladı. 1813 yılında Rusya ile İran arasında imzalanan Gülistan Antlaşması'yla bazı yerleri alan Rus'lar bununla da yetinmeyerek tekrar işgal girişimlerine başladı. 1828 yılında imzalanan Türkmençay Antlaşması'yla Azerbaycan toprakları Kuzey ve Güney Azerbaycan olarak ikiye ayrıldı.⁶⁰ 1929 yılında Osmanlı Devleti'yle Rusya arasında imzalan Edirne Antlaşması'yla Azerbaycan'ın statüsü belli oldu.⁶¹ Türkmençay Antlaşması'yla Rusya, Güney Azerbaycan'da nüfus bölgesi oluşturarak bazı haklar elde etti.⁶² Böylece ikiye ayrılan Azerbaycan farklı siyasi, sosyal ve kültürel değişimlere maruz bırakılıp, kendi değerleri içerisinde yok sayılmaya mahkûm bırakıldı.⁶³ Lakin milliyet, dil ve gelenek bakımından tam bir birlik halindeydiler.⁶⁴ Bu antlaşmalar sonucunda bölgede yaşayan Güney Azerbaycan Türkleri tekrar birleşme çabaları sarf etmiş, ama bu çabalar Rusya ve İran tarafından her zaman engellenmiştir.⁶⁵ Değinilmesi gereken önemli bir konu ise yıllardır Sovyetlerin sıcak denizlere inme yolundaki Azerbaycan engeli tam değilse de bu şekilde yıkılmış oluyordu. ⁶⁶ Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyıldan başlayarak hâkimiyetinde olan Azerbaycan toprakları bu şekilde elinden alınıyordu. 1864 yılında Şeyh Şamil'in esir edilmesiyle Kafkasya tamamen Rus'ların eline geçmiş oldu. ⁶⁷

18. yüzyılın sonu İran tarihini daha sonra etkileyecek olaylara sahne olmuştur. Yönetim tamamıyla Kaçar hanedanlığının eline geçmiş, devletin sınırları büyük ölçüde belli olmuştur. Bu dönemde Avrupalı devletler ile yakın temasa geçilmiş, ülkede kapitalist bir değişim başlamıştır. 18.yüzyılda Avrupa'da başlayan modernleşme ve endüstrileşme sürecinde din-bilim savaşını, bilim kazanmış ve Avrupa hızlı bir şekilde gelişmiştir. Doğuda ise bu durum Avrupa da ki kadar hızlı ve keskin olmamıştır. Özellikle

---

⁵⁹ Ünal, **age**, s.7.

⁶⁰ Duman, **age**, s.10.

⁶¹ Buniyatov, **agm**, s.317-322.

⁶² Shaffer, **age**, s. 26.

⁶³ Cemil Hasanlı, **Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, s. 23.

⁶⁴ Tebrizli, **age**, s.9.

⁶⁵ Taş, **age**, s.135.

⁶⁶ Azeri, **age**, s.11.

⁶⁷ **Age**, s.12.

Ortadoğu’da İran gibi muhafazakâr ve birçok etnik gruptan oluşan bir ülkede hızla gelişim beklemek doğru olmayacaktır.

İran’da modernleşme hareketleri Kaçar Hanedanlığı zamanında başlamıştır. Kaçarlar döneminde Şah, hem ordunun başındaki güç, hem siyasi güç, hem de dini liderdir. 18.yy sonlarında İran; Türkler, Farslar ver Araplar olmak üzere 3 temel etnik gruptan oluşmaktadır.⁶⁸

Bu dönemde İran “memalik-i mahrusa” anlayışına dayalı federatif bir yapıdaydı. Memalik kelime anlamıyla “ülke”, mahrusa ise “büyük şehir” demektir. Memalik-i mahrusa’ dan kasıt büyük şehirlerden(eyalet) kurulan ülke anlama gelmektedir. Eyaletlerin birleşmesinden oluşan devlet yapısına denilen memalik-i mahrusa’da yönetim biraz daha esnek bir yapıdaydı.

Kaçarlar, devletin yönetim şeklindeki esnekliklerden kaynaklanan zafiyetler için denge politikası izlemiştir. Bu denge politikalarının başında “yer değiştirme”, “sürgün” gibi politikalar gelmekteydi. İsyancı bir grup ülkenin başka bir bölgesine sürülüp, içlerine yönetime bağlı değişik gruplar yerleştirilmekteydi. Diğer bir önlem ise etnik grupların önde gelen isimlerinden bazılarının sarayda sözde misafir olarak rehin tutulmasıydı.⁶⁹

Bu döneme kadar Güney Azerbaycan Türkleri genellikle göçer halde yaşarken, Kaçarlar döneminden itibaren yerleşik düzene geçmişlerdir.⁷⁰ Kaçarlar döneminde ümmet anlayışı sürdürüldüğü için sayı bakımından çoğunlukta olan Türkler, çokta büyük hak ve imtiyazlara sahip değildi.

Kaçar rejimi süresince Türkçe hakim konuşma dili iken, Farsça edebiyat dilidir. O dönemlerde İran’dan Avrupa’ya eğitim için gönderilen öğrencilerin Türkçesinin daha kuvvetli olması Avrupalıları şaşkınlığa çevirmiştir.⁷¹

3.2.Güney Azerbaycan’da Meşrutiyet Hareketleri

Rusya’nın, İran üzerinden Basra Körfezi’ne inmek istemesi, İngiltere’nin sömürgelere giden yollarını ele geçirmesi demektir. Bu iki devletin çıkarları İran’da karşı karşıya

---

⁶⁸ Yenisey, **age**, s.96.

⁶⁹ Yenisey, **age**, s.98.

⁷⁰ Taş, **age**, s.95.

⁷¹ Shaffer, **age**, s. 25.

gelmelerine sebep oldu.⁷² İngiltere sömürge yollarını garantiye almak için Rusya'ya, İran'ı bölgelere ayırma teklifinde bulundu. Rusya'nın Japonya'yla girdiği savaşı kaybetmesi neticesinde İngiltere'nin bu teklifini kabul ederek 1907 yılında bir antlaşma imzaladılar. Bu antlaşmayla İran, İngiltere ve Rusya arasında nüfus bölgelerine ayrıldı.⁷³ Bu süreçten sonra İngiltere uzun bir müddet İran'da petrol arama imtiyazları elde etti. Bu arada dünyada yükselen milliyetçilik akımları Osmanlı Devleti'yle beraber Rusya ve İran'ı da etkisi altına aldı. Rusya ve İngiltere'nin sömürüsü durumuna düşen İran'da halk bilinçlendi.

İran'da meşrutiyet hareketlerin süreci Osmanlı Devleti'nde ki meşrutiyet hareketleriyle neredeyse eş zamanlıdır. İki hareketinde ortak noktası batı karşısındaki geri kalmışlığın dışı yansıması olarak gösterilebilir. 19. yüzyılda hem Osmanlı, hem İran'ın Rusya karşısında almış olduğu yenilgiler bu gerçekliği gözler önüne sermektedir. İran meşrutiyetini, Osmanlı meşrutiyetinden ayıran en önemli özellik Rusya'daki meşrutiyet hareketleridir. 1905 yılında gerçekleşen Rus Devrimi, büyük siyasi eylemleri içinde barındıran, askeri isyanları, işçi sınıfının grev ve isyanları, hükümeti doğrudan hedef alan isyanlardır. O dönemlerde Rusya'nın sınırları içerisinde kalan Kuzey Azerbaycan aydınları da meşrutiyet hareketlerinden paylarını almışlardır ve toplumsal alanda büyük değişiklikler yaşanmıştır.⁷⁴ Her ne kadar Aras'ın kuzeyi ve güneyi diye ikiye ayrılrsa da Azeri Türkleri arasındaki etkileşim devam etmiştir.⁷⁵ Bu nedenle Güney Azerbaycan Türklerinin özgürlük hareketleri Kuzey Azerbaycan'da yetişen aydınlar sayesinde başlamıştır.⁷⁶ Bu sürecin ilk önemli adımlarından bir tanesi Tebriz'de matbaanın kurulmasıdır. Ayrıca 19. yüzyıl başlarında Avrupa'ya eğitim için gönderilen öğrenciler sayesinde bu dönemde birçok aydın yetişmiştir.⁷⁷

Meşrutiyetten önce ülkedeki haksızlıklar, şahın aşırı harcamaları, enflasyon, şeker fiyatlarının artması, bazı tüccarların tutuklanması kıvılcımı ateşledi. Ulemanın da desteğini

---

⁷² Duman, **age**, s. 189.

⁷³ Fahir Armaoğlu, **20.yy Siyasi Tarihi**, Kültür Yayınları, Ankara 1992, s. 208.

⁷⁴ Nesip Nesipli, "Azerbaycanın Milli Kimlik Sorunu", *Avrasya Dosyası*, s.132-160.

⁷⁵ Togan, **agm**, s.91-118.

⁷⁶ Taş, **age**, s.137.

⁷⁷ Hasanlı, **Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, s. 24.

alan halkın direktmesi sonucu Şah, meşrutiyeti ilan etmek zorunda kaldı.⁷⁸ İranlı aydınlara göre ilan edilen meşrutiyet, 1906'da Ortadoğu'nun ilk başarılı meşrutiyet devrimiydi.⁷⁹ Meşrutiyet ilan edildi ama yansıması Tahran gibi yerlerde gözükse de, Tebriz gibi Güney Azerbaycan Türklerinin yoğun yaşadığı bölgelerde pozitif gelişmeler yaşanmadı. Çünkü Tebriz Valisi veliaht Mehmet Ali Mirza, bütün yönleriyle meşrutiyete karşıydı. Halk olumlu gelişmeler bekliyor, vali ısrarla eski yönetime devam ediyordu. İngiliz büyükelçinin durumu Şah'a bildirmesi üzerine, Şah bir ferman yayınlayarak, Azerbaycan da eyalet encümeni kurulmasına izin verdi. Tebrizliler bu olumlu gelişme karşısında isyanları durdurdu. Meşrutiyetin ilanından kısa bir süre sonra şahın ölmesi üzerine Mehmet Ali Mirza yeni şah oldu ve eski yönetimi tekrar uygulamaya başladı. Bunun üzerine Tebriz halkı tekrar isyana başladı. Bir ay kadar süren bu isyan sonunda, yeni şah meşrutiyeti uygulayacağını söylese de Tebrizliler, şahı çok iyi tanıdıklarından sözünü tutmayacağını iyi biliyorlardı. Buna nazaran meşrutiyet ile kazandıklarını tekrar kaybetmemek adına Tebriz'de topyekûn seferberlik başladı. Halkın güvenini kazanmış din adamları ve ulemalar meşrutiyetin, İslam hukukuna uygun olduğu yönünde fetvalar vermeye başladılar. Büyük küçük, zengin fakir herkes silah kullanmayı öğrenmeye başladı. Azerbaycan, Ümit, Azad, Ruznamei-Milli gibi gazeteler basılarak halk bilinçlendirilmeye çalışıldı.⁸⁰ Tebriz savaş hazırlığı yaparken, şahta boş durmuyordu. Hürriyet düşmanı Mirza Ali, Asker Atabey'i Avrupa'dan çağırtmış, kendisine halkın bilinçlenmemesi görevi verilmişti. Tebrizlilerin direniş gücünü bir türlü kıramayan şah, Rus kumandanı Liyahof ile beraber İran Millet Meclisini Rus toplarıyla bombaladı.⁸¹ Bunun üzerine meşrutiyetçiler dağılmak zorunda kaldı. Bir kısmı öldürüldü, bir kısmı da tutuklandı. 25 Haziran 1908 tarihli *Times* gazetesindeki yazıda şöyle yazıyordu. “Şarklılar hürriyete layık insanlar değildir”.⁸²

Tebriz'de tam bir hürriyetçi avı başlatılmıştı. Rus ve kazak askerlerinden oluşan birlikler yakaladıkları hürriyetçileri Rus konsolosluğuna götürdüler. Yakalananlar arasında Şeyh Selim, Kerim Ağa, Ziyaül Ulema, Ağa Muhammed ve Ali Mösyö' nün iki oğlu da vardı. İlk zamanlar meşrutiyet hareketlerine olumlu tavır takınıp sonradan Farslaştırmayı fikir

---

⁷⁸ Ünal, **age**, s. 15.

⁷⁹ Roy Mottahedeh, **Peygamberin Hırkası**, çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2003, s.35.

⁸⁰ Tebrizli, **age**, s. 46.

⁸¹ Hasanlı, **Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, s. 25.

⁸² Tebrizli, **age**, s. 46.

edinen Ahmet Kesrevi bu olayla ilgili şunları yazıyordu. “Kuzey bahçesinde kurulan darağaçları ve cellatlar Ruslardan emir bekliyordular. İç çamaşırları hariç tamamen soyulan bu kişilerden Şeyh Selim direndi. Cellatlardan biri bıçağını ona saplayıp yaraladı. Kendi ülkelerinde özgürlük isteyen bu insanların başka milletlerin askerleri tarafından kendi ülkelerinde asılmaları dayanılacak gibi bir şey değildi. Ruslar ilk olarak Şeyh Selim’i astılar. Sırayla hepsi teker teker asılırken, hiçbirinin gözleri bağlı değildi. Kardeşi kardeşinin gözleri önünde acemi cellatlar tarafından acı çektirilerek öldürüldüler”⁸³

Tebriz, Rus ve şah birlikleri tarafından ablukaya alınmıştı. Bağımsızlığına susamış Güney Azerbaycan Türkleri isyana başladı. En güçlü isyanlar Güney Azerbaycan’da, Settar Han liderliğinde başladı. Adına şiirler yazılan methiyeler düzülen Settar Han kimdir? 1908 yılında meşrutiyetçilerin kimi yerde fedailer diye anılan grubun başındaki Settar Han, 1867 yılında Güney Azerbaycan’ın Karadağ bölgesinde doğmuştur. Yeri gelmişken burada başka bir bilgi vermek yerinde olacaktır. Fedai diye anılan grup, ilk icraatını Şeyh Cemaleddin Efgani tarafından verilen emirle Şah Nasıreddin Kaçar’ı öldürmüştür. Mirza Rıza Kirmanlı adlı fedai suikastı gerçekleştirmiştir. 1907 yılında da sadrazam Atabek Azam, bir başka fedai Abbas Ağa Sarraf isimli kişi tarafından kurşunlanmıştır.⁸⁴ Karadağlı Settar olarak bilinen bu kahramanın babası Hacı Hasan, annesi Ümmü Gülsüm’dür ve beş kardeşirler. Babası Hacı Hasan hürriyetçilere daima ev sahipliği yapmıştır. Kuzey Azerbaycan’a özgürlük adına herhangi bir olaya bulaşan kimseler gelir Settar Han’ın evinde kalırlardı. Settar Han ilk olarak bir bina üzerine çekilmiş bir Rus bayrağını indirdi⁸⁵ ve Tebriz şehrine, Tebriz bayrağı çekerek Tebriz’i Azerbaycan’ın başkenti ilan etti. Tebriz’in değişik mahallerinden mücahitler onun yanında toplanmaya başladılar. Settar Han’ın yanında Bağır Han, Şeyh Muhammed Hiyabani, Kerim İskendani gibi kişiler yer alıyordu. Rusya bu özgürlük hareketlerinin kendi himayesi altında bulunan Kuzey Azerbaycan’da ki Türkleri de etkileyeceğini düşünerek Tebriz üzerine 40 bin kişilik bir kuvvet gönderdi. Lakin Settar Han’ın önderliğinde toplanan binlerce kişiden oluşan birlik, Rus kuvvetlerini Tebriz’e sokmadı.

---

⁸³ Azeri, **age**, s.7.

⁸⁴ Ören, **age**, s.148.

⁸⁵ Tebrizli, **age**, s. 47.

Bu olaydan sonra Settar Han'a serdarı milli unvanı verildi⁸⁶ ve Tebriz merkezli milli hükümet kuruldu. Cemil Hasanlı, *Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı* adlı kitabında, 1909 yılında İran'da bulunan ve olaylara canlı şahitlik yapan Mehmet Emin Resulzade'nin, Settar Hanla ilgili görüşmesini şöyle anlatmaktadır. "İran genelinde ve dünyada ün kazanmış olan bu ulusal kahraman gayet sıcakkanlı, hızlı hareket eden, konuşması gayet ciddi bir kişidir. Bütün varlığını çabasını gücünü milletine adayan meşrutiyet yanlısı bir kahramandır. Sovyet istihbaratlarında Azerbaycan semalarında serdarın ruhunun dolaştığı (yazar kinaye yapıyor) ve Azerbaycanlıların kalbinde bu kahramanı yaşattıkları bilgilerine yer vermiştir.⁸⁷

Settar Han'ın başarıları üzerine Rus konsolosu Pahitanof barış teklifiyle serdarı millinin yanına gelerek kendisine bir bayrak vermek istedi. Verdiği bayrak Rus bayrağı idi. Rus himayesini kabul ettiği takdirde kendisine Azerbaycan valiliğinin verileceği taahhüdünde bulundu. Settar Han bunun üzerine "biz kimseye harp açmadık, sadece insani haklarımızı düşmanlarımıza karşı koruyoruz" diyerek teklifi reddetti. Bölgeden birçok mücahit gelerek Settar Han'ın yanında yer aldı. Şahın askerleri Tebriz'den çıkarılmaya başlandı. Settar Han'ın başarılarından korkan Şah, aşiretlere gönderdiği ferman ile Settar Han'ı haydut ilan etti. Tebriz'e hâkim olarak atanan Aynüddeve, Şah yanlısı aşiretleri de yanına alarak Tebriz üzerine yürüdü. Etrafı şahın askerleriyle çevrili olan Tebriz, yeni valinin de askerleriyle gelmesiyle tekrar saldırıya maruz kaldı. Ancak Settar Han ve mücahitlerinin sağlam direnişi karşısında başarı elde edemeyeceklerini anladılar. Şehrin etrafındaki aşiret ve şahın askerlerinden oluşan birliklere, Settar Han tarafından verilen baskınlar sonucu askerler arasında huzursuzluklar baş gösterdi ve dağılmaya başladılar. Settar Han'ın başarılarının yayılması sonucu çevre illerde de isyanlar başladı. Bu esnada Kafkasya'dan gelen Türk ve Gürcü meşrutiyetçiler de mücahitlere destek verdiler. Mücahitlerin bu amansız mücadelesini takip eden özellikle Türkiye'deki vatanseverler maddi ve manevi büyük yardımlarda bulunuyorlardı.⁸⁸ Tebrizlilerin mücadelesi karşısında aylarca bir adım ileriye gidemeyen Şah ve ordusu mücadele yerine şehri muhasara altına alarak şehre yiyecek girmesini engelledi. Uzun süren muhasara sonucu şehirde açlıklar baş gösterdi ve ölümler başladı. Buna rağmen direniş aynı şiddetiyle devam etti. Settar Han ve yanındaki

---

⁸⁶ Duman, **age**, s.24.

⁸⁷ Hasanlı, *Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı*, s.24.

⁸⁸ Tebrizli, **age**, s. 50.

mücahitler içinde bulunulan durumdan kurtulmak için taarruza geçerek Tebriz'i kuşatan birliklere büyük zarar verdiler. Bu arada İsfahan ve Gilan'daki meşrutiyetçilerde harekete geçti. Tahran köşeye sıkışmıştı. İran şahı durumun vaziyetini anlayarak Rus konsolosluğuna sığındı ve daha sonra Rusya'ya kaçtı. Boşalan koltuğa oğlu Ahmet Mirza geçti ve meşrutiyeti ilan etti. Mücahitlerin ve özellikle Settar Han'ın başarıları dilden dile dolaştı. Kuzey Azerbaycan'ın inkılapçı şairi Tahirzade Sabir ve daha birçok şair Settar Han'a dizeler yazdılar.

Meşrutiyet ilan edilmiş olmasına edilmişti ama İran'ın kuzeyini, Ruslar güneyini ise İngilizler işgal etmişti. İngiliz ve Rusların kışkırtmalarıyla yeni hükümet Settar Han'dan silahların bırakılmasını talep ediyordu. Hükümetin bu kararına uymayan Settar Han ve emrindeki kuvvetler, Tahran'ın Atabek Parkında kazak birlikleri ve Tahran birlikleri tarafından etrafları sarıldı. Çıkan çatışmalarda ağır kayıplar veren Settar Han yaralandı ve 1914 yılında vefat etti.⁸⁹

Bu dönemde adından bahsedilmesi gereken en önemli şahıslardan biri de Şeyh Cemalettin Efgani'dir ki İran meşrutiyetlerinin başlangıç sebeplerinden biri olduğuna kaynaklarda rastlamak mümkündür.⁹⁰ Meraganlı bir Türk ailenin çocuğu olarak doğan Efgani düşünce ve söylemleri yüzünden Şah yönetiminin baskısına uğramıştır. Milli kimlik bilincine sahip devletin, cumhuriyet ile yönetilirken aynı zamanda halifeye bağlı olması gerektiğinin düşünen Efgani, Fransız İhtilalinden etkilenen bir kişidir.⁹¹ Düşünceleri yalnız Güney Azerbaycan da değil Kuzey Azerbaycan'da da yankı bulmuştur. Hangi millettense olsun Müslüman kavimlerin şuurlu milliyetçi olmalarını isteyen Efgani, İslam aleminin yaşayabilme ihtimalini buna bağlıyordu. Şeyh Cemalettin Efgani'ye göre fertleri birbirine bağlayan iki unsur vardır. Birincisi dil ve ikicisi dindir. Dil yüzyıllar boyunca değişmeden yaşayabilir ve fertleri bir arada tutabilir, lakin din, dil gibi olmayabilir.⁹² Bu dönem Güney Azerbaycan da Türk gazetelerinin çıkarılmaya başlandığı bir dönemdir. İlk Türk gazetesi Hasan Zerdabi'nin çıkardığı "Ekinci" isimli gazetedir. Hayat, Tebriz, Encümen, Azadistan,

---

⁸⁹ Ören, **age**, s.60.

⁹⁰ Kaan Dilek; "İran'da Meşrutiyet Hareketi ve Dönemin Siyasi Gelişmeleri", **Akademik Orta Doğu Dergisi**, Sayı.1, Cilt. II, 2007, s.52.

⁹¹ Selçuk Duman, **Güney Azerbaycan Türklerinin Demokratik Hak ve Özgürlük Mücadelesi**, Berikan Yayınevi, Ankara 2017, s.14.

⁹² Mehmetzade, **age**, s.44.

Medeniyet, Hikmet Edebiyat ve Mükafat gibi dergi ve gazeteler yine bu dönemde çıkarılmaya başlanmıştır.⁹³

Güney Azerbaycan da yukarıda bahsettiğimiz basın yayın organlarının artması, eğitim için Avrupa'ya giden öğrencilerin yeni bir aydın kesimi oluşturmaları, yeni yüzyıl boyunca gerçekleşecek olan direnişlerin temelini atmış oldu. Bu aydınların başında Hüseyin Han Adalet, Seyit Muhammed Ebulziya, Ali Mösyö, Ağa Muhammed Selmasi, Ali Kulu Seferov, Ağa Genceyi gibi isimler gelmektedir. Bunlar içinde en önemlisi Ali Mösyö'dür ki, kendisi Tebriz'de Settar Han'ın başlattığı ihtilalin içinde yer almaktadır.⁹⁴ Tebriz'de gizli faaliyet gösteren dernek ve örgütler Sosyal Demokratlar (İctimaiyyun Amiyyun) adı altında birleştirilmiş ve aradaki koordinatörlüğünü de Ali Mösyö yapmıştır. Kuzey Azerbaycan'da ki gelişmelerin Güney Azerbaycanı dolayısıyla buradaki Türkleri de etkilemiştir. Bu dönemin en önemli isimlerinden biriside Şeyh Muhammed Hiyabani ve kurduğu özerk hükümettir.⁹⁵ Şeyh Muhammed Hiyabani 1880 yılında doğmuştur. 1906 meşrutiyetin ilanı ile İran Demokrat Partisi'ne katılmıştır. Partinin ideolojisi, İngiltere ve Rusya'nın sömürmesine karşı hürriyet ve özgürlük mücadelesiydi. Tahran parlamentosunun 1908 yılında kapatılmasına sert tepki göstermiş ve hükümet tarafından takip edilmeye başlanmıştı.⁹⁶

1905 yılında Rusya'da yaşanan devrimde hürriyetçiler istedikleri sonuca ulaşamamıştı. Lakin özgürlük hareketlerinin temeli atılmıştı. Aynı yıllarda İran'da yaşanan meşrutiyet hareketleri başta Rusya olmak üzere birçok devleti rahatsız etti. Bunun üzerine Rusya İngiltere ve Hindistan imparatorluğu arasında İran, Afganistan ve Tibet'le ilgili bir antlaşma imzalandı. Bununla da yetinmeyen Rusya, İran'a bir nota vererek bazı taleplerde bulundu. Bu talepler bazı kişilerin İran'da ki görevlerinden uzaklaştırılmaları, yabancı uyruklu kimseleri işe alırken Ruslardan izin alınması gibi istekleri vardı. Meşrutiyet yanlıları bu isteklere karşı son derece sert tutum aldılar, çünkü bu İran'ın bağımsızlığına indirilen bir darbe idi. Meclis Rusların talebini değerlendirmek için konuyu milletvekillerinin oyuna sundu. Meclisteki konuşmasıyla dikkatleri üzerine çekti. Şeyh Muhammed Hiyabani konuşmasında “*bir insanın kanunlar ve dini hükümler çerçevesinde sahip*

---

⁹³ Duman, **age**, s.16.

⁹⁴ Hasanlı, **Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, s.24.

⁹⁵ Taş, **age**, s. 138.

⁹⁶ Ören, **age**, s.61.

olduğu malın korunması yetkisine sahip olması, mülkiyetinde bulunan mal ile istediğini yapabilme imkanına sahip olması gerekiyor. Bu, bir tek şahıs olduğu gibi bir sosyal kurum veya devlet de olabilir. Bu devletin kontrolünde bulunan servet ve hakları istediği gibi kullanılabilmesi diğer devlet tarafından saygıyla karşılanmalıdır. Hakını hukukunu bilen bir devlet küçük bir terslik çıktığında elindekini koruyabilmelidir. İşte buna istiklal denir. Eğer o devletin otoritesine başkaları tarafından müdahale edilirse, en azından bunun farkında olmalı ve bunu dünyaya duyurmalıdır. Artık günümüzde bir devletin başka bir devletin yasal hakları ve yetkilerini zedeleyecek davranışlarda bulunması çağ dışı bir olaydır. Bu gibi davranışların defteri asırlar öncesinden kapanmıştır. Maalesef iki bin yıl önceki uygulamaları bugün yeniden yaşartmak isteyenler ortaya çıkmıştır. İran, insanoğlunun hele toplum ve düzenin ne olduğunu bilmediği bir dönemde toplum kavramını anlamış ve toplu yaşamının gerektirdiği yasaları ortaya koymuştur. İran hiç kimsenin bu konuda bilgi sahibi olmadığı binlerce yıl önce kuruldu. Aynı düzen bugüne kadar çıkan bütün zorluklara rağmen yaşamaya devam ediyor. Asırlardır yaşatılmasına çalıştığımız uluslararası kuralları çiğneyen bazı ülkelerle karşı karşıyayız. Zamanın darlığından dolayı bu isteklerin hepsine maalesef değinemiyorum. Örnek olarak birinci isteği göz önüne getirelim. Bu isteğe göre İran devleti bundan sonra yabancı bir ülke vatandaşına kendi sınırları dahilinde bir görev vermek isterse ilk önce Rus ve İngiliz hükümetinin onayını alması gerekiyor. Gelişmiş çağdaş dünyamızda haksızlığa uğrayan herkesin itiraz etme ve sesini bütün dünyaya duyurma cesaretine sahip olması gerekiyor. İran hükümetinin bu isteklere kendi rızasıyla boyun eğeceğini kesinlikle düşünmüyorum. Rus hükümetinin samimiyetine ve yakınlığına güvenerek bu isteklerin daha önce aramızda yapılan anlaşmaları aykırı olduğunu bir an önce anlayacağından eminim.”

⁹⁷ diyerek tepkisini ortaya koydu. Oylamada taleplerin reddi yönünde karar çıksa da Şah ve adamları meclise baskı yapıyorlardı. Şah ve adamlarının Rus yanlısı politikası, Rusların bölgede serbestçe hareket etme imkânı veriyordu. Meclise verilen notanın kabul edilmemesi üzerinde Ruslar Tebriz’de hürriyetçileri katletmeye başladılar. Rıza Şah ve bakanları demokrat parti ve meclisin cesur milletvekillerini kınadılar. Daha sonra İran milli meclis konseyi kapatıldı.

Meclisteki konuşmasından sonra Tahran meydanında büyük bir miting yapan Şeyh Muhammed Hiyabani, şahın adamları tarafından tutuklanmak istense de kendisine ulaşamadılar. Kendisinin bu tutuklama olayıyla ilgili olarak “beni meclisteki konuşmamdan önce tutuklamaları gerekirdi. Ben gereken her şeyi söyledim sırları ifşa ettim, beni tutuklamalarının onlar için bir faydası yok artık” dedi.

---

⁹⁷ Azeri, age, s.14.

3.3 Azadistan Cumhuriyeti

Meclisin feshedilmesinden sonra Hiyabani siyasetini sahada sürdürmeye devam etti. Şah hükümetinin sıkı takibine, sürekli yer değiştirerek engel olmaya çalıştı. Horasan, Kafkasya, Bakü ve ardından da 1914'de Tebriz'e döndü. 1915'te Rusya, Güney Azerbaycanı resmen işgal etti. Ermenistan Devleti kurmak isteyen Rusya, Fransa ve Amerika'nın girişimiyle bölgede çok sayıda Türk'ü katlettiler. Selmas 'ta yapılan katliamda 1500 Türk bir ahırda diri diri yakıldı. Bu olaylar sonrası Güney Azerbaycanlı Türk'ler Şeyh Muhammed Hiyabani önderliğinde yeni bir direniş başlattılar.⁹⁸ Rusların, Ermeni sevdası ilerleyen yıllarda da devam etti. 1990'lı yıllarda Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki sorunlar devam ederken İran, Ermenistan tarafında yerini almıştı. Çünkü İran, Ermenistan'ı, Türkiye'nin Azerbaycan ve diğer Kafkas cumhuriyetleriyle arasında bir tampon bölge olarak görmek istemektedir.⁹⁹ Olası bir sınır komşuluğu Türk soyundan gelen devletlerin tek çatı altında toplanması, Kafkasya ve Ortadoğu için istenmeyen bir durumdur. Nüfusunun yarısına yakını Türk olan İran Devleti için bu böyle bir durumun gerçekleşmiş olması, İran'ın bölünmesi demektir. İran'ın Ermenistan tutumunu bu pencereden incelemek gerekir.

1907'de Rusya'da gerçekleşen devrimle¹⁰⁰ birlikte Şeyh Muhammed Hiyabani ve taraftarları Tebriz'de Teceddüt adında bir gazete çıkarmaya başladı¹⁰¹ ve akabinde Azerbaycan Demokrat Fırkasını kurdular.¹⁰² Teceddüt gazetesi milli uyanış sürecinde büyük rol oynamıştır. Bu gazete özgürlük harekâtının, ideolojik bir silahıdır. Şeyh Muhammed Hiyabani bu gazete aracılığıyla özgürlük harekâtın amaçlarını anlatmış ve milli direnişte halkı bilinçlendirmiştir. Rejimin baskısına boyun eğmemek için halkı cesaretlendiren bütün konuşmaları ve yazıları bu gazeteye yayınlanmıştır. Gazetenin yazı işlerinde Şeyh Muhammed Hiyabani, Abdullah Abdullazade, İsmayıl Emirhizi,

---

⁹⁸ Hasanlı, **Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, s.31

⁹⁹ Ali M. Hasanov, **Güney Kafkasyanın Askeri-Jeostratejik Durumu ve Azerbaycan'ın Güvenlik Politikası**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, s.91.

¹⁰⁰ Duman, **age**, s.171.

¹⁰¹ Ören, **age**, s.61.

¹⁰² Rehimli, **age**, s. 107.

EbdülHasan Füyuzat yer almıştır. Gazete, Türkçe ve Farsça olarak yayımlanmıştır.¹⁰³ Tebriz'in özgürlük taraftarları Kuzey Azerbaycan'da da kendi gazeteleri olan Azerbaycan'ı yayınlamaya başladılar ve yerel temsilciliklerini oluşturdular.¹⁰⁴ 31 Mayıs 1916 tarihli Teceddüt Gazetesi'nde de devrimle ilgili bir yazı yayınlandı ki bu yazının Şeyh Muhammed Hiyabani'ye ait olması kuvvetle muhtemeldir. Yazıda; gerçekleşen devrimin Rusya ve İran arasında komşuluk ilişkilerini sağlamlaştırılabileceği, daha önceki Rus hükümetinin İran'ın bütün zenginliklerini sömürüp halkı sefaletle ittiğinin, yeni Rus hükümetinin ise İran'ın gelişmesi için katkıda bulunması gerektiğinin altı çizilip, İran halkının "iyi ilişkiler programını" bile hazırladığı bilgisi verilmiştir.¹⁰⁵ Bu yazıda önemli olan bir nokta vardır ki oda şudur: gazetede ki yazıda Güney Azerbaycanlı Türk'ler ayrı bir millet olarak herhangi bir imtiyaz istememekte olup, beklentilerin veya isteklerin tüm İran halkı için olduğudur. Buradan da şunu anlamak gerekir, Azadistan Devleti'nin İran'dan ayrı bir cumhuriyet olarak değil, İran'a bağlı özerk bir cumhuriyet olduğu anlaşılabilir.

Çarlığın çöküşünden sonra, Rus esiri milletlerde geçici bir süre de olsa özgürlük imkanı oluşmuş ve birçok komite kurulmuştur. Rus ordularının 1918'de Tebriz ve Güney Azerbaycan'dan ayrılış sonrası Hiyabani, Tebriz'e dönmüştür. Rus ordusunun yokluğu bölgede otoritesizlik oluşturmuş, demokrat parti 480 delegenin katılımıyla kongre toplamıştır. Kongrede partinin bağımsız olduğu ilan edilmiş ve bazı kararlar alınmıştır.

- 1- Rus sömürüsüne son verilmesi
- 2- Parti aleyhine iş yapanlara fırsat verilmemesi
- 3- Tahran parlamentosuna gönderilecek azaların seçimlerinin çabuklaştırılması
- 4- Teceddüt gazetesinin yayın alanının genişletilmesi

Bu kongreden sonra parti Azerbaycan'ın bütün vilayetlerinde örgütlenmeye başladı. Birinci Dünya Savaşı sırasında İran toprakları Osmanlı ve Rus askerlerinin sürekli olarak karşılaştığı yerlerden biri olmuştur. 1918 de Osmanlı kuvvetleri Güney Azerbaycan'a yardım için Tebriz'e gelmişlerdi. Halk kendi soyundan gelen askerleri Türk bayraklarıyla

---

¹⁰³ Nesib Nesibli, **Azerbaycan Türklerinin Önderleri**, Ankara 2017, s.201.

¹⁰⁴ Shaffer, **age**, s.49.

¹⁰⁵ Azeri, **age**, s.61.

karşıladılar.¹⁰⁶ Birinci Dünya Savaşında, Osmanlı ve Rus askerlerinin durumunu Ali Azeri şöyle anlatmaktadır. “Savaşta tarafsızlığımızı ilan etmemize rağmen komşularımızdan birisinin Almanya’nın dostu (Osmanlı İmparatorluğu), diğerinin ise (Rusya) Almanya’nın düşmanı olmasıydı. Savaşa girmediğimiz halde, savaşa girmiş ülkelerden daha çok zarar gördük. İki zorba imparator devlet tarafından başımıza gelmeyen kalmadı. Görmememiz gerekenleri gördük, tatmamamız gerekenleri tattık.¹⁰⁷ Osmanlı askerleri Tebriz’de bulunduğu sürece Güney Azerbaycan’ın özgürlüğü için mücadele edip soydaşlarına büyük yardımlarda bulundular. Azerbaycan Türkçesiyle eğitim veren modern bir okul açıldı. Yapılan iyiliklere rağmen parti içerisindeki bazı kişiler Osmanlı devletini işgalci olarak gördü. İngiltere ve Rusya’nın iş birliğiyle Osmanlı devleti Tebriz’de birkaç ay ancak kalabildi. Bu dönemde çıkan karışıklıklarda Osmanlı Devleti tedbir amaçlı Şeyh Muhammed Hiyabani’yi Kars’a gönderdi.

Bazı kaynaklarda sürgün olarak ifade edilen bu olay için “Osmanlı Azerbaycan’ı anlamadı” yorumları yapıldı.¹⁰⁸ Başkanlık Osmanlı Arşivi’nde, Şeyh Muhammed Hiyabani’yle ilgili olarak “Osmanlı ordusu tarafından Tebriz’de tutuklanan kişilerden biri olduğuna dair belge bulunmaktadır. 1918 yılına ait olan bu belgede Şeyh Muhammed Hiyabani’yle birlikte Mirza İsmail Kuberi ve Hacı Muhammed Ali Badamcı’nın da tutuklandığı bilgisi yer almaktadır.¹⁰⁹ Osmanlı askerleri Güney Azerbaycan’dan çekilirken bazı tedbirler almıştır. Tahliye bölgelerine gönüllü asker ve silah bırakmak, milis kuvvetlerinin oluşturulması için gerekli çalışmalar yapılacak, Tebriz civarlarında 5 bin kişilik teçhizatlı asker bırakılacaktı.¹¹⁰

Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı ve Rus İmparatorluklarının dağılmasıyla oluşan boşluk İran’da etkisini gösterdi. 1919’da İran ve İngiltere arasında yapılan antlaşmada İran’da ki bu boşluğu sadece İran’ın güvenilir dostu İngiltere’nin doldurabileceği havası oluşturulmaya çalışıldı¹¹¹ ve akabinde Enzeli ve Rasht işgal edildi. İngiltere, Ortadoğu’da hâkimiyetini güçlendirme peşinde iken Rusya’da Bolşevikler iktidarı ele geçirmişti. İran

---

¹⁰⁶ Ünal, **age**, s.18.

¹⁰⁷ Azeri, **age**, s.60.

¹⁰⁸ Ören, **age**, s.64.

¹⁰⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Bundan sonra CBA) HR. SYS. 2341-44

¹¹⁰ Ünal, **age**, s.35.

¹¹¹ Duman, **age**, s.194.

hükümeti ise Rusya ve İngiltere arasında dengeli bir politika izlemekten yanaydı. İngiltere, Rusların bölgeden çekilmelerini istiyordu. Ruslar ise yayılmacılık politikasını Güney Azerbaycan'da hızlandırma taraftarıydılar.¹¹²

1919'da İran'da yapılan meclis seçimlerinde Azerbaycan Demokrat Partisi Tebriz'e ait sandalyelerin çoğunluğunu aldı. Bu durumun merkez Tahran'da yansıması gecikmedi. Dönemin Başbakanı Vüsukü'd-devle bölgede karışıklık çıkartmak üzere birtakım planları devreye soktu. Özgürlük taraftarlarına yapılan zulüm ve baskılar arttı. Özellikle polis teşkilatının, hürriyetçilere karşı sert tutumu halkın tepkisine neden oldu. Polis teşkilatından kaçan bazı hürriyetçiler Teceddüt binasına kaçtılar. Halk tutuklu hürriyetçiler için toplantılar düzenlemeye başladı. Teceddüt binasında yapılan toplantılar daha sonra gelenek haline geldi.¹¹³

Yasadışı uygulamalar nedeniyle hükümet görevlilerine tepkiler günden güne büyüyordu. Bu tepkilerin hepsi merkezi hükümete karşıydı. “Yabancı işgaline son”, “İran İranlılar için” sloganlarıyla başlayan isyanlar Horasan, Gilan, Reşt, Azerbaycan ve Türkmen Sahra'da büyüdü. Gilan'da Küçük Han başkanlığında Gilan Cumhuriyeti, Tebriz'de Şeyh Muhammed Hiyabani başkanlığında Azadistan Devleti kuruldu.¹¹⁴ Şeyh Muhammed Hiyabani “bugün dünyaya, Başbakan ile İngiltere arasında yapılan anlaşmayı onaylayan hükümete karşı ayaklandığımızı duyuruyoruz. Biz hakkıyla bizi temsil eden bir hükümet istiyoruz” diye açıklama yaptı. O dönemlerde var olan Kuzey Azerbaycan'la isim karışması olmasın diye devletin adını *Azadistan Devleti* olarak koydular.¹¹⁵

Tebriz'deki bütün konsolosluklara resmi olarak tanınmak için bilgi geçildi. Aynı talep merkezi hükümete de iletildi. Demokrasiye ve anayasaya saygı gösteren herkes işine devam ederken, Tahran hükümetinden yana olan memurlar işlerinden kovuldu.¹¹⁶ Azadistan Devleti hükümet programı da hazırlanmıştı. Vergi yükümlülükleri düzenlenecek, topraksız köylülere devlete ait topraklardan verilecek¹¹⁷, köy ve kasabalarda

---

¹¹² Hasanlı, *Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı*, s.31.

¹¹³ Azeri, *age*, s.156.

¹¹⁴ Yenisey, *age*, s.112.

¹¹⁵ Hasanlı, *Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı*, s.32.

¹¹⁶ Ören, *age*, s.65.

¹¹⁷ Duman, *age*, s.76.

ilk ve ortaokullar açılacak, sanayileşme için adımlar atılacak ve 12 bin kişilik milli ordu kurulacaktı.¹¹⁸

Bu arada Ruslar, İran'da İngilizlerin etkisini azaltmak için yeni bir siyasi oluşum kurulması gerektiğine inanıyorlardı. Ancak Rusların, Azerbaycan'daki gelişmeleri sosyalist kimlikle tanıtmaları tepkilere neden oldu. Tebriz sokaklarına asılan kırmızı bayraklar Şeyh Muhammed Hiyabani tarafından toplatıldı. Ancak kırmızı bayrakların asılması bile İngilizleri tedirgin etmeye yetti. Şeyh Muhammed Hiyabani'yle bizzat görüşen İngiliz gizli servis başkanı "Ruslarla iş birliği yapmaması karşılığında İngilizlerin dostluğunu sundu".¹¹⁹

Şeyh Muhammed Hiyabani tarafında kurulan ulusal hükümet kısa süre içerisinde büyük reformlar gerçekleştirdi. Bu reformlara bazı kaynaklarda "Azerbaycan da Osmanlı varlığına ve onun Azerbaycan üzerindeki nüfusuna karşı mücadele edildi" gibi aslı olmayan bilgilere rastlamakta mümkündür.¹²⁰ Azerbaycan'da gerçekleşen bu hızlı gelişmeler Tahran'da hükümetin istifasıyla sonuçlandı. Yeni hükümet İngiltere'nin istediği kişiler tarafından kuruldu. 11 Eylül 1920'de Kazak birlikleriyle beraber merkezi hükümet askerleri Tebriz'e harekât düzenleyerek şehri kuşattılar. Şeyh Muhammed Hiyabani'ye can güvenliği sözü verilerek teslim olması istendi. Hiyabani, "Ben meşrutiyet evladıyım asla boyun eğmem" diyerek teklifi reddetti. Ali Azeri, "Azadistan Devleti" adlı kitabında Şeyh Muhammed Hiyabani'nin ölüm anını şöyle anlatmaktadır: Tebriz'in kuşatıldığında Şeyh Muhammed Hiyabani, Hacı Şeyh Hasan Han'ın evinde kalmaktaydı.¹²¹

Hacı Şeyh Hasan'ın torunu Cevat Cevdet olay gününü şöyle anlatıyor: "dedem can güvenliği konusunda Muhbir-üs Saltana'ya gidip (Tahran hükümeti tarafından Azerbaycan'a yeni atanan vali) konuşabileceğini söyledi. Şeyh Muhammed Hiyabani dedeme; biz Azerbaycan'ın yararına olan her şeyi söyledik, o maalesef isteklerimizi geri çevirdi, ölmeyi teslim olmaya tercih ederim, eğer saldırırlarsa size söz veriyorum silah kullanmayacağım dedi. Bu düşüncesi çatışma çıkarsa evine sığındığı insanların zarar görme ihtimali olduğunu düşünmesidir. Özgürlükçü fikirlerinin altında yatan bu yüce

---

¹¹⁸ Age, s.38.

¹¹⁹ Hasanlı, *Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı*, s.33.

¹²⁰ Shaffer, *age*, s.49.

¹²¹ Hasanlı, *Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı*, s. 33.

gönüllü şahsiyet, dakikalar sonra başına gelecekleri bildiği halde, halen orada ki diğer insanları düşünmektedir. Dediği gibi de yaptı, odasına giren Kazak askerini silahıyla vurabilecek fırsatı varken o silahını ateşlemedi. Asker ise ona ateş ederek onu yaraladı. Yaralı halde kalkmaya çalışırken silahın kundağıyla koluna vurdu. Cesedi bir merdivene konulup, Valilik karargahına götürüldü.¹²² Yalnız başka bir kaynakta Şeyh Muhammed Hiyabani'nin son nefesine, son mermisine kadar savaştığı ve jandarmalar tarafından yakalanıp idam edildiği bilgisine rastlamak da mümkündür.¹²³ Azerbaycan'ın bağımsızlık meşalesi şimdilik söndürülmüştü.

1922 yılında Tebriz'de yeni bir ayaklanma başlamıştır. Kendilerinin Hiyabani'nin devamı olarak “özgürlük gerillaları”, “despotizm karşıtları” olarak ilan eden grup, valiye esir alarak Tebriz'de bir süreliğine kontrolü ellerine geçirdiler. Tahran hükümetinin gayretleri sonucu bu isyanda kısa sürede bastırıldı.¹²⁴

Azerbaycan'da ki özgürlük harekâtları bastırıldıktan sonra İran'da, İngiliz ve Rusların etkisi artmaya başladı. Rusların “Yeni İran” sloganıyla başlattığı süreç, Kaçar hanedanlığının devrilmesiyle sonuçlandı. Rusya ve İngiltere uzun süren çalışmalarının ardından İran'daki bin yıllık Türk egemenliğine son verdiler.¹²⁵ Şeyh Muhammed Hiyabani'den sonra başlatılan bütün isyanlar Rıza Han'ın çabalarıyla bastırıldı. Ardından sıkıyönetim ilan edilip hükümet düşürüldü ve Rıza Han kendisini hem genelkurmay başkanı ve aynı zamanda harbiye başkanı ilan ederek Şah'a bağlılığını bildirdi. Bu bağlılıkla kendisini sağlam bir zemin oluşturma çabası içerisinde. Bu sürecin gelişi güzel olmadığı, planlı ve kapsamlı bir çalışmanın öncelerden yapıldığı belli olmaktadır. Rıza Han'ın darbesi İngilizlerin işine önceleri pek gelmemiştir. İlk belirtisi de 1919'da yapılan İran-İngiltere anlaşmasının kaldırılmış olması ve Şubat 1921'de İran-Rusya arasında dostluk anlaşmasının imzalanmasıdır.¹²⁶

Rıza Han Azerbaycan, Horasan ve Beluçistan gibi yerlerdeki isyanlarda 4 yıl gibi bir zaman sürecinde uğraştı. Asker üzerindeki nüfusunu da kullanarak kendisini önce

---

¹²² Azeri, **age**, s.266.

¹²³ Ören, **age**, s.68.

¹²⁴ Yenisey, **age**, s.113.

¹²⁵ Hasanlı, **Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, s.34.

¹²⁶ Duman, **age**, s.56.

Başbakan sonra da Şah ilan etti. Daha sonra Pehlevi soyadını alarak İran’da yeni bir dönem başlattı.¹²⁷ Rıza Han’ın isyanları ve özerklik harekâtını bastırmasındaki başarısı İran Şah’ı olarak iktidara gelmesinde önemli rol oynadı.¹²⁸ Başka bir kaynakta ise Rıza Han’ın şahlığa giden yolda isyanları bastırmasındaki başarısına ek olarak, halkın İngiliz kuklası olarak gördüğü kaçar hanedanlığından nefret etmeleri, Milli Şura Meclisi’nin de halk ile aynı fikirde olduğunu ve yeni bir şaha ihtiyaç duyulduğundan dolayı Rıza Han’ın da bu durumdan faydalanarak şahlığa gelmesi anlatılmaktadır. Böyle bir dönemde İngilizlerin bölgedeki kaostan yararlanarak (Osmanlı ve Rus imparatorluklarının çöküşü) Rıza Han’da hem parasal gücünü hem otoritesini kullanarak şahlığa yükselmiştir.¹²⁹

3.4 Pehleviler Dönemi

Rıza Han 1921 yılında darbeyle yönetimi ele geçirdi¹³⁰ ve İran tarihinde Güney Azerbaycan Türkleri için yeni ama karanlık bir dönem başladı. Kaçar hanedanı, Sultan Ahmet Şahın halası, Fahrüs Saltana, Rıza Şah’ı “Kaçar tacını” çalmakla suçladığı anda Rıza Şah’ın verdiği cevap çok manidardır. Cemil Hasanlı, “Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı” kitabında; şahın verdiği cevapla ilgili şöyle yazmaktadır. “*Hanımefendi, ben Kaçar tacını çalmadım, taç sokağa düşmüştü, ben de alıp kafama taktım*”¹³¹ Şah bu cevapla kendi düşüncesine göre, o ana kadar ki yönetimin ne kadar içler acısı olduğu, yönetim adına ülkede her şeyin eksik olduğu görüşünü yansıtmaktadır. Rıza Şah’ın tahta geçişiyle ilgili olarak, 25 Nisan’da Tahran’da taç giyme töreni yapılacağı¹³² ve taç giyme merasimine Türkiye’den hediye olarak murassa bir kılıcın gönderilmesi¹³³ kararları alınmıştır. Pekiyi, geleceğin yeni şahı Rıza Han kimdir? Okumayı bile bilmeyen bu diktatör¹³⁴ nasıl olurda İran’ın yönetimindeki en yüksek noktaya ulaşabilir? Rıza Şah’ın

---

¹²⁷ Yenisey, **age**, s.110.

¹²⁸ Shaffer, **age**, s.50.

¹²⁹ Ören, **age**, s.82-83.

¹³⁰ Ünal, **age**, s. 42.

¹³¹ Hasanlı, **Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, s.34.

¹³² BOA DH. EUM 38-39

¹³³ Cumhurbaşkanlığı Arşivi (Bundan Sonra CBA) 18-28-6

¹³⁴ Ören, **age**, s.89.

demeçlerinden anlaşıldığı kadarıyla konuşma dili apaçık “basit” bir dil olarak görülmekteydi.¹³⁵

Türk basınında Rıza Şah ile ilgili bazı yazılar kaleme alınmıştır. *Tanin* gazetesinde çıkan bir yazıda Rıza Şah Pehlevi’nin bütün siyasetinin İran’da, Güney Azerbaycan Türklerinin kökünü kazımaya yönelik olduğu anlatılmıştır.¹³⁶ Yakın şarkın en büyük despotlarından olan bu zat, İran’da Güney Azerbaycan Türklerinin bütün haklarını elinden almıştır.

Fars bir ailenin çocuğu olan Rıza Han küçük yaşlarda babasını kaybetmiştir. Herhangi bir mesleğe sahip olmayan Rıza Han, İran’da emelleri olan devletlerin ordularında gönüllü askerlik yaparken gerçekleştirdiği ölümlerle dikkatleri üzerine çekmiştir. Onbaşılık, çavuşluk gibi ufak rütbelerden Rus ordusunda subaylığa kadar yükselmiştir. Kaçar hanedanı Şah Ahmet’in yönetimi döneminde tarih sahnesinde yerini alan Rıza, İran tarihinde karanlık bir dönemde başlangıcı olmuştur. Kaçar hanedanlığı devrinde vuku bulan önemli olaylar Rıza Han’ın yükselmesine sebep olmuştur. 1919 yılında İngilizler ile imzalanan petrol antlaşmasıyla İran sömürge devlet haline gelmiştir. Çarlık Rusya’nın yıkılmasıyla eli güçlenen İngilizler, İran’dan Beyaz Rusların çıkarılmasını istemiş ve Rıza’ya yetki vermişlerdir.¹³⁷

21 Şubat’ta Tahran’a giren Kazak birlikleri birçok yağma yapıp, ölümlere sebep oldular. Resmi dairelerin ateşe verilip yakılması sonucu hükümet devrildi. İngiliz taraftarı Taba Tabai Ziyaettin kabinesinde, Rıza general rütbesiyle İran ordularının başkomutanı oldu. Bu olaylar Güney Azerbaycan Türklerini harekete geçirdi ve özgürlük faaliyetlerinin başlamasına sebep oldu. Türk aşiretleri tarafından başlatılan isyanlar, Rıza Han tarafından zalimce bastırıldı. Rıza Han yaptığı faaliyetlerden dolayı İran’da kuvvetli adam olarak anılmaya başladı. Kaçar hanedanının İngilizlerle yaptığı antlaşmadan dolayı halk yeni bir yönetim arayışı içerisindeydi ve yeni yönetimin en güçlü adayı son zamanların kuvvetli lideri Rıza’dan başkası değildi. İran’ın içinde bulunduğu durum ve coğrafyadaki diğer devletlerdeki gelişmeler İngilizler için bulunmaz bir nimetti. Çarlık Rusya yıkılmış, Osmanlı İmparatorluğu çökmüş, halk Kaçar hanedanı yönetiminden bıkmıştı. Şartların olgunlaşmasıyla birlikte İngilizler harcadıkları paralarla birlikte Rıza Han’ı başvekil

---

¹³⁵ Mottahedeh, *age*, s.43.

¹³⁶ *Tanin Gazetesi*, 10 Kasım 1943, s.1.

¹³⁷ Ören, *age*, s.80.

yaptılar. Başvekilin ilk işi Kaçar hanedanını sürgüne göndermek oldu. Silah zoru ve parayla satın alınan vekillerin oyu ile 16 Aralık 1925 yılında Şah ilan edilip Pehlevi soyadını aldı. İran, İngilizlerin oyunuyla karanlık bir vadiye doğru hızla sürüklenirken halkın hiçbir şeyden haberi yoktu.¹³⁸ Meclisin tamamına yakını Şahın diktatörlüğü karşısında hiçbir şey yapamıyordu. Yalnız birkaç kişi mücadeleye devam edip, şahın karşısında ona cephe alıyordu. Bu kişiler Dr. Muhammed Musaddık, Hüseyin Ala, Molla Müderriş, Seyit Yakup Enver ve Hasan Takizade'dir.

Yeni İran şahı meclis önünde meşrutiyeti ilan edeceğine söz verdiği halde sözünü tutmamış, üstelik kanlı bir rejime başlamıştır. Meclis kukla bir meclis olmuş, şahın iyi ya da kötü yaptığı her şeye evet demekten başka çaresi kalmamıştır. Cezaevleri, Şah'ın aleyhine faaliyete girişen insanlarla dolmuştu. Mahkemeler bile şahın korkusundan isyancılara en ağır cezaları veriyordu. Günden güne malvarlığını artıran Şah, milletin halini görmezden geliyordu. İngilizlerle iş birliğine devam eden Şah, İngilizlerin Türkiye'deki Kürt aşiretlerini ayaklandırmaya çalışmasına da alenen destek oluyordu. Hem İngiliz dostlarına yardımcı olurken hem de Cumhuriyetle yönetilen Türkiye'nin hürriyet hareketlerindeki fikirlerinin kendi ülkesine yayılmasından endişe ediyordu. Ayrıca Türkiye'deki milliyetçilik şuurunun İran 'a yayılması kendi sınırları içerisinde yaşayan farklı etnikteki milletlerin uyanmasına yol açabilirdi. Türkiye'deki Kürtlerin doğuda bir Kürt devleti kurmasıyla kendi sınırları içinde yaşayan Kürtlerinde batıya doğru Türkiye içlerine kadar İran'ın kendi lehine büyütülmesi söz konusu olabilirdi. Türkiye ile İran arasında kurulacak bir Kürt devleti tampon bir devlet olarak pekâlâ kullanılabilirdi.¹³⁹ Türkiye'de 1924-1930 yılları arasında doğuda çıkan Kürt isyanlarının temelinde görünen yüzüyle İran ve perdenin arkasındaki İngiltere'den başkası değildir. Üstelik bu isyanların bastırılmasından sonra birçok isyancı İran'a sığınmış ve Şah Rıza bu insanlara kucak açmıştır.

Kaçar hanedanlığı döneminde diğer milletlere nazaran biraz daha el üstünde tutulan İran'da ki Türkler¹⁴⁰, Pehleviler döneminde dini, kültürel ve ekonomik olarak tam bir

---

¹³⁸ Age, s.80.

¹³⁹ Ören, Age, s.83.

¹⁴⁰ Sarıkaya, age, s.7.

soykırımı uğramışlardır. Veliahtların valilik yaptığı Tebriz artık merkezlikten çıkarılmıştı. Azerbaycan'ın Rusya ve Türkiye ile ticaretleri yasaklanmış, bunun akabinde de ekonomi durma noktasına gelmişti. Kentin ileri gelenleri bölgeyi terk etmiş, boş bırakılan araziler Fars kökenli ailelere verilmişti, geride kalanlar ise sefaletle sürüklenmişti. Şah planını ilmek ilmek işliyordu. Bölgede katma değeri olan ürünler yok pahasına halkın elinden alınıyor, kıtlık zamanlarında hiçbir yardım yapılmıyordu. Ayrıca Azerbaycan da afyon içimi serbest bırakılmıştı. Amaç Azerbaycanlı Türk gençlerini ahlaken çökertmekti. İran'ın birçok noktasında demiryolu inşasına başlanmasına rağmen, Azerbaycan da en ufak bir yatırım söz konusu değildi. Devletin resmi dilini Farsça yaptı. Türkçe çıkarılan bütün yayınlar yasaklandı. Devlet dairelerine Türkçe dilekçe vermek yasaklandı. Türk ırkçılığı resmen devlet politikası haline getirildi.¹⁴¹

Güney Azerbaycan Türklerini aşağılama boyutu o kadar artmıştı ki bazı yöneticiler Türklere hakaret etmekten çekinmez olmuşlardı. Kıtlığın baş gösterdiği bir dönemde merkezi devlet çiftliğinden ordunun ihtiyacı için Tebriz'e buğday gönderilmişti. Dönemin Tebriz valisi Abdullah Mustovfi'ye, gönderilen buğdayların nemli olduğu ve atların yemediği bilgisi verildi. Şah hükümetinin valisi ise “atlar yemiyorsa verin Tebrizli eşeklere onlar yesin, yonca yiyip meşrutiyeti ilan ettiren Azerbaycan Türkleri, alaf yiyip İran'ı bayındır hale getirsinler”¹⁴² deme cüretini gösterebiliyordu. Bu cümlelerden Türk milletinin üzerindeki baskı ve zulüm yeterince anlaşılmaktadır. Türkiye’de gerçekleştirilen milliyetçilik faaliyetlerinden son derece korkan Şah, İran’da Güney Azerbaycanlı Türkleri bitirmek için elinden geleni yaptı. Hürriyetine düşkün olan Güney Azerbaycanlı Türk milletinin ileride sorun olarak karşısına dikileceklerini çok iyi biliyordu.¹⁴³

---

¹⁴¹ Togan, **agm**, s.91-118.

¹⁴² Albayrak, **age**, s. 103.

¹⁴³ Ören, **age**, s.87.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. GÜNEY AZERBAYCAN MİLLİ HÜKÜMETİ'NİN KURULMA SÜRECİ

Bu bölümde konumuzun merkezini oluşturan Güney Azerbaycan Milli Hükümeti'nin kuruluş aşamaları anlatılacaktır. Milli hükümet kuruluncaya kadar, önceki yıllarda başlatılan özgürlük faaliyetleri ve girişimler ve Güney Azerbaycan Milli Hükümeti'nin temelini oluşturmuştur. Gerekli şartların olgunlaşmasıyla birlikte faaliyete geçen Güney Azerbaycan Milli Hükümeti'nin, bugün dahi varlığından haberi olmayan insanlar vardır. 1 yıl gibi çok kısa bir ömür sürse de yaptığı reformlar, dönemin şartlarına göre belki bir asır daha ileridedir. Ortadoğu'nun muhafazakâr bir döneme büründüğü dönemlerde kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesi çağdaş dünyaya gösterilebilecek en büyük reformlarından biridir. 25 yıllık İran Hükümeti'nin yapamadığı birçok yeniliği, Güney Azerbaycan Milli Hükümeti sadece 1 yılda yapmıştır. Bu yeniliklerin diğer zulüm gören milletlere örnek olacağını bilen İran Hükümeti, Güney Azerbaycan Milli Hükümeti'ne yaşama imkânı tanımamıştır. Günümüz de bile, İran'da yaşayan Türkler hala sindirilmeye, hala asimile edilemeye çalışılmaktadır. Tezin bir amacı da bu bölgede yaşayan Türklerin siyasi, sosyal ve ekonomik durumunu gözler önüne sermektir.

Bu bölümün ilk kısmında özgürlüğe giden yolda önemli görülen Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasında ki dönemde yaşanan ve bölgeyi ilgilendiren olaylar ve bu olayların Güney Azerbaycan Milli Hükümeti ile olan ilişkisi anlatılacaktır.

4.1.Birinci ve İkinci Dünya Savaşı Arası Dönem

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu daha karmaşık bir yapıya büründü. Osmanlı İmparatorluğunun yıkılması sonucu bölgede yeni devletler meydana çıktı. 1.Dünya Savaşı'nda tarafsızlığını ilan etmesine rağmen İran¹⁴⁴, savaştan nasibini fazlasıyla aldı. Savaş bitimi bölgede zaten yeterince Rus ve İngiliz birlikleri bulunmaktaydı.¹⁴⁵ 1915

---

¹⁴⁴ Abrahamian, *age*, s.79.

¹⁴⁵ Mohammed-Reza Djalili, *İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi*, çev. Reşat Uzmen, İstanbul 2011, s.52.

yılında Rus birlikleri Kazvin’de konuşlanmış, Tahran’a girmek için emir beklemektedirler. Aynı şekilde İngiltere kendi işlettiği petrol sahası bölgelerinde de asker bulundurmaktaydı. Almanlar ise bölgede İngilizlerin bölgedeki psikolojik gücünü kırmak için İran’a istihbarat elemanlarını yollamıştı. Bunlar içinde en tanınmış Wilhelm Wassmuss’tur.¹⁴⁶ İran’daki yabancı asker sayısı belli ki, İran’ın kendi asker sayısından fazladır. İran topraklarının satranç tahtasına benzetilmesi bu yüzden olsa gerektir.

Bu iki dünya savaşı arasındaki dönemde Ortadoğu topraklarının büyük kısmı İngilizlerin kontrolü altındaydı. Bu dönemde İran Meclisi ise tamamen Rıza Şah’ın denetimindeydi. Rıza Şah reformcu bir kişilik olmasına rağmen, bu reformlar siyasi alanda olumlu hiçbir şey getirmemişti. Aksine baskı ve şiddet daha da arttı. Meclise eli sopalı gelip, milletvekili dövdüğüne kaynaklarda rastlanmaktadır.¹⁴⁷ Rıza Şah ordu ve bürokrasi üzerinde mutlak bir Hâkimiyet kurdu. Subay maaşlarına artış ve askeri personele ucuz yollu arsa teminiyle orduyu kendine sadık hale getirdi. 100 bin kişilik kara-hava ve donanması olan bir ordu emri altında beklemekteydi.¹⁴⁸

4.2. İran’da Merkezileşme Faaliyetleri

Rıza Şah ülkeyi merkezileştirmede gözle görülür mesafeler kat etti.¹⁴⁹ Silahsızlandırma, vergiye tabi tutma, aşiretleri kontrol altına alma, göçebeleri yerleşik düzene geçirme gibi politikaları sıkı bir şekilde hayata geçirdi.¹⁵⁰ Tüm bu uygulamalar bazı sorunlarda beraberinde getirdi. Halkın yoksullaşması ve etnik ayrımcılığın artması bu sorunların başlıcalarıydı. Rıza Şah devlet politikasında laikleşme yolunda bazı adımlar attı. Laikleşme yolundaki bu adımların esin kaynağı şüphesiz ki yeni kurulan Türkiye’nin lideri Mustafa Kemal Atatürk’ü ziyaret edişi ve onun reformlarından feyz alışıdır.¹⁵¹ İran Meclisi, Fransa modelinde yeni medeni hukuku kabul etti. Devlet mahkemelerinde laik memurlar çalışmaya başladı. Hangi davalara ulemanın bakacağı, hangi davalara laik mahkemelerin

---

¹⁴⁶ Sarıkaya, **age**, s.82

¹⁴⁷ Ören, **age**, s.83.

¹⁴⁸ Abrahamian, **age**, s.210.

¹⁴⁹ Mottahedeh, **age**, s.43.

¹⁵⁰ Yenisey, **age**, s. 111.

¹⁵¹ Meliha Anbarcıoğlu, “Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve İranda Yapılan Reformlar”, **Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Doğu Dilleri**, Sayı.4, Cilt: III, Ankara 1983, s.13.

bakacağı karara bağlandı. 1936'da çıkarılan yasayla ulemalar adli sistemden tamamen çıkarıldı.¹⁵² Rıza Şah dönende eğitimden adalete, ordudan polis teşkilatına, kılık kıyafetten medeni hukuka kadar birçok reform hayata geçirilip, zoraki batılılaşma yolunda büyük mesafeler kat edildi. İlerlemeyen tek şey seçimler ve meclisin yetkisiydi.

Rıza Şah'ın hayata geçirdiği bir diğer değişiklik ise 1934 yılında *Persia* isminin artık İran olarak dünya kamuoyuna duyurulması için kararname çıkarılmasıdır.¹⁵³ *Persia* isminin Kaçar Dönemindeki geri kalmışlığı çağrıştırdığını, İran'ın ise Ari ırkından gelme olduğunun gösterilmeye çalışılmasıdır. Etnik asimilasyonun resmi olarak başladığı dönem için bu tarih baz alınabilir. *Persia*'nın, Kaçarlar dönemindeki geri kalmışlığı derken aşağılanan aslında Güney Azerbaycanlı Türk milletidir. Bu uygulama, ari ırkına bağ kurup, Farslığı yüceltmekten başka bir şey değildir. Bin yıllık geçmişi Türk olan topraklarda başlayan etnik asimilasyon çalışmalarının temelini atıldığı bu süreç, günümüz tarihinde de hala devam etmektedir. Yeni doğan çocuklara Farsçanın dışında bir isim koymanın yasak olmasından tutunda¹⁵⁴, devlet dairelerinde Türkçe konuşmanın yasaklanmasına kadar¹⁵⁵ birçok aşağılama politikası bu dönemde başlamıştır.

Güney Azerbaycanlı Türklere karşı bu asimile politikası İran-Fars şovanistleri için artık ne kadar önemli ise İran asıllı Amerikalı yazar Ervand Abrahamian, *Modern İran Tarihi* adlı eserinde kaçarlar döneminden “hanedanlık zorbaları”, diye bahsederken Rıza Şah dönemini ise “İran'ın altın çağı” olarak cümlelere dökmektedir. Rıza Han döneminde yapılan zulümleri, baskıları görmezlikten gelip, Kaçarlar dönemini zorba olarak adlandırmaktadır. Oysaki Türk hanedanları zamanında hiçbir etnik ayırım yapmayıp, üstelik Farsçanın gelişmesi için verilen çabalar çalışmamızın önceki sayfalarında anlatılmaktadır. İranlıların bu Türk düşmanlığı acaba nerden gelmektedir. 12 Mayıs 2006 yılında İran'ın resmi yayın organı olan İran Gazetesi'nde “hamam böceklerinin bizi böcekleştirmemesi için ne yapmalıyız” başlıklı bir makale yayınlanmıştır. Makalede karikatüre yer verilmiş, bir çocuk hamam böceğiyle konuşmaktadır. Çocuk Farsça konuşurken, hamamböceği Türkçe konuşturulmaktadır. Çocuğa hamam böceklerinin yok edilme yolları da gösterilmektedir. İşte İranlıların, Güney Azerbaycanlı Türkleri benzettiği

---

¹⁵² Cleveland, *age*, s.211.

¹⁵³ Abrahamian, *age*, s.114.

¹⁵⁴ Shaffer, *age*, s.56.

¹⁵⁵ Ören, *age*, s.144.

varlık budur.¹⁵⁶ Birçok kaynakta diktatör olarak tasvir edilen Rıza Şah'ın ikinci b dil bile bilmediği bilgilerine rastlanırken, adı geçen yazarın yine aynı kitabının 86.sayfasında Farsça, Rusça, Türkçe ve Mazederan dilinin bir şivesi olan Elaştı dillerini bildiğini savunmaktadır. Kitabında da anlaşılabacağı üzere yazar objektif bir pencereden bakıp eseri hayata geçirmemiştir.

Rıza Şah'ın ayrıca Şah olduktan sonraki serveti dillere destandır. 3 milyon sterlin banka hesabı ve 1 milyon hektardan fazla arazi sahibi olduğu konusunda bilgiler mevcuttur.¹⁵⁷

Rıza Şah ülkede kendi fırtınasını estirirken bölgede İngiltere, Rusya ve Almanya'da kendi faaliyetlerini sürdürmektedir. Çarlık Rusya'dan sonra kurulan Sovyet Rusya 1921'de İran'la Dostluk Antlaşması imzaladı. Antlaşmanın çoğu metni İran lehine idi. Lakin bir madde ise önü açık bir şekilde imzalanmıştı. İran'a karşı yapılacak olan bir saldırı, eğer Rusya'yı etkileyecek ise Rusya bölgeye askeri birliklerini gönderebilecekti.¹⁵⁸ Rusya 1907'de İran'ı paylaştığı İngiltere'den uzak tutmak istiyordu. Rusya ile İran arasındaki anlaşmaya bağlı olarak dış ticarete önemli gelişmeler yaşandı. Ancak Rusların kominizim faaliyetlerine devam etmesi iyi giden münasebetlerin bozulmasına neden oldu. Rıza Şah, petrol tekeli elinde bulunduran İngiltere'den daha fazla pay istemesi sonucu İngiltere ile olan ilişkilerde bozuldu. Bunun akabinde Rıza Şah 1901 yılında İngiltere ile yapılan anlaşmayı fes etti. İngiltere ise bu olaya Hazar Denizi'ne donanma göndererek cevap verdi. 1933 yılında İran ile İngiltere arasında yapılan yeni anlaşma ile İran'ın petrolden alacağı pay artırıldı.¹⁵⁹

İran, 1929 yılında Almanya'yla dış ticaret anlaşması imzaladı.¹⁶⁰ 1933'de Hitler'in Almanya'da iktidara gelmesiyle Rıza Şah kendine yeni müttefik olarak başka bir diktatörü seçti.¹⁶¹ Rıza Şah, Rus baskısından Almanya'nın dostluğu ile kurtulacağını sanıyordu. İran'ın yeni müttefik olarak Almanya'yı seçmesi Rusya'yı son derece rahatsız etti. İran'ın Almanya'ya yakınlaşmasıyla beraber, Rusya, İran ile dostane ilişkiler kurma yolunu tercih

---

¹⁵⁶ Maşallah Rezmi, "Güney Azerbaycan Milli Harekâtı Mayıs Haziran Ayaklanmasının 1. Yıldönümü", **Güney Azerbaycanlı Öğrenciler Federasyonu**, Sayı.5, Bahar, 2007, s.34.

¹⁵⁷ Cleveland, **age**, s. 216.

¹⁵⁸ Duman, **age**, s.200.

¹⁵⁹ Armaoğlu, **age**, s.210.

¹⁶⁰ Djalili, **age**, s.78.

¹⁶¹ Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2010, s.88.

etti. Ancak İran, Rusya'ya güvenmediği için 1938'de ticaret anlaşmasını imzalamadı. İran'ın niyetini anlayan Rusya bilgi toplama amaçlı birçok gizli servis çalışanını İran'a yolladı.¹⁶² Rusya, Güney Azerbaycan'ın enerji kaynaklarının ve stratejik konumunun İngiltere ve Almanya'nın kontrolü altına girmesini istemiyordu. İran Körfezi, Doğu Hindistan ve Uzak Doğu deniz ulaşımını sağlayan limanlarda son derece önemli idi. İran meclisinde yayınlanan bir haritanın, Rus Dışişleri Bakanlığının eline geçmesi, İran'a karşı askerî harekât sebebiydi. Haritada Rusya'nın egemenliği altında olan Kuzey Azerbaycan bölgesi İran toprakları olarak gösteriliyordu.¹⁶³

Rusya'nın, İran topraklarında bilgi toplayan ajanları, İran hakkındaki her şey raporlamışlardı. Askeri gücünden savaş tekniğine, operasyonlarda kullanılacak geçiş güzergâhlarına kadar her şey en ince ayrıntısıyla raporda sunulmuştu. Rusya Güney Azerbaycan bölgesinde fiziki savaşın yanında kültürel savaş da başlattı. Rus Dışişleri Bakanlığı'nın istihbarat raporlarına göre, Güney Azerbaycan'da ki toplumsal sorunlar çözülebilir, bölge Sovyetleştirilebilirdi. Bu amaçla bilim adamı gibi toplumu etkileyecek şahsiyetler de birliğe dâhil edildiler.¹⁶⁴

22 Haziran 1941'de Almanya, Rusya'ya savaş açtı. Rusya'nın yenilgisini ve sonuçlarını tahmin eden batılı devletler Rusya'yla iş birliği yaptılar. 12 Temmuz 1941'de Moskova'da, İngiltere-Rusya arasında ortak harekât anlaşması imzalandı.¹⁶⁵ Almanya karşısında Rusya'ya yardım etmek isteyen İngiltere ve ABD için tek güzergâh İran toprakları idi. Rıza Şah hükümeti Alman yanlısı bir politika izlediği için bu yardımın İran topraklarından geçişine izin vermedi. Rusya Devlet Savunma Komitesinin onayıyla daha önceden İran sınırına konuşlanmış olan Rus birlikleri 25 Ağustos'ta İran topraklarına taarruza geçtiler. Çok büyük bir direnişle karşılaşmayan Rus birlikleri, 3 gün içinde Güney Azerbaycan, Gilan, Mazederan ve Kuzey Horasan'ı işgal etti. ¹⁶⁶ Kuzeyden Rus ordusu tarafından işgale uğrayan İran, aynı tarihte güneyden İngiltere'nin işgaline maruz kaldı. Kısa bir sürede İran topraklarındaki bütün direniş hatları çöktü. Bu işgal İran'da Pehlevileri değil ama Şah Rıza'yı koltuğundan etti. İngiltere konsolosu bu konuyla ilgili olarak

---

¹⁶² Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi*, İstanbul 2006, s.643.

¹⁶³ Hasanlı, *Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı*, s.38.

¹⁶⁴ Qasımlı, *age*, s.641.

¹⁶⁵ Armaoğlu, *age*, s.377.

¹⁶⁶ Hasanlı, *Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı*, s.40.

“İranlıların ülkelerini işgal etmemizin tazminatı olarak, onları hiç olmazsa şahın baskısından kurtarmamızı beklemektedirler” diyordu.¹⁶⁷ Rıza Şah’ın despotik yönetiminden bıkan halk, onun tahttan indirilmesiyle olumlu yönde beklentiler içerisine girdiler.¹⁶⁸

Bu arada Sovyetlerin Güney Azerbaycan’a girmesiyle birlikte bölgedeki Türk diplomatlara ilişkin bilgi toplamaya başlaması ve tuttukları raporda “Almanların Rusya’da ki başarılarını dikkate alan Türk Hükümet, Azerbaycan Türklerinin kaderiyle daha fazla ilgilenmeye başladılar” ifadelerine yer veriyorlardı.¹⁶⁹ Buradan da anlaşılacağı üzere bazı Azerbaycanlı aydınların “Türkiye Azerbaycan’ı anlamadı” sözünün bir yerde yanlış olduğu bariz ortadadır.

ABD savaşa girince Sovyetlere malzeme ikmali sürecinde bölgeye birçok birlik sevk etti. ABD, İran hükümetine danışmanlık adı altında bazı mevkilere önemli adamları yerleştirdiler. Savaş sonrası İran’ın iç işlerine karışabilmenin temeli böylelikle atılmış oldu.¹⁷⁰

1942 yılında Rusya ve İngiltere arasında yapılan anlaşmaya göre savaş bitiminden 6 ay sonra İran topraklarından tüm yabancı ülke unsurlarının çıkması gerekiyordu.¹⁷¹ Savaş biter bitmez ABD ve İngiltere bölgeden askerlerini çekmeye başladı.¹⁷² Rus birliklerinde ise herhangi bir harekât söz konusu değildi. Rusya, İran petrollerine göz diktiği için bölgede kalıp varlığını sürdürmek taraftarıydı. Bölgede özellikle Azerbaycan dilini bilen askeri Personel “Rus propagandası yapabilmek” için belirli bölgelere yerleştirilmişlerdi. Sovyet Azerbaycanlılarca yürütülen bu politikanın amacı İran’da ki soydaşlarını yanlarına çekip, İran hükümetini zor durumda bırakmaktı.¹⁷³ Bu süreç düzgün işlerse Kuzey

---

¹⁶⁷ Abrahamian, **age**, s.130.

¹⁶⁸ Duman, **Modern Ortadoğunun Oluşumu**, s.298.

¹⁶⁹ Cemil Hasanlı, **Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk Sovyet İlişkileri**, Bilgi Yayınları, Ankara 2011, s.77.

¹⁷⁰ Cleveland, **age**, s.215.

¹⁷¹ Sarıkaya, **age**, s.181.

¹⁷² Armaoğlu, **age**, s.425.

¹⁷³ Shaffer, **age**, s.63.

Azerbaycan ve Güney Azerbaycan birleşebilir, bölgenin kaynakları Rusya tarafından rahatlıkla sömürülebilirdi.¹⁷⁴

1945 yılında Sovyet yönetimin aldığı bazı kararlar bu ülkenin bölgedeki planlarını açık seçik göstermekteydi. 10 Haziranda Stalin, İran'ın kuzeyinde (Güney Azerbaycan bölgesi) Sovyet sanayi işletmelerinin organize edilmesine dair kararı imzaladı. 21 Haziranda ise İran'ın kuzeyinde petrole bağlı jeolojik arama çalışmalarına dair Sovyet yönetimi bir karar daha aldı. 6 Temmuz da ise Güney Azerbaycan'da ve İran'ın Kuzey bölgelerinde ayrılıkçı faaliyetlerin organize edilmesine dair kararda kabul edildi.¹⁷⁵ Alınan tüm bu kararlar İran topraklarında güçlü bir Sovyet alt yapısı oluşturmak içindir. Sovyetler adım adım, bölge bölge ilerleyerek Ortadoğu ve Hindistan'a giden yolları kontrol altına almaya çalışmaktadır. Kuzey Azerbaycan'da ki varlığının etkisiyle Güney Azerbaycan'ı da kontrolü altına almaya çalışarak stratejisini uygulayacaktı.

Azerbaycan bölgesi kaynak bakımından zengin yataklara sahiptir. İngiltere'nin işlettiği petrol yataklarının güvenliği ayrıca Hindistan'da ki sömürülere giden yolun güvenliği için İran, önemi korumaktaydı. Yabancı basının gündeminde bile bu konu manşet olmuştu. “Rus Bolşevikleri için İran, İngiltere'nin gücünü kırmak için ideal bir ülke iken, İngiltere için Hindistan'ı korumada kilit kalesidir”¹⁷⁶ denilmekteydi.

İran'da ise Rıza Şah gitmiş yerine oğlu Muhammed Rıza Şah gelmişti. Yeni Şah babasına nazaran biraz daha ılımlı bir siyaset izleme taraftarıydı. En azından şahlığının ilk zamanlarında böyle bir politikayı uygun görmüştü. İran'ı işgal eden devletlerinde etkisiyle İran meclisinde genel af çıkarıldı, siyasi mahkûmlar serbest kaldı. Gazete ve dergilerdeki yayın yasağıyla birlikte sansür kaldırıldı.¹⁷⁷ Serbest bırakılan siyasi mahkûmlar arasında Seyit Cafer Pişeveri ve Dr. Muhammed Musaddık gibi önemli simalarda vardı.

Rusya ve İngiltere'nin, Şah hükümetini zor durumda bırakan hamleleri bölgede zulme uğrayan Güney Azerbaycan Türklerinin elini güçlendirdi. Bu dönemde Güney Azerbaycanlı Türk'ler arasında milliyetçilik bilinci zirve noktasına ulaştı. Bu oluşan bilinç için birçok kaynakta “Sovyet planı”, “Sovyet komplosu” gibi yakıştırmalar yapılsa da,

---

¹⁷⁴ Duman, **Modern Ortadoğunun Oluşumu**, s.300.

¹⁷⁵ Hasanlı, **Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, s.140.

¹⁷⁶ Qasımlı, **age**, s.595.

¹⁷⁷ Duman, **age**, s.298.

önceki yıllara bakılarak bu bilincin temelinin meşrutiyet hareketlerine kadar dayandığı söylenebilir. Kimi zaman yer altına çekilip devam eden bu bilinç, İkinci Dünya Savaşı sonrası şartların olgunlaşmasıyla beraber gün yüzüne çıkmıştır. 11 yıllık cezaevi hayatından¹⁷⁸ sonra serbest kalan Seyid Cafer Pişeveri, bütün imkanları değerlendirip İran'ın karanlık ve kaos dolu yollarında özgürlük meşalesini yakmıştır. Seyid Cafer Pişeveri'ye göre cezaevinden çıktıktan sonra İran'da “ne bir inkılapçı hareket, ne basın, ne dernek hiçbir şey kalmamıştı”.¹⁷⁹

Bu dönemde Sovyetlerin propagandası yoğun bir şekilde devam etmekteydi. 1941'de Sovyetlerin desteğiyle komünist parti Tudeh kuruldu.¹⁸⁰ 1944 yılında ise Tudeh partisinin Tebriz şubesi açıldı. Sansürün kaldırılması, farklı eğilimlerde gazete ve dergilerin yayınlanması ve siyasi mahkûmlarında serbest bırakılmasıyla İran'da yeni bir dönem başlamış oldu.¹⁸¹

4.3.Seyid Cafer Pişeveri Kimdir?

1943 yılında İran Meclisi'nin görev süresi dolmuştu ve yeni seçim yapılması gerekiyordu. Demokrat parti seçimlere katılmaya karar verdi ve Tebriz'den aday olarak Seyid Cafer Pişeveri gösterilecekti.¹⁸² Seçimlerde büyük bir oy miktarına ulaşan Seyid Cafer Pişeveri 14.dönem Tebriz Milletvekili olarak meclise girmeye hak kazandı. Seçimlerde Sovyetlerin kazanmasını istediği 7 adaydan 5'i seçimleri kazandı. Tebriz'de ki bu başarıları İngiltere Konsolosluğu “şehir toplumu üzerindeki Rus etkisi” diye rapor edecekti.¹⁸³

Tebriz'de ki bu başarılar yeni Şah ve çevresini rahatsız etti. Seyid Cafer Pişeveri'nin meclise girmesini istemiyorlardı. Bu Türk soyundan gelen kişinin milliyetçilik duygularını tüm Türklere aşılayıp, yeni bir isyan harekâtıyla karşılaşmak istemiyorlardı. Bu sebeple İran meclisinde Seyid Cafer Pişeveri için milletvekilliğinin düşürülmesi yönünde oylama yapıldı. 47 hayır oyuna karşılık 48 evet oyu kullanılarak 1 oyla milletvekilliği iptal

---

¹⁷⁸ Rehimli, **age**, s. 54.

¹⁷⁹ Ören, **age**, s.93.

¹⁸⁰ Abrahamian, **age**, s. 142.

¹⁸¹ Djalili, **age**, s.81.

¹⁸² Albayrak, **age**, s.99.

¹⁸³ Hasanlı, **Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, s. 71.

edildi.¹⁸⁴ Milletvekilliğinin iptaliyle ilgili olarak Pişeveri “meclis koltuklarını işgal etmiş hainlerle aynı arktan su içemeyeceğimiz belliydi. Bu çapulcu grubu, benim onların arasında yer almamı kolaylıkla kabul edecek değildi. Ben 16 bin insanın oyunu alarak parlamentoya Azerbaycan Ulusu’nun ihtiyaçlarını açıkladım. Sözlerimi büyük bir sükût ve dikkatle dinleyip onayladılar. Ancak anlaşılan onlar, ihanetlerini siyan örtü altında gizlemeyi onaylamaktaymışlar. Elllerine fırsat geçince düşman gibi “bu Azerbaycanlı uslu adama benzemiyor, bunu bu ortamdan uzaklaştırmalıyız” diyerek yorumladı.¹⁸⁵

Şah ve yönetimin kâbus gibi çöktüğü İran’da böylesi bir cesaretle sözlerini söyleyen Pişeveri kimdir? Güney Azerbaycan Türklerinin özgürlük harekâtında unutulmayacak bir yere sahip olan Seyid Cafer Pişeveri 26 Ağustos 1892 tarihinde Azerbaycan’ın Halhal¹⁸⁶ yöresinin Zeyve köyünde dünyaya gelmiştir. Köy sakinlerinin soyu seydilere dayandığı için köyün ismi Seyidler Zeyvesi olarakta anılmaktaydı. Babası Mir Cevat; kardeşleriyle olan küskünlüğü, köyün eşkıyalar tarafından sürekli talan edilişi ve ekonomik şartlardan dolayı Bakü’ye göçmek zorunda kalmıştır. O dönemlerde Bakü, dünyada çıkarılan petrolün yarısını karşıladığı için çevre şehirlere görece son derece gelişmişlik düzeyine sahipti.¹⁸⁷ Seyid Cafer Pişeveri öğrencilik yıllarında İttihat okuluna daha sonra Darül Müellim medresesine devam etti. Burayı da başarıyla bitirdikten sonra öğrencilik yaptığı İttihat Okulunda öğretmenlik yaptı. Ayrıca Bakü Belediyesi’nin 9 nolu okulunda da Arapça ve Farsça dersleri verdi. Bakü’de yaşadığı süre içerisinde Bakü’nün içinde bulunduğu siyasi konjektür kendisini mutlaka etkileyecekti. Rusya’da ki gelişmeler, Bakü’nün siyasal kültürel zenginliği gibi etmenler Pişeveri’nin bakış açısında önemli rol oynadı. Ayrıca soydaşları Türkiye’de bağımsızlık mücadelesinden zaferle ayrılmış, zulüm altında ezilen dünya milletlerine bağımsızlık yolunda örnek olmuştu. Öğretmenliğinin yanı sıra¹⁸⁸ kendini siyasi ve felsefi alanda da yetiştiren Pişeveri, dönemin önemli siyasi adamlarıyla da yakından ilgilendi. Mehmet Emin Resulzade, Neriman Nerimanov, Hasan Bey Zerdabi, İran Demokrat Partisi teşkilatçılarından Süleyman Mirza İskenderi ve daha birçoğu...¹⁸⁹

---

¹⁸⁴ Ören, **age**, s.93.

¹⁸⁵ Hasanlı, **age**, s. 72.

¹⁸⁶ Ekrem Rehimli, **662 Sayılı Mehbus S.C. Pişeveri**, Bakü 2019, s.23.

¹⁸⁷ Ekrem Rehimli, **Mücadele Girdabında Geçen Ömür Seyid Cafer Pişeveri**”, Trabzon, s.27.

¹⁸⁸ Nesibli, **age**, s.427.

¹⁸⁹ Rehimli, **age**, s. 34.

Rusya’da ki devrimle birlikte Rus yönetimi strateji değiştirmiş ve komünizmi ılımlı bir şekilde coğrafyaya yaymaya çalışmıştır. Kuzey Azerbaycan ve dolayısıyla Güney Azerbaycan da bundan nasibini almıştır. Bu dönemde birçok önemli şahsiyet komünizmden etkilenmiştir ki bunlar arasında o zamanlar Pişeveri de bulunmaktadır.¹⁹⁰

Seyid Cafer Pişeveri gençlik yıllarında şiddeti gittikçe artan makalelerinin önce Açıkğöz Gazetesi sonra Adalet, Ekinci, Encümen ve Hakikat gazetelerinde yayınlandı. Makalelerinde çoğu zaman güvenlik açısından M.C Cevatzade, C. Hallalı ve M.C Seyit isimlerini kullandı. Pişeveri yazdığı makale ve gazetelerdeki yazılarında her zaman milliyetçi söylemleriyle yazılarını kaleme almıştır. Milli bilinci uyandırmak için halkın eğitilmesi, bilimsel konular ışığında aydınlatılmasını istiyordu. Tarih ve edebiyat hayranı olan bu vatan aşığı “edebiyatımız toz toprak içinde kalmış bir cevhere benziyor diyerek Türk kültürünün yüceliğinden bahsediyordu.”¹⁹¹

Seyid Cafer Pişeveri bir dönem Kuzey Azerbayca’da yayınlanan Hürriyet Gazetesi’nin yöneticiliğini yapmış, makale ve yazıları yine bu gazetede yayınlanmıştır. İran’ın toprak bütünlüğünü savunan bir ideolojiye sahip olan Pişeveri, Fars milliyetçiliğine de karşı çıkmıştır. Bu tutumundan anlaşılabilir ki Azerbaycan’ı, İran’dan ayrı görmemektedir. Lakin ülkede azınlık olarak nitelendirilen milletlerin hak ve özgürlüklerinin artırılmasından yanadır. Sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasal alanda arka plana itilmiş olan, asimile politikalarıyla yıldırılan ve ötekileştirilen milletlerin haklarını savunan bir dava adamıdır. Dönemin objektif olmayan kitap ve gazetelerinde kendisi ve arkadaşlarının gösterildiği gibi “asi” bir kişilik değillerdir. İleriki sayfalarda bahsedeceğimiz milli hükümet beyannamesinde de açıkça gösterildiği gibi “Azerbaycan da yaşayan her millet kanun ve hukuk önünde eşdeğer kabul edilecektir”¹⁹² maddesi, isyan eden bir grup eşkıyanın söyleyebileceği sözler olması mümkün değildir.

Çağın çok ilerisinde bir anlayışla hazırlanan bu parti programını reddedenler asıl asilerdir. Seyid Cafer Pişeveri bir dönemde İran’ın kuzeyinde kurulan Gilan Özerk Cumhuriyeti’nin de Dış İşleri Bakanlığı görevini üstlenmiştir. Katıldığı oluşumlar, yazdığı yazılar ve makaleler kısacası siyasal fikirlerinden dolayı Şah hükümetinin dikkatini çekmiş ve

---

¹⁹⁰ Talas Avşarlı; “Azerbaycan Milli Hükümeti (1945-1946) ve S. Cafer Pişeveri”, **Güney Azerbaycan Sosyal, Kültürel ve Siyasal Araştırmaları Dosyası**, Kış, 2006, s.18.

¹⁹¹ Rehimli, **age**, s. 37.

¹⁹² Albayrak, **age**, s.111.

tutuklanmıştır. 11 yıl cezaevinde kalmış ve Rıza Şah'ın sürgüne gönderildiği dönemde çıkarılan af ile serbest bırakılmıştır. Rıza Şah'ın sürgünü sonrası ülkede oluşan ılımlı havada Ali Şebesteri ve İsmail Şems tarafından Cemiyet-e Azerbaycan adında topluluk kurulmuştur.¹⁹³ Bu topluluk bölgede kültürel ve edebiyat alanında çalışmalar yapmış, Türk dilinde tiyatrolar sahnelenmesini sağlamıştır. Milliyetçilik olgusu üzerinde ideolojik faaliyetler yürüten bu topluluk, İran'da ki Fars milliyetçiliğinin karşısında olmuştur. Azeri dilini, Farsçadan ayırıp kendi öz benliğine sahip kimlik üzerinde yoğunlaşmışlardır. Eğitim sisteminde Farsçanın yerine Türk dili kullanılması gerektiğini savunan topluluk, çıkardıkları Azerbaycan gazetesinde fikirlerini yazıya dökmüşlerdir.

4.4.Güney Azerbaycan'da Yeni Kurulan Teşkilatlar

Yine bu dönemde kurulan yeni topluluk ve grupları görmekteyiz. Bunlardan en önemlilerinden bir tanesi Mehmet Biriya tarafından kurulmuş Azerbaycan İşçi Birliği Sendikası'dır. Tudeh partisinin büyük bir gücünü oluşturan işçi grubunun haklarını savunan bu sendika Azerbaycan'da faaliyetine başlamıştır. Yalnız Tudeh Partisi'nin Tahran ve Azerbaycan şubeleri arasında görüş ayrılıkları mevcuttur. Abrahamian'a göre, İrac İskenderi tarafından kurulan bu parti Kaçar monarşisinin! yerine, cumhuriyeti kurmayı planlıyordu. Rıza Şah'ın diktatörlüğünü görmezden gelen yazar, partinin Rıza Şah'ın reformlarını desteklediğini söyleyip parti programına şöyle yer veriyordu: İran'da var olan iki temel gruptan (üretim araçlarına sahip olanlar ve olmayanlar) çalışıp emeğinin karşılığını alamayan işçiler ve köylülerin üretim araçlarına sahip olması için kaybedecek zaman yoktur. Zorbalık ve diktatörlük kişiye bağlı değil! Onu yaratan sınıf yapısını değiştirilmesi gerektiğini anlatıyordu. Şah yönetim dönemini hala savunan bu yazar kaçar hükümeti monarşisini ön plana çıkarmaya çalışıyordu.¹⁹⁴

Tudeh partisinin Tarhan şubesi, İran'ın bölünmez bir bütün olduğunu savunurken, Tebriz şubesi ise Azerbaycanlıların dil konusunda ayrıştığını savunuyordu. Bu fikir ayrılığının sebebi Azerbaycan bölgesindeki etnik yapının büyük çoğunluğunun Türk milletinden oluşması nedeniyle, Rıza Şah dönemindeki yapılan zulüm ve baskıların şiddetindendir. Rıza Şah'ın zulümlerinden en çok yara alan etnik grup, İran'da ki Türk'lerdir. Azerbaycan bölgesi kendine yapılan zulüm ve baskıyla doğru orantılı olarak istekleri elbette farklı

---

¹⁹³ Emre Bayır, "İran Özel", *Avrasya Dosyası*, Sayı.3, Cilt. V, 1999, s.114.

¹⁹⁴ Abrahamian, *age*, s. 144.

olacaktır. Tahran'da ki durumla Azerbaycan bölgesindeki durum aynı değildir. Azerbaycanlılar artık bıkmış usanmışlardır. Kendi kendini yönetme hakkını talep etmekte, eğitimde ve devlet dairelerinde kendi dillerini kullanmak istemektedirler. Sovyet egemenliği altındaki Azerbaycan bölgesindeki Tudeh partisinin işçi sınıfı mevcuduyla İran Tudeh partisinin işçi sınıfı aynı çoklukta değildi. Sovyet Tudeh partisi kendi sınıfının hak ve özgürlüklerini emek-sermaye olarak görmekte iken, Azerbaycan Tudeh teşkilatı ise kültürel siyasal ve dilsel olarak hak ve özgürlük peşindedir. İsim olarak aynı eksen üzerinde konumlanan iki parti, ideoloji olarak birbirinden farklı düşüncelere sahiptirler. Zaten Pişeveri'nin önceleri komünizme yatkın olan fikirleri daha sonra yerini tamamen milletçiliğe bırakmıştır. Rıza Şah ve oğlu Muhammed Şah zamanında İran'da mevcut statüko korunmuş olup, düşünce ve fikir özgürlüğü yok denecek kadar azdır. Sadece Rusya ve İngiltere işgali sonrası ayağa kalkmayı başaran özgürlük harekâtları konjonktürün elverdiği şekilde komünizme yatkınlık sağlamıştır. İlerleyen süreçlerde bilinçlenen halk, aydın liderler sayesinde gerçek hak ve özgürlüklerin milliyetçilikte olduğunu anlamışlar ve kendilerini ona göre konumlandırmışlardır. Pişeveri'nin halk üzerindeki etkisinin artmasının başlıca sebebi milliyetçiliğin doğru şekilde halka anlatılmasıdır. Rıza Şah dönemindeki aşağılanma, yok sayılma, ötekileştirme politikası uygulanmasaydı belki de bölgede milliyetçilik faaliyetleri bu derecelere kadar yükselmeyecekti.

Basın yayın yoluyla fikirlerini daha büyük kitlelere ulaştırmak niyetinde olan Pişeveri ve Ali Şebesteri “özgürlük cephesi” adı altında yeni bir topluluk kurdular.¹⁹⁵ Milli bilinci uyandırmada görsel basının etkisinin farkında olan Pişeveri harekete geçmek için şartların en uygun dönemde olduğunun farkındadır. Bu dönemlerde Şah hükümetinin aleyhine faaliyet gösteren başka oluşumlarda mevcuttur. “Zahmetkeşler Teşkilatı”, İran Bidar”, “Zidd Faşist”, “Azadlık Cephesi”, “Demokratiye Ocağı” gibi isimler altında faaliyet gösteren bu oluşumlar ülkedeki eksiklikleri tam olarak belirlememiş, tüm halkı kucaklayabilen bir yapıya sahip olamamışlardır. Mevcut rejime başkaldırmanın gerekliliğinin farkına varmışlar, ancak geniş bir kitleye hitap edememişlerdir. Lakin bu cemiyet ve örgütlerin bölgede milliyetçilik duygularının artmasına etkisinin olmadığını

---

¹⁹⁵ Bayır, **agm**, s.115.

söylemek doğru olmaz. Tebriz Devlet Üniversitesi başta olmak üzere tiyatrolar, yazar ve şairlerde üzerine düşen görevleri eksiksiz yerine getirmeye çalışmışlardır.¹⁹⁶

Bölgede Şah yönetiminin aleyhine faaliyet gösteren kuruluşlar olduğu gibi Tahran merkezi yönetimi lehine çalışan teşkilatlarda mevcuttur. Bu gruplar kendi çıkarlarını koruma amaçlı mevcut yönetime destek olmuşlar, başlamak üzere olan özgürlük hareketine engel olmaya çalışmışlardır. Çok uluslu bir yapıya sahip olan İran'da en çok zulüm gören Türk milleti idi. Başka soyağacına mensup olan azınlıklar Güney Azerbaycanlı Türk'ler kadar aşağılanmıyorlardı. Hal böyle olunca Güney Azerbaycan Türklerinin özgürlük harekâtına destek vermeyişleri normaldi. Gücünü İran merkezi yönetiminden alan bu gruplar içerisinde “Kebüd”, “Peykar”, “Miheperestan”, “Merdum”, “Mihe”, “Vatan” gibi oluşumlar vardır. Ayrıca muhafazakâr bir kesimin kurduğu İran-ı Bidar ve Azerbaycan halk partisi gibi teşkilatlarda mevcuttu. Bunlar değişim istemeyen, büyük tüccar ve toprak ağalarını destekleyen ve hatta yabancı devlet sevdalısı olan insanlardan oluşuyordu.¹⁹⁷

4.5. Azerbaycan Demokrat Partisi

Yeni kurulan Rus hükümetinin Sovyet propagandası yapmak için seçilmiş asker ve kişileri, Kuzey Azerbaycan'a gönderdiğini daha önce söylemiştik. Kuzey Azerbaycan'da ki egemenliğini kullanarak Güney Azerbaycan'da da söz sahibi olmak isteyen Rus hükümetinin planı belli idi. Kuzey Azerbaycan 1.sekreteri Mir Cafer Bağirov, Stalin'le ılımlı bir siyasete sahipti. Bağirov'un amacı Kuzey Azerbaycan ve Güney Azerbaycan'ı birleştirmekti.¹⁹⁸

Kuzey Azerbaycan komünist partisi Hasan Hasanov'un Güney Azerbaycan'da bazı siyasi faaliyet için görevlendirmişti. Hasan Hasanov Vatan gazetesinin yayınlanıp Tebriz'e ulaştırılmasını sağladı. Tebriz'de Azerbaycan Türkçesiyle eğitim veren ortaokul yapıldı ve 36 tane öğretmen görevlendirildi. Ayrıca güney Kafkasya ruhani idaresinin reisi Şeyhülislam Ahund Ağa Alizade Tebriz'e geldi. İsmi geçen şeyhülislam İran bölgesindeki Müslümanlar üzerinde büyük bir etkiye sahip bir şahsiyetti. Tebriz'den Tahran'a, Reşt'ten Kazvin'e kadar tüm İran coğrafyasında ismi sayılır bu kişi bölgede kaldığı süre içerisinde Türkçe vaazlar verdi. Rusya'nın girişiyle bölgeye gelen şeyhülislamı getirmedeki amaç,

---

¹⁹⁶ Yenisey, **age**, s. 138.

¹⁹⁷ Ünal, **age**, s. 68.

¹⁹⁸ Hasanlı, **Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, s. 117.

İngiltere'nin Sovyetler için yürüttüğü “Allahsızlar Cemiyeti” olmadıklarını İran'da ki Müslümanlara ispatlamaktı.¹⁹⁹ Rusya'nın yaptığı bu hamle algı harekâtından başka hiçbir şey değildi. Bilindiği üzere Türk milleti din konusunda hassas özelliklere sahip bir topluluktur. Dini lider olarak gördükleri inşaların söz ve eylemlerinden etkilenen bir yapıya sahiptirler. Türk milletinin bu özelliğini bilen Rusya, durumu kendi lehine çevirmek istemektedir. Görevini başarıyla yürüten Hasan Hasanov Kuzey Azerbaycan'a gönderdiği raporunda şu bilgilere yer vermiştir. Azerbaycan halkı Fars zulmünden kurtarılmalıdır, ahalide milli duygular bağımsız devlet olma yolunda güçlüdür. Bağımsızlık harekâtı Almanya'nın kesin olarak yenildiği zamana denk getirilmelidir. Ayrıca bağımsız bir devlet kurulması veya iki Azerbaycan'ın birleşmesi halk isyanıyla harekete geçirilmelidir.²⁰⁰

Hasan Hasanov'un gönderdiği raporu değerlendiren, Mir Cafer Bağirov'a göre Güney Azerbaycan'da güçlü bir özgürlükçü teşkilata ihtiyaç vardır. Bu teşkilatı kurabilecek, kitleleri etkileyebilecek kişi de Pişeveri'den başkası değildir. Bu bağlamda Pişeveri ve yanındaki birkaç kişi Bakü'ye davet edildi. Görüşmeler sonucunda kurulacak olan teşkilata destek sözü de veren Mir Cafer Bağirov, Sovyetlerin planını uyguluyor gibi gözüküyordu. Belki Sovyetlerin desteğiyle iki Azerbaycan birleşir, tek ve bağımsız bir devlet olabilirdi.

Bakü'de ki görüşmelerden sonra Pişeveri ve arkadaşları Azerbaycan Demokrat Partisi'nin kurulmasına karar verdi. Azerbaycan Demokrat Partisi'nin faaliyet programı Pişeveri ve Azerbaycanlı aydınlar tarafından hazırlandı. 3 Eylül başvurusunu ilk imzalayanlar arasında Hiyabani harekâtının öncüleri veya yakınları oldular. Partiye katılım başvurusunda Pişeveri “biz inanıyoruz ki Azerbaycan'ın ıslah ve yükselişi doğal olarak İran'ın da yükselişine neden olacaktır ve vatanımız bu vasıtayla yağmacıların ve tutucuların elinden kurtulacaktır. Yaşasın Demokrat parti, yaşasın Bağımsız özgür İran, yaşasın İran ve Azerbaycan özgürlüğünün gerçek öncüsü olan Azerbaycan Demokrat Partisi... diye seslenecekti.”²⁰¹

3 Eylül sabahı Azerbaycan sakinleri tüm şehrin duvarlarında Azerbaycan Demokrat Partisi'nin kurulduğu haberleri asılıydı. Aralarında her kesimden insanın imzası bulunan kuruluş duyurusu kısa zamanda İran'ın birçok bölgesine dağıtıldı. Duyuruda “tarihte

---

¹⁹⁹ Albayrak, **age**, s. 102.

²⁰⁰ **Age**, s. 101.

²⁰¹ Rehimli, **age**, s. 107.

özgürlüğün bayraktarı gibi ün kazanan Azerbaycan, bundan böyle gerici Tahran yönetiminin baskısı altında yaşayamaz. O, özgür olmalıdır. Azerbaycan, parlak bir mazisi olduğu halde, şimdi cehalet girdabında kalamaz. Azerbaycan ulusunun o güzelim dili var. Bu dil okullarda okutulmalı, yönetim katmanlarında kullanılmalıdır. Azerbaycan zengin kaynaklarının sahibi olmalıdır. Azerbaycan'da sanayi atılımları yapılmalı, Azerbaycan bir tarım kültürü ülkesi konumunu almalıdır. İşçiler işsiz, köylüler topraksız kalamaz. Azerbaycan her bakımdan özgür ve gelişmiş olmalıdır."²⁰² diye yazıyordu.

Azerbaycan Demokrat Partisi'nin kurulmasıyla birlikte yayınlanan 12 maddelik bildirgede; İran'ın toprak bütünlüğü ve bağımsızlığını korumakla birlikte Azerbaycan halkına iç özgürlük, kültürel özerklik ve kendini yönetme hakkı ve eyalet-vilayet encümenlerinin yeniden kurulması istenmiştir. Azerbaycan Demokrat Partisi'nin yayın organı olarak Azerbaycan Gazetesi çıkarılmaya başlanmıştır.²⁰³ Azerbaycan Gazetesi ile birlikte Azat Millet Gazetesi'nin 1946 yılının ortalarında Türkiye'ye girişi²⁰⁴ komünizm propagandası yaptıkları için yasaklanmıştır.²⁰⁵ Bu yeni partinin kuruluşunun duyulmasıyla beraber Azerbaycan'ın her yöresinden tebrik ve destek telgrafları gelmiştir.²⁰⁶ 5 Eylül 1945 tarihli Azerbaycan Gazetesi "Fırkamız Göreve Başladı" manşetiyle kuruluşunu duyurmuştur.²⁰⁷

6 Eylül'de, Tebriz Tudeh Partisi teşkilatı eyalet toplantısı düzenlemiştir. Toplantıda Azerbaycan Demokrat Partisi'nin kuruluşu ve parti programı tartışıldı. Tudeh Tebriz teşkilatı fikir olarak ikiye bölündü. Bir grup Azerbaycan Demokrat Partisi'nin kuruluş ve programına karşı olumlu tavır takınırken, diğer grup ise Azerbaycan Demokrat Partisi aleyhine fikir beyan ettiler. Uzun süren tartışmaların ardından Tudeh Parti teşkilatı Azerbaycan Demokrat Partisi ile birleşme kararı aldı.²⁰⁸ Sovyet yönetimi yetkilileri de toplantıda hazır bulundular. Onlar Tudeh'in, Azerbaycan Demokrat Partisi ile birleşmesini istiyorlardı. Aksi bir sonuç çıkması durumunda müdahalede bulunacaklardı. Sovyet

---

²⁰² Hasanlı, **Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, s. 14.

²⁰³ Samed Bayramzade, 21 Azer 70 Foto albüm, Araz Yayınevi, Bakü 2015, s.5

²⁰⁴ Sadık Sarısamam, "Güney Azerbaycan'da Kurulan Azerbaycan Milli Hükümeti ve Türk Kamuoyu", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, Sayı.25, Güz, 2018, s.170.

²⁰⁵ CBA 87-573-5

²⁰⁶ Avşarlı, **age**, s.21.

²⁰⁷ **Azerbaycan Gazetesi**, 5 Eylül 1945, s.1.

²⁰⁸ Duman, **age**, s.64.

Azerbaycanı, Güney Azerbaycan'da kurulan bu partiye maddi para yardımında ve basın yayında kullanılmak üzere araç ve gereç yardımında bulundu.²⁰⁹ Toplantıya katılanlar arasında Ermeni gazetesi editörü David Gevorkyan'da vardı ve Azerbaycan Demokrat Partisi'ne katılmayı olabildiğinde reddediyordu. İlerleyen günlerde Azerbaycan Demokrat Partisi'ne katılım o kadar çoğalmıştı ki, katılmak isteyenler arasında Tebriz Ermeni Cemiyeti adına 3 yetkilide vardı. Yukarıda adı geçen David Gevorkyan bile partiye karşı olumlu bir hava içerisindeydi. Gerekçesinde parti programının her milleti kapsadığı oluşudur. Bakü yönetimi ise Ermenilerin, Azerbaycan Demokrat Partisi içerisinde yer almalarına sıcak bakmıyordu.²¹⁰

10 Eylül'de, Tebriz'in Şire-Hurşid tiyatro salonunda Pişeveri, partinin kurulma amacı ve faaliyetlerini anlattı. İran'ın toprak bütünlüğünü bir kez daha yineleyen Pişeveri, hak ve özgürlükleri, hukuk çerçevesinde etnik köken ayrımı yapılmaksızın tanınması diye tarif ediyordu. Dil konusunu özellikle vurgu yaparak belirten Pişeveri "hakkı almak kadar, onu korumakta önemlidir" diyerek giriştikleri mücadelenin çetin bir mücadele olduğundan bahsediyordu. Partinin merkezine her gün telgraflar gelmeye devam ediyordu. Katılım o kadar çoktu ki üye sayısı kısa sürede çoğaldı. Pişeveri konuşmasında önemli bir noktaya değindi. "Bu toplantı bizlere, Azerbaycan'ın meselesinin çözülmesinde ne Türkiye, ne Londra tayin edilemez. Bu mesele sadece halkın kongresinde çözümlenebilir"²¹¹ Ezilmiş olan halk kendi istek ve arzularını partinin bildirgesinde yazıya dökülmesinin son derece memnundu. Baskı ve zulümler altında yıllarca hor görülmüş insanlar, kendilerini savunacak bir oluşuma kendi rızalarıyla gelip destek veriyorlardı. Partiye katılım sadece halk ile sınırlı değildi. İran Halk Partisi teşkilatlıda merkez partiye bağlarını ayırdı ve 12 Eylül 1945'te Azerbaycan Demokrat Partisi'ne katıldılar.²¹² Ancak, Azerbaycan Demokrat Partisi'nin kuruluş duyurusu yayınlandığı ilk zamanlar, fanatik Tudeh partilileri tarafından engellenmeye çalışılmıştı. Mir Cafer Bağirov, Tudehlilerin bu çabasının önüne geçmek için bölgede emir altında olan yetkililere hızlı davranmaları gerektiği konusunda uyarılarda bulundu. Tahran'da bulunan Azerbaycan Demokrat Partisi kurucularının can güvenliği sağlanarak Tebriz'e getirilmelerini ve partinin örgütlenebilmesi, basın yayın yapılabilmesi

---

²⁰⁹ Hasanlı, *Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı*, s. 145.

²¹⁰ *Age*, s. 148.

²¹¹ Ünal, *age*, s.84.

²¹² Avşarlı, *age*, s.83.

için gerekli olanakların sağlanması talimatını da verdiği görülmektedir.²¹³ Kürt Demokrat Partisi üyeleri de Azerbaycan Fırkasının kuruluşunu, 20 bin kişilik imza telgrafıyla kutluyorlardı.²¹⁴

İran Halk partisi kurucusu İrac İskender, Moskova'ya “biz Azerbaycan Demokrat Partisi'nin oluşumundan habersiz olmakta beraber, kurulmasında taraftar değildik” yönünde bilgi verecektir.²¹⁵ Bu bilgide taraftar değildik derken; komünizm ve milliyetçilik arasındaki farktan dolayı taraftar olmayışları doğrudur. İran Halk Partisi arkasında büyük bir işçi sınıfı ideolojisi vardır. Söylemleri emek-sermaye ve kapitalizme yönelik iken, Azerbaycan Demokrat Partisi'nin milliyetçilik kavramı tamamen kültürel hak ve özgürlüklerden, asimile politikalarına karşı gelmeden yanadır. Azerbaycan halkının öncelikli gereksinimi “bir millet” olmaktır. O milletinde rahatça konuşabileceği bir “dili” olmalıdır. Azerbaycan Demokrat Partisi'nin öncelikli gayesi budur. İran Halk Partisinin savunduğu ideolojiyle Azerbaycan Demokrat Partisi'nin çizgisinin aynı olma ihtimali yok denecek kadar azdır. İki zıt kutup olmasa bile ortak bir yörünge üzerinde hareket etmeleri mümkün değildir. İran Halk Partisinin Azerbaycan Demokrat Partisi'nin kuruluşundan habersiz olmasının bilgisi de doğru olabilir. Çünkü Tebriz'de, “çoban” kod ismiyle çalışan Sovyet istihbarat birimi üyesinin Sovyet yönetimine gönderdiği raporda “çalışmaların sonuçları ilan edilene kadar (Azerbaycan Demokrat Partisi'nin resmi olarak kuruluşunu kastediyor) yapılanları İran Halk Partisinden gizleyin. İlan ediliş duyurusundan hemen sonra Azerbaycan Demokrat Partisi'nin oluşumunu desteklesinler” diye bilgi vermesi Azerbaycan Demokrat Partisi'nin gizli bir şekilde kurulduğunu göstermektedir.²¹⁶

Azerbaycan Demokrat Partisi'ne katılımın yoğun bir şekilde devam etmesi, Tahran Hükümeti'nin konu üzerine daha yoğunlaşmaya sevk etti. Azerbaycan Gazetesi 11.sayısında “irtica başkaldırdı” manşetiyle durumu analiz etti. Tahran yönetimi lehine yayın yapan Kişver Gazetesi, 12 Eylül tarihli sayısında Azerbaycan harekâtını ve yapanları hainlikle suçluyordu. İran yönetimin böyle bir hizipçiliğe asla müsaade etmeyeceğini

---

²¹³ Hasanlı, *Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı*, s.129.

²¹⁴ *Azerbaycan Gazetesi*, 12 Eylül 1945, s.1.

²¹⁵ Rehimli, *age*, s. 112.

²¹⁶ Hasanlı, *Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı*, s. 129.

yazan gazete, Azerbaycan'ın öz evlatlarının ulusal bir dil olan Farsçadan mahrum bırakılmak istediğini belirtiyordu.²¹⁷

İran merkezi hükümeti Tebriz'de, Azerbaycan Demokrat Partisi yetkililerinin haberi olmadan demokrat parti ismini taşıyan bir siyasi teşkilat kurma girişiminde bulundular. Bu teşkilatın amacı halkta uyandırılmak istenen milli bilinci söndürmek istemesiydi. Kurulan bu teşkilat, sanki Azerbaycan'dan emir almış gibi hareket edecek, dil konusunda ve özerklik konusunda herhangi bir değişiklik olmadığını yaymaya çalışacaktı. Görünüşte Azerbaycan Hükümetine bağlı gibi gösterilip, İran hükümetinin emirlerini yerine getirecekti.²¹⁸

Kuzey Azerbaycan 1. Sekreteri Mir Cafer Bağirov 'un, Sovyet Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 17 Eylül tarihli raporunda; İran merkezi güçlerinin, İran Halk Partisi binasını bastıkları, içeride bulunan partilileri dövdüklerini, İran Millet Meclisi vekili Keşaverzi'yi sert biçimde hırpaladıklarını ayrıca bir tane Moskova muhabirini gözaltına aldıklarını bildirdi. Tahran'da ki bu gelişmeler aslında Azerbaycan'a bir mesajdı. Azerbaycan'da bulunan Şah yanlıları ayrılıkçı oluşumları engellemek için görevlendirilmişlerdi. Güney Azerbaycan'da yasal düzene aykırı hareket eden herkes cezalandırılacaktı. Bölgede bulunan Rusların özgürlük taraftarlarına desteği dahi olsa, buna bakılmaksızın silah kullanılabilecekti. Rus istihbaratının ele geçirdiği bilgilere göre İran merkezi hükümeti kendi taraftarı olan büyük toprak sahiplerine ve aşiret liderlerine gizlice silah verdiği ortaya çıkmıştı. Hatta halkın dini duygularını kullanabilmek için halka İslam bayrağı altında birleşmek için çağrı yapılması, Şah ve yönetime karşı olumlu tavır takınmaları için propaganda yapmaları istenmişti. İran orduları komutanı Derahşani, merkezden aldığı yetkilerle şehirde ve devlet dairelerinde güvenliği sağlamak adına girişimlerde bulunuyordu. Ordu komutanı askerlerine, vatan uğruna şehit olmak gerekirse kanımızın son damlasına kadar savaşağız diyerek moral ve motivasyon veriyordu.²¹⁹ Askeri tedbirlere ek olarak İran merkezi hükümeti, Azerbaycan bölgesine Azerbaycan Demokrat Partisi aleyhine propaganda yapmaları amacıyla âlim ve din adamları da gönderdi. Bu

---

²¹⁷ Age, s. 150.

²¹⁸ Avşarlı, age, s. 84.

²¹⁹ Hasanlı, Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı, s. 152.

sözde âlimler, Azerbaycan Demokrat Partisi'nin programında belirtilen özerklik ve Türkçe dil konusunda karşı söylemler yaymaktaydılar.

İngiltere, Sovyetler ve İran Dışışleri Bakanlığı arasında yapılan görüşmeler bölgeden yabancı birliklerin ne zaman çekileceği idi.²²⁰ Japonya'nın yenilgisinden sonra oluşan yeni süreçte, İran'dan yabancı askeri unsurların çıkarılması konusunda sürenin belirlenme zamanının geldiği ve tarihin 2 Mart 1946 olarak düşünüldüğü söylenerek, Rusya'nın bu konuda ne düşündüğü soruldu. Rusya Dış İşleri Bakanlığı bu konunun ülkelerin dışışleri bakanlığı toplantısında değil de, sadece Rusya ve İngiltere arasında yapılacak bir görüşmede konuşulmasının uygun olacağı cevabını verdi. İngiltere, Rusya'nın bu cevabına olumlu yaklaşım sergiledi. Buradan anlaşılıyor ki, Rusya ve İngiltere diğer devletleri saf dışı bırakarak İran'ın iç işlerine karışmaya devam edecektir. İran topraklarında başka bir devlete görev vermek istememektedirler.²²¹ 16 Eylül 1945'te Tanin Gazetesinde yazar Hüseyin Cahid Yalçın "Azerbaycan Meselesi" adlı bir yazı yayınladı. Yazıda: Azerbaycan'da meydana gelen olayların bir türlü Rus oyunu olduğunu söyleyen yazar, Alman istilası sırasında aynı entrikaların, Almanlar tarafından çevrildiğini anlatıyordu. Azerbaycan'ı yanına çekmek isteyen Almanya, özgürlük vaadiyle Ruslara karşı, Güney Azerbaycan Türklerini kışkırtmak istiyordu.²²²

İran'da ülke genelinde belirsizlikler devam ederken peş peşe kabine istifaları geldi. Rusya kendi çıkar ilişkilerine uygun kabine kurulması noktasında girişimlerde bulundu. Rusya Dışışleri Bakanı Molotov, Tahran Büyükelçiliğine verdiği talimatta, Rusya için uygun hükümetin Kavamü's Saltana hükümeti olduğunu belirtti. Olumsuz bir durum karşısında Rusya'nın B planı, Hâkimi Kabinesiydi. Süreç böyle ederken Molotov, Moskova'ya çağrıldı ve kendisinden Azerbaycan Demokrat Partisi kurultayı hakkında bilgi sunması istenildi. Parti programı gözden geçirilip, bazı düzenlemeler yapıldıktan sonra son hali Tebriz'e gönderildi. Programla beraber Sovyetlerin, İran Azerbaycanı için ayırdığı fondan propagandalarda kullanılması için para desteği de sağlandı

Azerbaycan Demokrat Partisi'nin, Azerbaycan'da hızla büyümesine rağmen bazı tüccar, bazı varlıklı aileler ve bazı aydınlar tam anlamıyla partiye katılmamışlardı. İran milli

---

²²⁰ **Ulus Gazetesi**, 16 Aralık 1945, s.1.

²²¹ Hasanlı, **Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, s. 156.

²²² **Tanin Gazetesi**, 16 Eylül 1945, s.1.

meclisinde bulunan 20 Azeri vekilden 11'nin yayınladığı eleştiri bildirisi belki de bu insanları partiye mesafeli davranmaya itmişti. Belki de kendi çıkarlarını veya konumlarını kaybetmek istemiyorlardı. Tüm bunların farkında olan Mir Cafer Bağirov 28 Eylül'de Stalin'e yazdığı raporda bu konulara değinmişti. Raporu "onlar bizim bu görevi sonuna kadar yürüteceğimize inanmıyorlar" diye bitirecekti.

4.6. ADP'nin Birinci Büyük Kongresi

1-2 Ekim'de Azerbaycan Demokrat Partisi'nin birinci büyük kongresi düzenlendi.²²³ Kongrede parti programı da hazırlandı.²²⁴ Azerbaycan'a bağlı olan bütün yörelerden gelen kadınlı erkekli kongreye 237 delege, 4 temsilci ve 17 misafir katıldı. 41 kişilik merkezi komite, 12 kişilik teftiş kurulu oluşturuldu. Parti başkanlığına Seyid Cafer Pişeveri, başkan yardımcılıklarına Ali Şebesteri ve Sadık Padegan seçildiler. Kurultay çalışmaları sırasında konuşma yapan delegeler özellikle Türkçe dil konusu üzerine yoğunlaştılar. Merkezi hükümetin Türkçe karşısında yaptığı linç karşısında söz alıp konuşma yapan Mükerrremü'l-Mülk "Merkezi yönetim ve bakanlar öncelikli olarak kendi çıkarlarını ve ceplerini düşündüklerinden, bizi hep karanlıkta tutmayı, kültür ve bilimin kapılarını çocuklarımızın yüzüne kapatmayı yeğlemişlerdir. Bize, ana dilimizin Türkçe olmadığını dayatırlar, güya bunu bize Moğollar öğretmişler. Azerbaycan Türklerinin Moğol baskısıyla kendi dillerini unuttuklarını iddia edenler cahil insanlardı. Madem öyle e halde bu soruyu yanıtlamalarını isterim: Moğollar yüz yıl bizleri yönetemedikleri halde nasıl olurda dillerini bize bırakarak siyasal sahneden çekilmişlerse, altı yüz yıldan fazla bürokratik güce sahip olan Farslar her türlü zorbalıklara rağmen bu dili değiştirmeye başaramamışlardır. Bizim bir dilimiz var ve bu dil bize ecdadımızdan miras kalmış Türkçedir."²²⁵ dedi.

Kurultay bittikten sonra Mir Cafer Bağirov, Azerbaycan Demokrat Partisi yetkililerinden kapsamlı bir rapor istedi. Raporda partinin eksikliklerini ve yapılması gerekenleri belirledi. Güney Azerbaycan bölgesinde emri altında çalışan yetkililere devlet kademelerinde kadrolaşmaları gerektiğini anlattı. Sovyet birliklerinin ilerleyen süreçlerde bölgeden çıkarılmak zorunda kalacağını bilen Bağirov, kadrolaşmayla bölgede faaliyetlere devam edileceğinin planlarını yapıyordu.²²⁶

---

²²³ Kafkasyalı, **agm**, s.167.

²²⁴ Duman, **age**, s. 65.

²²⁵ Hasanlı, **Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, s. 158.

²²⁶ **Age**, s. 160.

Süreç böyle ilerlerken Azerbaycan'da ki özgürlük harekâtının hızlı yükselişi Tahran hükümetini daha sert tedbirler almaya yöneltti. Rıza Şah zamanında zalimliği ile ün yapmış Urmiye valisi Mehdi Ferruhi, Azerbaycan'a yeni vali olarak atandı. Azerbaycan bölgesindeki mevcut durumu doğru bir şekilde analiz eden yeni vali, Azerbaycan'dan Tahran'a geri dönerek Muhammed Rıza Şah'a durumu anlattı. Tebriz'de harekâta öncülük yapan tüm liderlerin hangi şekilde olursa olsun tutuklanıp Tahran'a gelmesi gerektiği fikrini ileri sürerek Şah ve yanındakileri ikna etti. Bunun üzerine Şah, Azerbaycan'da bulunan General Dereşani'ye tutuklamalar için emrini gönderdi. Emri alan General Dereşani, Güney Azerbaycan'ı ve halkı çok iyi tanıyordu. İran merkezi hükümetine bir mektup yazarak “şahın emrini yerine getirmek bizim birinci vazifemizdir. Ancak burası Azerbaycan'dır, dikkatli olmak gerek. Azerbaycan, İran'ın diğer eyaletlerine benzemez. Azerbaycan devletin batısında İran'ın kılıcını sallayan aslanıdır. Bu aslan şimdi coşmuş durumdadır. Önüne geçilmesi onu kızdırır ve önüne geleni yıkar” diye cevap verdi.²²⁷

Azerbaycan'da ki durumu kontrol altına alamayan İran merkezi hükümeti, Tahran'da yaşamakta olan Azerbaycanlı Türklere karşı psikolojik harekâta geçti. Tahran'da bulunan Türklere ait bütün evler gözetim altında tutulmaya başlandı. Tahran polisi kentten güvenliği sağlamak adı altında birçok hırsızlık olayında, Güney Azerbaycan Türklerinin adını kullanarak tutuklamalar için zemin hazırladı.

20 Ekim'de Sovyet Azerbaycan yetkilileri (H. Hasanov, A. Atakişiyev, M. İbrahimov) ile Güney Azerbaycan yetkilileri (Seyid Cafer Pişeveri, Ali Şebüsteri, Padegan) arka arkaya toplantı yaptılar. Toplantılarda Azerbaycan'da ki genel durum ve parti çalışmaları hakkında görüş alışverişinde bulundular. Azerbaycan Demokrat Partisi'nin özerklik düşüncesini yaymak için gerekli alt yapı çalışmalarının yetersiz olduğu anlaşıldı. Öyle ki, Karadağ'da seçime katılabilecek aday bulamadılar. Bunun üzerine Sovyetlerin, Karadağ'ın Eher bölgesinde bir üs kurarak durumu kontrol altına alması kararlaştırıldı.²²⁸

29 Ekim'de Sovyet Başkonsolosluk binasında, Kuzey Azerbaycanı ile Güney Azerbaycan arasında Dostluk Derneği oluşturulması konusu görüşüldü.

---

²²⁷ Rehimli, **age**, s. 113.

²²⁸ Hasanlı, **Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, s. 160.

30 Ekim’de Sovyet yetkilileriyle Seyid Cafer Pişeveri arasında yapılan toplantıda, Pişeveri; partinin sağ kanadının bazı istekleri olduğunu dile getirdi. Sovyet yetkililer, güçler eşitliğini koruması yönünde soğukkanlı ve sabırlı olması gerektiği tenkidinde bulundular.

Ekim sonunda Tebriz şehir teşkilatı konferansında eyalet ve il encümenlerinin kurulması, nüfus sayımına göre İran meclisine gönderilecek vekillerin seçimi ve karşı propaganda yapan basına karşı izlenecek yol haritası çizildi. Konferansta konuşma yapan Pişeveri; 20 senedir Türkiye’de ve Kafkasya’da gününü gün edip, İran vatandaşı olmakla övünen evlatlarımız, devlet memurlarının ilgisizliği yüzünden Afganistan’a bile sığınmak zorunda kaldılar. Bu yöntemlerle Tahran, bizi hala oyalamaktadır. Eğer toplum bugün, kendisi için hayırlı olacak kurtuluşu aramaya kalkışmaz ise daha beter bir yaşam önümüzde bizi beklemektedir. Bu yüzden baskı ve esaretin zincirlerini kırmak için hepimiz bir arada çalışmalı ki ulusumuz tekrar başkalarından umut bekler olmasın” dedi.²²⁹

Azerbaycan özgürlük harekâtını her yönden kuşatmaya çalışan Tahran yönetimi ekonomik olarakta baskı kurmaya başlamıştı. Merkezi yönetimden beklenen yardımlar Güney Azerbaycan’a yapılmayınca ekonomik olarak sorunlar baş göstermeye başlamıştı. Şah hükümeti Azerbaycan halkını sindirme politikasını devam ettiriyordu. Bu durumun farkında olan Sovyet yönetimi, İran Azerbaycanı ile ekonomik ilişkilerin artırılmasına dair yasayı onayladı. Ticaret hacmi genişletildi. Sovyet yönetiminden pamuk, şeker, iplik ve ürünler Güney Azerbaycan’a ihraç edildi. Karşılığında canlı hayvan, kuru gıda ve sebze alındı. Yapılan bu ticari faaliyetler ile halkın ekonomik olarak desteklenmesi sağlandı. Şah yönetiminin baskısı karşısında ekonomik olarak çökme noktasına gelen Azerbaycan halkı bu sayede dirençli tutulmaya çalışıldı.²³⁰

4.7. ADP’nin İkinci Büyük Kongresi

İran merkezi hükümetinin baskısının iyice arttığı bir dönemde, Azerbaycan Demokrat Partisi’nin ikinci kongresi 8-10 Kasım 1945’de gerçekleştirildi. Kongrenin yapılmasındaki amaç siyasi etkenlerin uygunluk seviyesi idi. Merkezi yönetim Azerbaycan üzerinde ne kadar baskı kurmuş olsa da, buradaki iradeyi kıracak mevcut güce sahip değildi. Azerbaycan’ın her yöresinden gelen telgraf ve haberler, özerk bir devlet kurma isteği şeklindeydi. Muhammed Rıza Şah istikrarı sağlayamıyordu. Sovyet yönetimi, İran

---

²²⁹ Hasanlı, *Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı*, s.162.

²³⁰ *Age*, s. 162.

hükümetini zor durumda bırakacak hamleler yapıyordu. Türkler harekete geçmek için sabırsızlanıyorlardı. Tüm bu etkenler kongrede önemli kararlar alınmasına sebep olacaktı. Pişeveri'ye göre Azerbaycan'da milli hükümet kurulacaksa buna millet karar vermeliydi ve son söz milletindir diye ekleme yapacaktı.²³¹

Kongrede yayınlanan bildiride Azerbaycan'da yapılacak inkılaplar, tüm İran halklarını kapsamalıydı, ayrıca silahlı birliklerin kurulması kararı da alındı.²³² Azerbaycan'ın, İran'dan ayrılması söz konusu değildi. İran tarafından yapılacak bir taarruz karşısında hep beraber hareket edilecekti. Pişeveri kongrede "biz sadece benliğimizin, kültürümüzün, dilimizin ve töremizin korunmasından yanayız" dedi.

İran polisinin ve askerinin bölgede huzursuzluk çıkardığı söylenerek çözüm yolu olarak silahlı birliklerin oluşturulmasına karar verildi.²³³ Kongrede alınan kararların merkezi hükümette yansımaları gecikmedi. Şah hükümeti, Azerbaycan'da ki birliklerine silah ve güç kullanılması yönünde emir verse de emir yerine getirilmedi. 8-10 Kasım kongreleri kurulacak olan milli hükümetin ilk ayak sesleriydi.

Kongreden sonra Azerbaycan'da gösteri ve mitingler devam etti. İran merkezi hükümeti güçlerine karşı koyabilmek için Sovyet yönetimi, Güney Azerbaycan'a 80 kişilik özel operasyon birimi gönderdi. Azerbaycan bölgesinde kongre kararları doğrultusunda silahlı birlik oluşturulmasına devam edildi. 100'er kişilik 30 tane silahlı grup oluşturuldu. Güney Azerbaycan'a, saman yüklü arabalar ile 5000 tüfek, 500 tabanca, 300 otomatik tüfek sokuldu. Kasım ayı boyunca silah sevkiyatı devam etti.²³⁴ Rus kamyonlarıyla silah sevkiyatı da devam ediyordu.²³⁵

Bölgede olup bitenler, bölgenin diğer ortağı sayılan İngiltere tarafından da yakından takip ediliyordu. 14 Kasım'da İngiltere ordusunun İran ve Irak'tan sorumlu başkomutanı General Seywan Kazvin'e geldi. Asıl amaç gelişmeleri yakından takip edip istihbarat

---

²³¹ Avşarlı, **age**, s.24.

²³² Duman, **age**, s. 64.

²³³ Ünal, **age**, s.82.

²³⁴ Hasanlı, **Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, s. 163.

²³⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Kasım 1945, s.1.

toplamaktı. Ayrıca İngiltere büyükelçisi, İran Başbakanı Hâkimi ile görüşmüş, Azerbaycan harekâtını bastırmak için radikal kararlar alınması gerektiğini tavsiye etmişti.²³⁶

16 Kasım 1945’de Tahran’da Şah hükümetinin üste düzey yetkilileri Azerbaycan meselesini konuşmak üzere toplandılar. Toplantıda söz alan askeri yetkili Rızayi, Sovyet askeri yetkililerinin Azerbaycan halkına silah dağıttığı bilgisini verdi.²³⁷ 16 Kasım gecesi Sovyet birliklerinden ve silahlanmış halk gruplarından oluşan çoğunluk Marağa, Merend, Miyana, Serab ve Erdebil’i merkezi hükümetin asker ve polisinden arındırmak için harekete geçti. 17 Kasım 1945’de ismi geçen bölgeler Güney Azerbaycanlı fedailerin kontrolüne geçti.²³⁸

17 Kasım 1945’de İran merkezi hükümeti askeri yetkilisi Rızayi ile Sovyet Askeri Ataşesi arasında bir görüşme gerçekleşti. Askeri yetkili Rızayi, Azerbaycan’da durumun kontrol altına alınması için Tahran’dan askeri sevkiyat ve yeni valinin bölgeye geçmesine müsaade verilmesini istedi. Ayrıca sevkiyat için Sovyetlerden uçak desteğine gerek olduğunu bildirdi. Azerbaycan’ın mevcut valisi Hasan Devletşahi, Azerbaycan Demokrat Partisi yetkilileriyle görüştü. Vali bölgede artan silahlı grubalar ile Azerbaycan Demokrat Partisi arasındaki bağlantıyı sordu. Azerbaycan Demokrat Partisi tarafları, silahlı grupların Azerbaycan Demokrat Partisi ile ilgisi olmadığını, olsa olsa merkezi hükümet askerlerinin yaptığı hukuksuz müdahalelere tepki olarak doğmuş gruplar olabileceğini söylediler. Azerbaycan Demokrat Partisi yetkilileri, biz polis ve askere yaptıklarını müdahalelerin yanlış olduğunu söylediğimizde bizi ciddiye almadılar diyerek cevap verdiler.

Ayrıca 17 Kasım 1945’de İran Dışişleri Bakanlığı, Sovyet elçiliğine verdiği notada Sovyetlerin, bölgede İran’ın içişlerine müdahale ettiği, bazı aşiretleri kışkırttığı, Sovyetlerin İran’ın kuzeyinde tek güç olmaya çalıştığı ve bunların sonlandırılması gerektiğini söyledi. Konuyla ilgili olarak Akşam Gazetesi de haber yapmıştı.²³⁹ Sovyetler bu notaya cevap olarak “kuzey İran bölgesine, İran merkezi hükümetinin askeri birlik göndermesi beklenmeyen olaylara neden olabileceğinden, mevcut koşullar altında bu girişim uygun bulunmamıştır. İran’a düzenli askeri birliklerin sevkini ve jandarma

---

²³⁶ Hasanlı, *Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı*, s. 167.

²³⁷ *Akşam gazetesi*, 21 Kasım 1945, s.1.

²³⁸ Duman, *age*, s. 66.

²³⁹ *Akşam Gazetesi*, 1 Aralık 1945, s.1.

güçlerinin aktarılmasını bölgede tedirginliğe ve kargaşaya yol açacağı ve daha ileriye giderek kan akıtılacağı uyarısında bulunmaktadır. Bu bir diğer gereksinimi Sovyetlerin bölgedeki askeri garnizonların güvencesini koruma altına almak amacıyla İran'a ek birlikler gönderebileceği olasılığını gündeme taşımaktadır. Oysa İran'a ek askeri güçlerin sevkini Sovyetler kendi açısından yadırgamakta ve İran'ın kuzey illerine yapılacak ekstra askeri yatırımları belirsizliğe yol açacağı kuşkusuyla amaçsız bulmaktadır” diyerek cevap verdi.²⁴⁰

18 Kasım 1945’de Şah hükümetinin Başbakanı Hâkimi, Sovyetlerin Tahran büyükelçisine Azerbaycan meselesini, Güney Azerbaycan’da artan Sovyet asker sayısını ve savaş bitimi yabancı birliklerin İran topraklarından çıkması gerektiği hususlarını sordu. Sovyetlerin Tahran Büyükelçisi diplomatik ve nazik bir dille sorulan soruların muhatabının Sovyet yönetimi olduğunu belirtti.²⁴¹

18 Kasım 1945’de Ali Şebüsteri, Şah hükümeti yetkililerine uyarı niteliğinde bir çağrıda bulundu. Halk kongresinin yapılacağı gün güvenlik önlemlerinin alınmasını talep eden Şebüsteri’ye, Tebriz ordu yetkilisi Derehşani yanıt olarak; siz yönetime el koymaya çalışıyorsunuz, ordu devletin bekçisidir, böyle bir durumda ordu politikanın dışında kalacaktır dese de, 18 Kasım gecesi Tebriz şehrinin duvarlarına tehdit dolu afişler astırdı. Afişlerde, Derehşani, bizzat Şah tarafından bölgede güvenliği sağlamak üzere görevlendirildiği, bütün yetkilerin kendinde olduğu, asayişini sağlamak için ayaklanma çıkartan bazı şahısların tutuklandığı bilgileri yer alıyordu. İran hükümeti, İran askerlerinin, Sovyet askerleri tarafından durdurulmasıyla gelişen olaylarda ABD’nin desteğini bekliyordu.²⁴² Türk basını da olayları yakından izliyordu. Lakin dönemin gazetelerinden bazıları İran’da ki durumu yanlış analiz ederek haber yapıyorlardı. “İran’da isyan” diyerek manşet atan yazar, Azerbaycan’ı Rusya’ya katmak isteyen gruplar harekete geçti diye okuyucularına haber aktarıyordu.²⁴³

Olayların gidişatından endişe duyan İran meclisindeki bazı duyarlı milletvekilleri 18 Kasım meclis oturumunda bu endişelerini dile getirdiler. Özellikle Milletvekili Doktor

---

²⁴⁰ Hasanlı, *Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı*, s. 168.

²⁴¹ Hasanlı, *Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı*, s. 165.

²⁴² *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Kasım 1945, s.1.

²⁴³ *Ulus Gazetesi*, 19 Kasım 1945, s.1.

Şafak konuşmasında: Azerbaycan Demokrat Partisi yöneticilerinden bazılarını tanıdığını hepsinin yurtsever insanlar olduğunu lakin yanındakiler hakkında bilgisi olmadığını, ayrıca Azerbaycan sorununa Sovyet-İran meselesi olarak bakılması gerektiğini söyledi. Sorunun Moskova’da çözüme ulaştırılması gerektiğini, Rusya ile bütün alanlarda ilişkilerin artırılması gerektiğini vurguladı. Başbakanlık düzeyinde Rusya’yı ziyaret etme düşüncesini de meclise ilette. İran meclisinin 20 Kasım oturumunda konuşma yapan büyük toprak sahiplerinden Ferman Fermanian, Azerbaycan’ı destekleyen konuşmasında hükümeti de ağır şekilde eleştirdi. Özeleştirisinde 1941’den beri hiçbir hükümetin Azerbaycan’la yakından ilgilenmediğini belirtti. Ayrıca ülkede ki duruma askerin müdahale etmesinin yanlış olduğunu söyleyerek “orduyla toplum terbiye edilmez, askerin kendi görevi vardır, asker bu toplumun evladıdır ve toplumun huzurunu kaçıran sorunların çözümü askere havale edilmez” dedi. Meclisteki konuşmaların ardından Başbakan Hâkimi, Azerbaycan meselesi için daha fazla polis, asker ve orduya ihtiyaç duyarken, diplomasi trafiğini de artırmıştı. İçişleri bakanı ve polis birliklerinden sorumlu yetkililer ile her gün bilgi alışverişinde bulunup, Tebriz’de ki emrinde bulunan yetkililere ayaklanma karşısında dirençli durulmasını emrediyordu.

20 Kasım 1945’de Tahran’dan çıkacak olan birliklerin Tebriz’e gidebilmesi için Sovyet yetkilisiyle görüşen Dışişleri bakan yardımcısı Humayun, Moskova, Washington ve Londra büyükelçiliklerine talimat gönderdi. 20 Kasım’da, Tahran Üniversitesi’nden bir öğretim görevlisinin İran gazetelerinin birinde makalesi yayınlandı. Makalede; ülkede kapsamlı bir reform çalışmasına ihtiyaç olduğu, güç kullanılarak halkı sindirmenin başılamayacağı, bunun yerine barışçıl yolların denenmesi gerektiğini hükümete iletliyordu. 22 Kasım 1945’de ABD tarafından yapılan açıklamada, İran üzerinde ki Rusya taleplerinin yakından takip ediliyordu. Bununla beraber İran hükümeti, Sovyetlere 5 maddelik nota verdi ve başbakanlık düzeyinde Moskova ziyareti yapılacağını bildirdi.²⁴⁴

Bu arada Türkiye’de de ilginç bir olay yaşandı. Güney Azerbaycan’da yayınlanan Azad Millet ve Azerbaycan gazetelerinin Türkiye’ye girişi yasaklanmıştı. Yasak sebebi olarak

---

²⁴⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 22 Kasım 1945, s.1.

bu yayın organlarının Rus propagandası yaptıkları belirtilmişti.²⁴⁵ Ayrıca Sanan Azer'in yazmış olduğu İran Türkleri adlı kitabın satışı da Türkiye'de yasaklanmıştı.²⁴⁶

20 Kasım 1945'de Güney Azerbaycan'da mitingler düzenleniyordu. Mitinglerde muhtariyet verilmesi konusunda yoğun bir talep vardı.²⁴⁷

21 Kasım 1945'de Tahran'da Azerbaycan aleyhine gösteriler düzenleniyordu. Bir grup din adamı Azerbaycanlıları eşkıya olarak nitelendirip lanetlenmelerini istiyordu. Tahran Üniversitesinde de bazı öğrenci grupları hükümetten, Azerbaycan'da ki olayları bastırmak için daha sert tedbirler alması yönünde sloganlar atıyorlardı. Tahran yönetimi sokaklarda Türkçe konuşanları durdurup üzerlerini arıyorlardı. Merkezi hükümet yanlısı gazeteler ise manşetlerinde Azerbaycan olaylarını başka şekilde yazıya aktarıp, yalan yanlış haberler veriyorlardı. Yazılarında Azerbaycan'da ki grupları çeteye benzeten gazeteler, Sovyetler'i, İran'ın içişlerine karışmakla suçluyordu. Tahran'da hükümetin lehine yayın yapan gazetelerin varlığı kadar, aleyhine yayın yapan gazetelerde mevcuttu. Necat-e İran, Azadegan, Dad, İran-e Ma, Keyhan, Dariya gibi gazeteler bunların başlıcalarıydı. Necat-e İran Gazetesi'nin bir sayısında "Birçokları Azerbaycan Demokrat Partilileri eşkıya olarak tanımlıyor. Bazı bakanlar mecliste onların akıl eksikliğinden bahsediyor. Bu durumlara kadar gelmek şimdiye kadar ki hükümetlerin akıl yetersizliğinden kaynaklanmıyor mu" diye yazıyordu.

4.8. ADP Halk Kongresi

Bütün bu gelişen olayla ışığında Azerbaycan Demokrat Partisi halk kongresi 687 temsilci, 646 delege, 37 konuk ve basın mensuplarının katılımıyla gerçekleşti. Azerbaycan özgürlük harekâtının ilk temsilcileri olan Settar Han, Bağır Han ve Şeyh Muhammed Hiyabani'nin resimleri kongre salonunu süslemişti. Azerbaycan bölgesinin her yöresinden katılımın olduğu kongre, en yaşlı katılımcı olan Hacı Azim Han'ın konuşmasıyla başladı. Yönetim kurulu üyeleri seçiminden sonra Azerbaycan yöresinin değişik bölgelerinden gelen tebrik ve mesajlar okundu. Partinin önde gelenleri sırayla konuşma yaptılar. Konuşmaların ortak mesajı Azerbaycan'a özerk bir statü vermektir. Seyid Cafer Pişeveri kongrede uzun bir konuşma yaptı. İran'da ki durumu genel olarak değerlendiren Pişeveri, Tahran

---

²⁴⁵ Sarisaman, **agm**, s.170.

²⁴⁶ CBA 99-56-2

²⁴⁷ Duman, **age**, s. 66.

hükümetinin Azerbaycan politikasının eleştirip, çözüm önerilerini sundu. Konuşmasında *“Tahran gerici rejimi Azerbaycan’ı özel bir politik uygulamaya tabi tuttular. Azerbaycan’ın coğrafi bütünlüğünü bozarak, çeşitli ostanlar arasında böldüler. Onlar, Türk’ler kendi ana dillerini unutturmak için çaba harcadılar, olmadı takip edip alaya aldılar. Bizler Azerbaycan’da ulusal bir hükümet kuracağız ve toplumumuzun normal yaşam standartları düzeyine yükselmesine çalışacağız. Kendi programımızı kamuoyunun açık tartışmasına sunarak, istenenleri uygulamaya dönüştürürken, beğenilmeyen husuları da programımızdan çıkaracağız. Bizim başarı ölçümüz Azerbaycan’ın özerkliğidir. Bu amaca ulaşmak için silah ve zorbalığa başvurmadan, Azerbaycan’ın özerkliğini kazanır kazanmaz harabeye dönmüş şehir ve köylerin onarımına, yüksek ve orta okulların açılmasına çaba harcayacağız. Azerbaycan Ulusal Hükümeti, köylülerle toprak ağaları arasındaki sorunları eşitlik prensipleri doğrultusunda çözecek ve bu konuda İran’a öncülük yapacaktır”* dedi. Konuşması devam ederken salonun ışıkları birden kesildi. Pişeveri durumu kendi lehine çevirerek “her ne kadar bizi karanlığa mahkûm etseler de biz kendi yolumuzu kalbimizin ateşiyle aydınlatacağız” diyerek karşılık verdi.²⁴⁸ Kongrede Azerbaycan’ın işlerini yürütmek için özerkliğin kazanılması, eyalet encümenlerinin yetkisinin artırılarak Ulusal meclise dönüştürülmesi, İran’ın ulusal bütünlüğüne zarar vermeden, Azerbaycan yönetiminin kurulması kararları alındı. Ulusal meclisin aldığı kararların, devlet memurları tarafından uyulması, aksi takdirde görevden uzaklaştırılmaları hususuna dikkat çekildi. Konuşmasına devam eden Pişeveri “demokratik oluşumların birliği sonucu diktatörlüklerin çöktüğü, zorbalığın ve baskının sona erdirildiği, bütün ulusların kendini yönetim ve kendi kaderlerini bağımsız tayin etmek hakkı kazandığı bir zamanda Azerbaycan Türk toplumu, bir ulus gibi kendi iradesiyle tarihsel haklarını kazanmak uğrunda mücadele ederek, bu amacını bir türlü anlamaya yanaşmayanlara Azerbaycan toplumunun kendi haklarını belirlemeye yetkin olduğunu, İran’dan ayrılmak düşüncesinde olmadığını ve İran’ın diğer toplumlarıyla kardeşlik ilişkilerini korumaya kendisine borç bildiğini hatırlatmaktadır” dedi.

Kongrede 14 maddeden oluşan bir bildiri onaylandı. Bildiri sonucunun Sovyetler, İngiltere, ABD, Fransa ve Çin’e ulaştırılacaktı.²⁴⁹ Bu bildiri 23 Kasım tarihli Azerbaycan Gazetesinde yayınlanacaktı. Bildiride şöyle deniliyordu:

---

²⁴⁸ Hasanlı, Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı, s. 173.

²⁴⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 26 Kasım 1945, s.1, Son Posta Gazetesi, 26 Kasım 1945, s.1.

- 1- Azerbaycan'ın derin geçmişinde kendine ait dili, kimliği, örf ve adetleri vardır. İran'ın bağımsızlığı ve bütünlüğüne zarar vermeden, Azerbaycan toplumu kendi hak ve hukukun belirleme yetkisine sahiptir. Bu durum Azerbaycan'a muhtariyet hakkı verir.²⁵⁰
- 2- Çok uluslu bir yapıdan oluşan İran devleti içindeki diğer etnik gruplarla da ekonomik ve siyasal bağıını sürdürecektir.
- 3- Azerbaycan Türkleri kendi milletvekillini seçip, İran meclisine gönderecektir.
- 4- Kurucular meclisi ilan edilecek bu meclise yetki verilecek, bu meclisin yapacağı tüm faaliyet ve görüşmeler halkın adına yapılacaktır.
- 5- Azerbaycan ulusu kendisini yönetecek kişileri demokratik yollarla seçecektir. Vatanseverler, hukuka bağlı kalan insanlar Güney Azerbaycan'da göreve getirilmelidir.²⁵¹
- 6- Bütün devlet dairelerinde Türkçe konuşulacak ve eğitim Türkçe yapılacaktır
- 7- Yedi yüz elli bin kişinin imzası ve yedi yüz kişinin temsilcilerinin katılımıyla oluşan milli kongre Azerbaycan halkının iradesi ile kurucular meclisi ilan edilmiştir.²⁵² Azerbaycan ulusunun kendi özerk hükümetini oluşturduğu tüm dünyaya bildirilecektir.

Bildirinin yayınlanmasından sonraki süreç içinde bazı kararlar alınmıştır. Eğer İran merkezi hükümeti güç ve silah kullanarak Azerbaycan ulusunun hak ve özgürlüklerini elinden almaya kalkışırsa, Azerbaycan halkı bu mücadelede sonuna kadar savaşıacaktı. Bildiri Sovyetler tarafından sempatiyle karşılanmıştı.²⁵³

Azerbaycan meclis seçimlerinin 27 Kasım 1945'de başlayıp 5 gün içerisinde bitirilme kararı alındı. Yeni meclisin açılış tarihi olarak Aralık'ın ilk haftası belirlendi.

---

²⁵⁰ Rehimli, **age**, s. 185.

²⁵¹ Duman, **age**, s.67.

²⁵² Rehimli, **age**, s. 186.

²⁵³ **Son Posta Gazetesi**, 28 Kasım 1945, s.1.

Gelişmeleri görüşmek için İran Hükümeti, Moskova'ya bir heyet gönderdi.²⁵⁴ Bu arada Mehabad Cumhuriyeti, Tahran Hükümetine meydan okuyordu.²⁵⁵ ABD ve İngiltere hükümetleri bir nota ile Sovyetlerden açıklama istediler.²⁵⁶

Bu arada bölgede silahlı halk gruplarından oluşan fedai birlikleri büyük başarılar elde etmişti. Namin, Zencan, Germi, Astara ve Bilesuvar merkezi hükümetin polis ve askerinden arındırıldı.²⁵⁷ Azerbaycan birlikleri Tahran'a doğru hızla ilerliyorlardı.²⁵⁸ Bağirov'un, Moskova'ya gönderdiği raporda; hava koşulları zorlaşmasına rağmen silahlı gruplar etkinliğine devam etmektedirler. Soğuk yüzünden onları giysi ve maddi anlamda desteklememiz gerekmektedir. Silahlı gruplar, merkezi hükümet askerlerini ikna yoluyla silah bıraktırmaya çalışmaktadırlar. İkna yöntemi bazı bölgelerde sonuç vermiştir. Erdebil şehrinin alay komutanı silahını bırakarak Tahran'a kaçmıştır. Erdebil askeri garnizonunda panik havası hâkimdir.²⁵⁹ Bölgede silahlı birliklerin başarısı Rusya'yı memnun ederken İngiltere, Amerika ve Irak'ta endişeyle izleniyordu. Irak Başkonsolosu "Sovyetler birliğini, dünyada yeni bir felakete yol açacak savaş hazırlığındalar" diye açıklama yapmıştı.²⁶⁰

Azerbaycan'da seçimlerin başladığı gün Tahran Askeri Ataşesi Albay Gavrel Tebriz'e, albayın yardımcısı Gagarin ise Kazvin'e geldi. Sovyet Dışişleri Bakanlığının yetkisiyle özel izin çıkartılan Albay bir dizi görüşmeler gerçekleştirdi. General aynı gün, İran merkezi orduları komutanı Derehşani ile de görüştü. Görüşmelerde Generalin aklında 3 soru vardı. Fedai birliklerinin silahları temin etme noktasında Sovyetlerin yardımı söz konusu muydu? Azerbaycan Demokrat Partisi ile Fedailerin bir bağlantısı var mıydı? Sovyetlerden gönderilen özel birlikler fedailer arasında mıydı? Albay bu soruların cevabını, İran orduları komutanı Derehşani'den bekliyordu. Azerbaycan'da ki fedailere, Sovyetlerin silah gönderdiği bilgisinin bir söylentiden ibaret olduğu, kesin bir bilgiye ulaşamadığı, ADP ile fedailer arasındaki bağlantının, ADP'ye ait yayın organı olan Azerbaycan Gazetesi'nde çıkan haberler doğrultusunda yorum yapılarak ADP'lilerin,

---

²⁵⁴ **Tanin Gazetesi**, 23 Kasım 1945, s.1.

²⁵⁵ **Vakit Gazetesi**, 30 Kasım 1945, s.1.

²⁵⁶ **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Kasım 1945, s.1.

²⁵⁷ **Son Posta Gazetesi**, 29 Kasım 1945, s.1.

²⁵⁸ **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Kasım 1945, s.1.

²⁵⁹ Hasanlı, **Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, s. 179.

²⁶⁰ **Age**, s.179

fedailere hayranlık duyduklarını, Sovyet özel timinin fedailer arasında olabileceği konusunda ise bir bilginin olmadığı cevaplarını aldı. Aslında bu sorunların temelinde soğuk savaşın ayak seslerini arayıp bulmak mümkündür. Bu arada Sovyet birlikleri, birçok yerde İran hükümet birliklerini durdurmaya devam ediyordu.²⁶¹

Kongre 21 Kasım 1945’de de devam etti. Londra Radyosu’nun kongreye dair açıklamaları, katılımcılar tarafından tepkiyle karşılandı. Pişeveri’ye göre İran merkezi hükümeti, Azerbaycan’da ki sorunlara çözüm bulacağı yerde, dış devletlerden kendi lehine destek istemekteydi. Pişeveri, Azerbaycan sorununu çözecek dış devletler değil, halkın kendisidir diye devam etti. Kurultay devam ederken milli meclis oluşturulması kararı alındı. Ulusal hükümet oluşturulana kadar kongre katılanlar arasından 39 kişilik ulusal birlik seçildi ve birliğe karar alma noktasında yetki verildi. Ulusal birlik, 19 kişilik seçim komisyonu belirleyip, komisyona Azerbaycan Parlamentosunun oluşturulması görevi verildi. İran meclisinden farklı olarak seçim bölgeleri ve sandıklar artırıldı. Seçimlerin yapılma süresi 5 gün olarak belirlendi. İran tarihinde ilk kez kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanındı. 20 yaşını doldurmuş herkese oy kullanabilme olanağı sağlandı. 27-80 yaş aralığında ki herkese de seçilme hakkı tanındı.

Sovyetler, İran’ın 22 Kasım 1945’de vermiş olduğu notaya 29 Kasım’da cevap verdiler. Verilen cevapta “İran’ın kuzeyine asker yollanacak olursa, burada ki Sovyet birliklerinin sayısı artırılacaktır” denildi.²⁶²

Azerbaycan sorunun çözmek için Şah ve merkezi hükümetten geniş yetkiler alarak Tebriz’e gelen Azerbaycan’ın yeni valisi Murtaza Bayat, Sovyet Başkonsolosuna giderek Azerbaycan Demokrat Partisi yöneticileriyle yüz yüze görüşmek istediğini iletti. Yeni valinin görüşme talebi Pişeveri’ye bildirildi. Pişeveri bir parti liderinin, valinin davetine katılmasının etik olmadığını söylese de görüşme isteğini de reddetmedi. Pişeveri görüşmek için, hiçbir partiye üye olmayan, halkın saygısını kazanmış Tebriz’in ileri gelenlerinden Sirac Emir Zekaü’l-devle’nin evinde görüşme yapabileceğini yeni valiye bildirdi. 3 Aralık’ta istenilen görüşme gerçekleştirildi. Görüşmede Pişeveri Azerbaycan’ın özerkliği konusunda herhangi bir tavizin verilmesinin mümkün olmadığını yeni valiye ileterek sözlerine şöyle devam etti: “Biz özerklik taleplerimizin barış yoluyla çözülmesinden

---

²⁶¹ **Son Posta Gazetesi**, 21 Kasım 1945, s.1.

²⁶² **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Kasım 1945, s.1; **Son Posta Gazetesi**, 29 Kasım 1945, s.1.

yanayız. Yok, eğer aksini düşünüyorsanız, o zaman sizin karşınızda bir seçenek bulunmaktadır. Azerbaycan toplumunu kökten yok etmek. Ben sizin için ikinci bir yol göremiyorum” dedi. Pişeveri kesin ve net bir dille özerklik konusunu tartışmaya kapatınca, yeni vali ve yanındakiler olası bir özerklik sonucu Güney Azerbaycan’ın, Kuzey Azerbaycan ile birleşebileceği hususunda görüş bildirseler de, Pişeveri bu görüşü kesin bir dille reddetti. Ayrıca Pişeveri İran merkezi hükümeti askerlerinin Azerbaycan halkına yaptığı muameleyi de yeni valiye aktardı. Vali ise bu tür emirlerin hükümet tarafından verilmediği yalanına sarıldı. İlk görüşmeden olumlu bir sonuç çıkmamıştı. Vali ikinci bir görüşme daha talep etti. Bu arada bir Amerikan heyeti de Tebriz’e görüşmeler için giderken²⁶³, İran hükümeti de Tahran’da ki birliklerini artırıyordu, çünkü Tahran’a son günlerde 2000 kadar yabancı kişi gelmişti.²⁶⁴

Azerbaycan valisiyle Pişeveri’nin görüşmelerini raporlayarak Moskova’ya gönderen Sovyet Azerbaycan sorumlusu Bağirov, “2 saat süren görüşmede vali, Pişeveri’den Azerbaycan Demokrat Partisi yönetiminin, İran hükümetinden istedikleri talepler konuşuldu. Pişeveri, halk kongresinde yayınlanan bildiriye ilişkin ayrıntılı bilgiler verdi. Vali yetkisi dahilinde ki bütün sorunların çözümünde kendisinin ilgileneceği, yetkisini aşan konularda Tahran Hükümetine başvuracağını söyledi. Valiye göre özerklik konusu biraz zor görünüyordu, çünkü İran anayasasına aykırıydı. Diğer konularda ise vali çözmeye yetkiliydi. Encümen oluşturulması, Türkçenin kullanımı, sosyal siyasal ve ekonomik sorunların çözülebileceği, yalnız bu sorunların çözümünde barışçıl yolların denenmesi gerektiğini söyledi”. Görüşmelerle ilgili Moskova’ya giden rapor bu şekilde idi. Vali, Azerbaycan Demokrat Partisi yönetiminden tekrar görüşmek için ricada bulundu. Aslında vali görüşmelerden hiçbir sonuç çıkmayacağını biliyordu. Onun amacı zaman kazanıp Tahran yönetiminin yeni çareler bulmasını beklemek idi.

---

²⁶³ **Son Posta Gazetesi**, 1 Aralık 1945, s.1

²⁶⁴ **Cumhuriyet Gazetesi**, 2 Aralık 1945, s.1

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. GÜNEY AZERBAYCAN MİLLİ HÜKÜMETİ

27 Kasım 1945’de başlayıp 5 gün içerisinde tamamlanması planlanan Azerbaycan seçimleri bitmişti. Pişeveri 23500 oyla birinci, 23.333 oyla M. Briya ikinci sırada en çok oy almışlardı. Mecliste yerlerini garantileyen diğer kişiler Kiyami, Maşinci, Padegan, Doktor Cavit, Rafii, Şebüsteri, İlhami, Nikçu idi. Bu seçimin en göze çarpan olayı ise kadınların İran tarihinde ilk kez oy kullanmaları olmuştu. Seyid Cafer Pişeveri seçim sonrası partililere *“ulusal parlamento bizim benliğimizdir, biz benliğimizin kirletilmesine izin vermeyiz. Demokrat partili olmayanlarda seçilmelidirler. Bunun hiçbir zararı yoktur. Yeter ki bu seçim demokratik kurallara göre yapılsın. Toplumun elini bağlayamayız. Siz yolunuzun emin ve amacınızın kutsal olduğunu anlayın. Toplum, kendinizi benliğinizle onlara adadığınızı görsün, onun yegane hizmetçileri sizlersiniz”* dedi.²⁶⁵

5.1. Güney Azerbaycan Milli Hükümeti’nin Kurulması

Vali Murtaza Bayat ile Azerbaycan Demokrat Partisi yönetiminin ikinci görüşmesi 8 Aralık’ta yapıldı. İlk görüşmenin yapıldığı ev, ikinci görüşmeye de ev sahipliği yapmıştı.²⁶⁶ Vali Murtaza Bayat, Azerbaycan Demokrat Partisi yönetiminden; özerk yönetimin nasıl oluşturulacağı, Azerbaycan meclisinin yasallığı ve görev paylaşımı, Azerbaycan meclisiyle, İran millet meclisinin nasıl ilişki kuracağını bilmek istiyordu. Encümenlerin oluşturulması ve dil konusunda ılımlı yaklaşan vali, özerklik konusunda anayasadaki aykırılıktan bahsediyordu. Valinin özerklik konusunu sürüncemede bırakmak ve zaman kazanmak niyetinde olduğunu anlayan Pişeveri, özerklik konusunun anayasaya aykırılığı noktasında şu hatırlatmayı yaptı: son 25 yılda (Şah dönemine atıfta bulunuyor) İran anayasasının üzerinde oynanmayan madde kalmadı. İran anayasasına göre, Şah’ın eşinin de İranlı olması gerekiyorken şimdiki eşinin Mısırlı olduğunu hatırlatarak, demek ki istenildiğinde anayasa uygun hale getirilebiliyor diyerek cevap verdi. Vali bu konunun üzerinde daha fazla durmayarak görüşmeyi sonlandırdı. Görüşmelerle ilgili tutanak ve Azerbaycan Demokrat Partisi bildirisinin birer örneğini rica etti. Şah ile görüşeceği ve bu

²⁶⁵ Hasanlı, *Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı*, s. 193.

²⁶⁶ Duman, *age*, s. 67.

belgelerin yanında olmasının faydası olabileceğini söyledi. Valinin ayrılmasının ardından Pişeveri “bu vali bizim haklarımızı onaylayıp, gerçek düşünce ve kaygılarımızın bilincindeydi, ama ne söyleyeceğini bilmiyordu. O gevezelikleriyle bizi bastırmak niyetindeydi. Sözleri, asla kendi vicdanının sesi değildi. Yetkileri sınırlı, elleri ve ayağı bağlı biri gibi didinip durmakta, zaman oynamak adına dönüp dolaşıp lafı hep aynı konulara çekerek o bildik uzun konuşmalarını tekrarlardı” diyecekti.²⁶⁷

Görüşmenin sonucu Mir Cafer Bağirov, Moskova’ya rapor olarak gönderdi. Kendi görüşünü de belirterek, valinin İran hükümetinin verdiği ödevle hareket ettiğini, yapılan bu görüşmelerden hiçbir sonuç alınmayacağını, sadece İran hükümetinin zaman kazanmak niyetinde olduğunu, yeni kurulan Azerbaycan meclisinin bir an önce faaliyete geçmesi gerektiğini raporuna ekledi. 9 Aralık’ta fedailer, Pehlevi Limanı’nı da ele geçirdiler. İran hükümeti baskına karşı gar ve merkez postane gibi kritik yerlere takviye kuvvet gönderdi.²⁶⁸

Azerbaycan’da gelişen olaylar İran da elçilikleri bulunan devletlerinde gündemini meşgul etmeye başlamıştı. İngiltere elçilikler aracılığıyla İran topraklarından yabancı devlet birliklerinin çıkarılması gerektiğini düşünürken, ABD elçiliğinin basın danışmanı Pişeveri ile görüşmek için Tebriz’e gelmişti. Basın danışmanı Pişeveri’ye silahlı gruplar Azerbaycan Demokrat Partisi arasındaki ilişkiyi, silahları nerden aldıkları konusunu irdeliyordu. Özerklik konusunda İran anayasasına aykırılığı hatırlatan gazeteciye Pişeveri, tarihi bir cevap verdi. “Bizim özerklik talebimiz bir zamanlar aynı siz Amerikalıların yaptığı gibi. Aynı anayasal durum sizin içinde geçerli iken, siz Amerikan halkının haklı isteklerinden geri dönmediniz”²⁶⁹ dedi. Bu cümle üzerine basın danışmanı taleplerin haklı ve yerinde olduğunu belirtmek zorunda kaldı. Ancak bu görüşünün Azerbaycan Gazetesi’nde yayınlanmamasını rica etti. İran’ın Washington büyükelçisi Hüseyin Ala, Dışişleri Bakanları toplantısında yabancı unsurların bölgeden çıkarılması konusunda destek istedi. Bu destek verilirse İran’daki asiler etkisiz hale getirilebilirdi. Aksi bir durumda İran’da devlet bütünlüğünün tehlikeye gireceğini, yeni oluşumların meydana çıkacağı belirtti. En son 29 Kasım’da ABD’nin, Rusya’ya verdiği notada en geç 1 Ocak tarihe kadar yabancı

---

²⁶⁷ Hasanlı, *Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı*, s 196.

²⁶⁸ *Tanin Gazetesi*, 9 Aralık 1945, s.1.

²⁶⁹ Hasanlı, *Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı*, s.199.

unsurların İran topraklarından çıkması istenilmişti.²⁷⁰ Ancak Rusya bu isteği geri çevirmiş “Rus birliklerinin İran’dan çekilmesi için ciddi bir gerekçenin olmadığı, Azerbaycan’da meydana gelen olayların hak ve özgürlüklerin korunması adına yapılan girişimler olduğu, özerklik konusunun Azerbaycan toplumunun sorunu olduğunu” belirtmekle yetindiler. Sovyet Dışişleri Bakanlığı ile görüşmeye gidecek olan ABD Dışişleri bakanına verilen raporda; Azerbaycan’da ki mevcut rejim askerlerinin düzeni sağlamada yetersiz kaldığı, Azerbaycan Demokrat Partisi yönetiminin yaptığı bütün toplantıların Sovyet askerleri tarafından gözetlendiği, bölgede yaşanan çatışmalara destek amaçlı giden İran merkezi hükümet askerlerinin, Sovyet birlikleri tarafından engellendiği gibi birçok bilgi mevcuttu.²⁷¹

Başbakan Hâkimi ise yabancı basına açıklamalarda bulunarak dış devletlerden özellikle Rusya’ya karşı destek istiyordu. Başbakan Hâkimi; savaşın bitmesine rağmen yabancı unsurların İran topraklarından çıkmadığını, özellikle Rusların desteğiyle başkaldıran gruplara müdahale edilemediği, İran’ın kendi başına bu sorunları reform yoluyla çözebileceğini, eğer bunlar mümkün olmazsa Birleşmiş Milletler aracılığıyla sorunun çözülmesine olumlu baktıklarını belirtiyordu.

Azerbaycan’ın kontrolü artık Azerbaycan Demokrat Partisi’nin elindeydi. Fedailer çoğu yerde büyük başarılar elde etmişti. Azerbaycan Demokrat Partisi yönetimi, ulusal meclisin açılması için çaba sarf ederken, Moskova’nın bazı tereddütleri de yok değildi. Güney Azerbaycan özerkliğini ilan ettikten sonra Kuzey Azerbaycan ile birleşme ihtimali vardı, ancak 8 milyonluk yeni oluşan yapı Sovyetler himayesine ne kadar bağlı kalacaktı. Çünkü Pişeveri tarafından yayınlanan “Azerbaycan Ulusunun İstekleri” adlı belgede İran’dan ayrılarak yeni bir “Azerbaycan Ulusal Demokratik Cumhuriyeti” kurulacağından söz ediyordu. Azerbaycan Demokrat Partisi’nin kuruluşundan sonra Sovyet yetkililere gizli bilgiler aktaran Tudeh partisi yetkilisi Erdeşir Ovanesyan; “Azerbaycan olaylarının tamamı Pişeveri ve Mir Cafer Bağirov’un planlarının sonucuydu, iki Azerbaycan birleşip daha etkin hale gelmek istemekteydiler” diye yazacaktı.

---

²⁷⁰ Ünal, *age*, s.104.

²⁷¹ *Vakit Gazetesi*, 27 Kasım 1945, s.1.

Tüm bu gelişmeler ışığında 12 Aralık 1945’de (çoğu kaynakta 21 Azer harekâtı diye geçiyor)²⁷² Azerbaycan Ulusal Meclisi’nin ilk oturumu 75 milletvekili, Sovyet Başkonsolosu, Fransa Katolik Misyonu, Azerbaycan valilik gözlemcileri ve diplomatik yetkililerden oluşan bir kalabalıkla toplandı. Oturumu, meclisin en yaşlısı Nizamü’-d-devle açtı. Meclis iç tüzüğü maddeleri sırasıyla tartışılarak kabul edildi. Meclisin tartıştığı en önemli konu ise kabinede Dışişleri Bakanlığı’nın olup olmayacağıydı. Pişeveri, İran’ın toprak bütünlüğünü düşündüklerinden dolayı dışişleri bakanlığının olmaması gerektiğini söyledi. Meclis iç tüzüğü kabul edildi. Daha sonraki oylamada meclis yönetim kurulu üyeleri seçildi.²⁷³ Bu üyeler;

Meclis Başkanı Mirza Ali ŞEBÜSTERİ, Meclis Başkan Yardımcıları: Sadık PADEGAN, Hasan CEVDET, Meclis Sekreterleri: Mir Rahim VELAYİ, Muhammet AZİMİ, Meclis Yönetim Kurul Üyeleri: Ali Asker DİBAİAN, Sadık DİLMAGANI, Murat Alihan BAYAT olarak belirlendi. Daha sonra meclis tüzüğüne dayanarak meclis başkanı, hükümeti kurma görevini Azerbaycan Demokrat Partisi başkanı Seyid Cafer Pişeveri’ye verdi. Bir sonraki meclis oturumunda Seyid Cafer Pişeveri’nin oluşturduğu kabine üyeleri onaylandı. Buna göre kabine üyeleri şu isimlerden oluşuyordu:

Başbakan: Seyid Cafer Pişeveri, İçişleri Bakanı: Selamullah Cavit Maliye Bakanı: Kulam Rıza İlhami, Ekonomi ve Ticaret Bakanı: Rıza Resuli, Askeri Bakan: Cafer Kavian, Sağlık Bakanı: Hasan Örengi, Telekomünikasyon Bakanlığı: Mirza Rabi Kebrii, Adliye Bakanı: Yusuf Azimi, Tarım ve Köy İşleri Bakanı: Cavit Mehtaş, Eğitim Bakanı: Muhammet Biriya

Hükümetin oluşturulmasından sonra Başbakan sıfatıyla Seyid Cafer Pişeveri hükümet programını açıkladı. Pişeveri, Azerbaycan Demokrat Partisi içinde ayrıcalıklı bir yere sahipti. Geniş bir tecrübesi ve teşkilatçılık marifetinin yanında ülkenin içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve sosyal durumu da bilip, ona göre strateji geliştirmesi onu diğerlerinden

---

²⁷² Ünal, **age**, s. 91.

²⁷³ Avşarlı, **age**, s.24.

ayrı kılmaya yetiyordu.²⁷⁴ Pişeveri konuşmasında “Azerbaycan Ulusal Hükümeti toplumun saadeti ve mutluluğu için kurulduğundan, toplumu çalışarak, doğru ve güvenilir bir şekilde kardeşçe yaşamaya çağırmaktadır. Herkesten topluma ve ülkeye hizmet ve Azerbaycan’ın geleceği yolunda ciddiyet beklenilmektedir. Devlet sadece bu koşulların oluşturulmasından sorumludur. Aynı zamanda yabancı ülke vatandaşlarının mal ve can güvenliğinin korunması için Ulusal Hükümet hiçbir fedakârlıktan kaçınmayacaktır” dedi.²⁷⁵

Ulusal Hükümetin Azerbaycan’da yönetime el koymasıyla mevcut Vali Murtaza Bayat’a bir heyet gönderilip, Tebriz’de kalmasının hiçbir gerekçesi olmadığı söylendi. Durumu kabullenen valiye, Pişeveri hava alanına kadar eşlik etti. Nezaket icabı uğurlamaya katılan Pişeveri valiye; Tahran yönetimin isteklerimize olumlu yaklaşması halinde görüşmelere hazır olduklarını da iletti.

Bu arada silahlı guruplardan oluşan fedailer, Tebriz de kontrolü ellerine almışlardı. 12 Aralık gecesi Tebriz yakınlarında İngiltere Başkonsolosu’nun arabasını durdurdular. Başkonsolos, fedailerin liderleriyle görüşmek istediğini belirtti. Fedailer hakkında sürekli sorular soran başkonsolosun amacı bölgede bilgi toplamaktı. Yeni hükümetin yetkilileri de Tebriz’de bulunan askeri garnizonun komutanı Derahşani ile görüşme yapıyorlardı. Zaman kazanıp Tahran’dan yardım gelebileceğini düşünen Derahşani biraz zaman istedi. İsteğine olumlu yanıt alan Derahşani, Tahran’ a telgraf göndererek yardım istedi. Telgrafta teslim olmaması durumunda, Rusların desteğini alan fedailerin garnizona saldıracağını yazdı. Ertesi gün Tahran’dan aldığı emre göre teslim olması istenmişti, zaten emrin gelmesinden 2 saat önce kendisi Güney Azerbaycan Hükümeti’ne teslim olmuştu. Pişeveri ile görüşen Derahşani teslim olma anlaşması yapmak istiyordu. Anlaşmada; Tebriz Garnizonu, Ulusal Hükümete teslim olup,²⁷⁶ silahları yeni hükümetin istediği yere taşınacaktı. Ulusal Hükümetin yetkisi olmadan birlikler üslerinden ayrılmayacak, görevine devam etmek isteyenler yemin töreninden sonra görevine devam edecek, görevine devam etmek istemeyenler Tahran’a dönebileceklerdi. Tebriz’de kontrol artık tamamen yeni hükümetin elindeydi. Pişeveri’ye göre Azerbaycan’da başlayan bu gelişme, tüm İran’da yeni bir

---

²⁷⁴ Avşarlı, **age**, s. 87.

²⁷⁵ Hasanlı, **Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, s. 206.

²⁷⁶ **Akşam Gazetesi**, 21 Aralık 1945 s.1; **Tanin Gazetesi**, 17 Aralık 1945, s.1.

döneminde başlangıcıydı. Azerbaycan Valisi Murtaza Bayat'a göre İran, Güney Azerbaycan'ı kaybetmişti.²⁷⁷

Ulusal meclisin açılmasıyla Tahran meclisinde tam bir kargaşa mevcuttu. Tahran meclisi gündemini tamamen Azerbaycan' a ayırmıştı. Azerbaycan'da ki durum için milletvekilleri görüş ayrılığı içindeydiler. Bir grup milletvekili dış devletlerin komplosu olarak yorumlarken, diğer bir grup komisyon kurulması ve araştırılması taraftarıydı. Dr. Musaddık²⁷⁸ gibi birkaç milliyetçi milletvekili ise Şah yönetimin ülkede yanlış politika uygulamasının sonucu olarak mevcut hükümeti suçluyordu. Azerbaycan'dan Tahran'a dönen vali Murtaza Bayat, İran meclisinde bir konuşma yaparak Azerbaycan' da ki durum hakkında meclisi bilgilendirdi. Konuşmasında: Ulusal Hükümet yetkilileriyle yaptığım görüşmeler sonucu, Azerbaycan'ın İran'dan ayrılma gibi bir durumun söz konusu olmadığı anladım, çünkü dışişleri bakanlığı ve ordu bakanlığı kurmadılar. Diğer taraftan Azerbaycanlı yetkililer kendi kendimizi yönetmemize izin versinler, bizim kaynaklarımız buna yeterli, gelirlerimizin %25'ini Tahran'a göndereyim dediler.²⁷⁹ Vali bayat Tebriz'deki garnizonun Tebriz'i savunmaya gücünün yetmeyeceğini, herhangi bir karşılık verme durumunda çok kan döküleceği bilgisini de mecliste paylaştı. İran meclisinde bulunan Azerbaycanlı milletvekilleri de sorunun barışçıl ve demokratik bir yolla çözüme kavuşturulması gerektiği konusunda konuşmalar yaptı. Ertesi gün bütün İran gazetelerinde Azerbaycan hakkında yazılar mevcuttu. Kimi gazete Tebriz'deki askeri garnizonu terk edip Tahran'a kaçan Derahşani'nin konuşmalarını yayınlarken, başka gazeteler merkezi hükümet güçleriyle fedailer arasında herhangi bir çatışma yaşanmadan her tarafın teslim edildiği yönünde manşetler atmışlardı. Ayrıca Türk basınında da Azerbaycan Milli Hükümetinin kendi vergisinin toplamaya başladığı haberlerine yer verilmiştir.²⁸⁰

Zor günler geçirmeye başlayan İran Meclisi yetkilileri açıklama yapmaktan kaçınmaya başlamışlardı. Başbakan Hâkimi, 18 Aralık oturumundaki konuşmasında: Azerbaycan' da ki olayların İran anayasasına aykırı olduğunu, özerklik gibi taleplerin yerine getirilmesinin

---

²⁷⁷ **Tanin Gazetesi**, 16 Aralık 1945, s.1.

²⁷⁸ 1951-1953 yılları arasında İran'da başbakanlık yapmış Dr. Musaddık, İran petrolünün millileştirilmesinin sağlanmasında en önemli kilit isimdir. Bu yüzden 1953 yılında Amerikan CIA ve İngiliz MI6 destekli Ajax Operasyonu ile darbe sonucu başbakanlığı kaybetmiştir.

²⁷⁹ Samed Bayramzade-Ekrem Rehimli, “**21 Azer 70 Foto Albüm**”, s.147

²⁸⁰ **Akşam Gazetesi**, 16 Aralık 1945, s.2.

imkânsız olmakla beraber, sürecin müttefik birlik olan Rusya tarafından yürütüldüğünü bu konuyla ilgili olarak Moskova'ya görüşme gerçekleştirileceğini söyledi. Sovyetler bu arada Tebriz Garnizonuna takviye yaparken,²⁸¹ ABD ise 1 Ocak'ta kendi birliklerini İran'dan çekeceğini açıklamıştı.²⁸²

14 Aralık 1945'de Moskova'da dışişleri bakanları seviyesinde toplantı yapılması planlanıyordu. Toplantıya İngiltere ve ABD dışişleri bakanlarının katılması bekleniyordu. İngiltere ve ABD yönetimi Moskova ziyaretinden önce elçilikler aracılığı ile bilgilendirilmişlerdi. ABD büyükelçisi, İran'ın Azerbaycan politikası için, "İran, ABD ve İngiltere'ye güvenerek Azerbaycan politikasını kararlı bir şekilde yürütmektedir" denmişti. ABD büyükelçisi Azerbaycan sorunuyla daha da yakından ilgilenerek Ortadoğu'da Rusya'ya karşı daha etkin bir ABD politikası üretme niyetindeydi. İran'da ki sorunların kaynağı olarak Rusya'yı gösteriyordu. Tebriz'in ABD başkonsolosunun raporunda "Azerbaycan'da ki olayları düzenleyenlerin Kuzey Azerbaycan'dan gelmiş muhacirler" olarak yazıyordu.

ABD'nin; Sovyet büyükelçisi ve Tahran büyükelçisinin, ABD Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporda "İran hükümetinin ABD'nin yardımını beklediğini aksi takdirde Azerbaycan' da gelişen olayların İran'ın tüm bölgelerine yayılacağı ve İran'ın kaybedileceğini" yazıyordu. ABD'ye göre İran kaybedilirse sırada Türkiye ve Ortadoğu'nun diğer devletleri vardı. İran'ın kaybedilmesi demek Rusya'nın daha da güçlenmesi ve dünya barışına tehdidinin artması demekti. 2. Dünya Savaşı'nın yaralarının sarılmadan 3. Dünya savaşı çıkması demekti. İran'ın kaybedilmesi demek yeni bir komünizm furyasın başlangıcı demekti. Tüm bunların ötesinde Ortadoğu'da ABD'nin prestijinin sarsılması demekti. ABD'nin, Ortadoğu da söz sahibi olabilmesi ve varlığını devam ettirebilmesi için Rusya'nın önüne geçilmesi şarttı. Bölgedeki yeraltı kaynaklarının Rusya tarafından kullanılması, ABD karşısında daha güçlü bir Rusya demekti. Üstelik o yeraltı kaynaklarına en az Rusya kadar ABD'de önem veriyordu. İran'ın kaybedilmesi sadece ABD için değil İngiltere içinde büyük bir kaos demekti. İran petrol rezervlerinin büyük bir kısmında hüküm süren İngiltere'nin ekonomisinde büyük bir yere sahip olan bölge, Rusya'ya teslim edilemezdi. Olası bir durumda Hindistan yollarının can güvenliği

---

²⁸¹ **Akşam Gazetesi**, 10 Aralık 1945, s.1.

²⁸² **Son Posta Gazetesi**, 10 Aralık 1945, s.1.

tehlikeye girerdi. Hem petrol gelirlerinin hem de sömürge yollarının kesilmesi demek İngiltere ekonomisinin can damarını kesmek demekti. ABD ve İngiltere için İran topraklarından mutlaka Rusların çıkarılması gerekiyordu. İran başbakanı ise yaptığı açıklamalarda “savaş bittiğine göre dost ülkelerin askerlerinin çekilmesi gerekiyor. Reformların yapılabilmesi için bunun gerekli olduğunu” söylüyordu.²⁸³

İngiltere, 16-26 Aralık tarihleri arasında Moskova’da yapılan olan Dışişleri Bakanları toplantısında yabancı birliklerin İran topraklarından çıkarılması konusunu sürekli olarak gündeme getirmeye çalışıyordu. Konunun her açılışında Rusya Dışişleri Bakanı, Azerbaycan meselesinin gündem dışı olduğunu ve bu konunun daha önce Londra konferansında çözülmüş olduğunu savunarak konuyu kapatıyordu. Moskova yönetimi İran’da bulunma nedeni olarak Bakü’de bulunan petrol yataklarını İran tehlikesinden korumak için askerlerin Güney Azerbaycan’da bulundurulduğunu iddia ediyordu. İran yönetiminin son yıllarda Rusya’ya karşı politikasını değiştirmiş olduğu bahanesi ileri sürülüyordu. Dışişleri Bakanları toplantısında ne İngiltere, ne de Amerika için istenilen sonuçlar çıkmamıştı. Hiçbir kayba uğramayan Rusya bile sonuçtan memnun değildi. Memnun olmayan bir ülke daha vardı ki, oda İran’ın kendisiydi. İran, Moskova toplantısından iyi bir sonuç çıkacağını ümit ederken, toplantının zaman kaybından başka bir şey olmadığı anladı ve konunun BM nezdinde²⁸⁴ görüşülmesini istedi.²⁸⁵ İran’ın bu beklenmedik çıkışı karşısında İngiltere, ABD ve Rusya’ya yeni bir teklif sundu. Bölgedeki meselenin araştırılması için 3 devlet tarafından komisyon kurulmasını, Azerbaycan’da birtakım reformların hayata geçirilmesini istedi. Eyalet encümenlerin oluşturulması, etnik grupların kendi dillerinde eğitim verilmesi gibi seçenekler sunuldu.

Moskova’daki toplantıdan hiçbir sonuç alınamaması üzerine İran Başbakanı, basın tarafından topa tutulmuştu. Özellikle Kavamü’s Saltana taraftarları yaptıkları propaganda ile İran’ı bulunduğu durumdan çıkararak tek kişi Kavamü’s Saltana idi. Kavamü’s Saltana gazetecilere verdiği birçok demeçte mevcut hükümetin yanlış politikasından dolayı ülkenin bu hale geldiğini söylüyordu. Ona göre politika böyle devam ettirilirse ülkenin her yanında Azerbaycan olayları gibi olaylar yaşanacağını belirtiyordu. Kavamü’s Saltana’ya göre

---

²⁸³ **Tanin Gazetesi**, 11 Aralık 1945, s.1.

²⁸⁴ **Akşam Gazetesi**, 8 Ocak 1946, s.1.

²⁸⁵ Ünal, **age**, s. 112.

çözüm, halk tarafından sevilen ve sayılan kişilerden oluşan bir heyetin sorunu barışçıl yollardan çözmesiydi. Halkın büyük kısmı Kavamü's Saltana'ya destek verir gibiydi. Sovyetlerde Kavamü's Saltana hükümetine sıcak bakıyordu ancak Seyid Cafer Pişeveri ise Kavamü's Saltana'nın geçmişte yaptığı birçok kanlı eylemler içinde yer aldığını bildiği için Sovyetlerle bu konuda ters düşmüştü.²⁸⁶

İran'da ki gelişen olaylar dünya kamuoyuna komünizm etkisi olarak dikte edilmekteydi. Rusya'ya karşı ABD'nin en belirgin kozu 'Rusya İran'dan başlayarak, komünizmi yaymak istiyor' sloganı ile Avrupalı devletlerin Rusya'ya karşı dikkatli olmaları gerektiğini savunuyordu. Dünyayı komünizmin rüzgarından ancak ABD'nin kurtarabileceğini basın yayın organlarında habere döken Times Dergisi manşetinde İran topraklarını bir orağın içine yerleştirerek, komünizmin İran'ı etkisi altına aldığını duyuruyordu. Bu etkiyi sadece ABD'nin durdurabileceği gösterilmeye çalışılıyordu.

5.2 Güney Azerbaycan Milli Hükümetinin Yaptığı Reformlar

Azerbaycan Milli Hükümeti parti programı²⁸⁷ doğrultusunda reformlarına devam ediyordu. Silahlı gruplardan düzenli birliklerin oluşturulmasına, devlet mekanizmalarının işler hale getirilmesine kadar her şey planlı şekilde hayata geçirilmişti. Azerbaycan'da yaşayan halk durumdan son derece memnun idi. Bölgede asayiş sağlanmış, yasa dışı olaylar bitme noktasına gelmişti. Birçok sorun barışçıl yollardan çözüme kavuşturulmuştu. Büyük toprak sahipleri ve zengin tüccarlar bölgedeki iyimser havadan son derece memnundu. Azerbaycan'ın birçok bölgesi İran merkezi kuvvetlerinin askerlerinden temizlenmişti. Şah askerlerinden kalan binlerce silah ve mühimmat fedailerin eline geçmişti. Bölgenin tamamına yakını artık Ulusal Hükümet'in kontrolü altındaydı. Hükümete bağlı fedailerden oluşan birlikler, Tebriz'de resmigeçit töreni düzenledi. Milli hükümet yeni oluşturulmuş birliklere Şah İsmail Hatayi'nin ordusunun ismi olan "Kızılbaş" adını verdi.²⁸⁸ Bölgedeki huzur yabancı devlet diplomatlarının da dikkatin çekmişti. Özellikle İngiltere bu konuda yaptıkları yanlış siyasetin farkında idiler. Reformları desteklemeyip, Şah yanlısı tutum sergiledikleri için hatalarını kabul ediyorlardı. Yalnız Rusya'nın bu konuda çok ileri gitmesinden dolayı da tedirgin bir halde idiler. ABD'de İngiltere ile aynı fikirdeydi.

---

²⁸⁶ Hasanlı, **Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, s. 228.

²⁸⁷ Rehimli, **age**, s. 190.

²⁸⁸ Avşarlı, **age**, s. 45.

Reform karşıtı olmadıklarını lakin bölgenin Rus kontrolüne geçmesinden yana şüphelerinin olduğunu söylemekteydiler. ABD'nin, Tebriz'de ki yetkililerinden gelen bilgiler doğrultusunda; "Azerbaycan'ın önce özerklik talepleri varken durumun şekli değişmektedir. Özerklik sağlanamadığı takdirde bağımsızlık mücadelesine başlanacaktır ki buda Azerbaycan'ı Sovyetlerin avucuna bırakılması demektir." şeklinde bilgiler geliyordu. Şah hükümeti ise eski politikasını sürdürmekte kararlı idi. Çünkü Tebriz Garnizon komutan Dereşani, Tahran'a döner dönmez yanındakiler ile beraber tutuklanmıştı. Oysaki çatışmaması konusunda Tahran' dan gelen emirleri uygulamıştı. Bu tutuklamalar Azerbaycan olaylarına, İran merkezi hükümetinin sessiz kalmayacağını işaretliydi. Tutuklamalar ile ilgili olarak Pişeveri; biz İran'ın bütünlüğü ve bağımsızlığı için her şeyimizi feda edeceğimizi söylediğimiz halde, Tahran gerici siyasetine devam etmektedir. Böyle devam ederse onlardan ayrılıp kendi devletimizi kurma seçeneğinden başka yol kalmayacaktır, dedi.

Azerbaycan'ın yeni hükümeti devlet teşkilatında gerekli çalışmaları yerine getirmiş ise de uygulamada yeterli deneyim ve tecrübeye sahip değildi. Bu eksikliğin giderilmesi için Kuzey Azerbaycan'dan destek istendi. Sovyet Azerbaycanı yetkilileri durumu Moskova'ya bildirip, milli hükümetin bakanlarının yanına deneyimli danışmanlar atanması gerektiğini söyledi. Moskova duruma olumlu yaklaşp, gerekli desteğin verilmesi, işinde uzman kişilerin itina ile seçilip görevlendirilmesini istedi. İçişleri Bakanlığı'na, İstihbarat Merkezine, Halk Ordu Bakanlığına, Köy ve Tarım İşleri Bakanlığına, Eğitim ve Sağlık bakanlığına, Adliye Bakanlığına gerekli danışman ve uzmanlar Pişeveri'nin de görüşü alınarak atamalar gerçekleştirildi.

Seyid Cafer Pişeveri ile Mir Cafer Bağirov arasındaki görüşmeler ilerleyen sürelerde de devam etti. Bu görüşmeler sırasında Pişeveri, Ulusal Meclis'in almış olduğu kararların, asker ve subay üniformalarının önemine dikkat çekerek, Mir Cafer Bağirov'dan 20 bin ısı geçirmeyen iş gömleği, 10 bin çift bot, 5 bin adet pardösü istedi. Mir Cafer Bağirov, Moskova'ya rica edeceğini, onay verilirse Bakü'de ki fabrikalarda bunların kısa sürece dikileceğini söyledi. Başka bir konu ise kurulacak devletin amblemdi. Pişeveri; ateş veya meşale, açık kitap ve mavi tonda yerleştirilen kesişen kılıçlar olarak uygun gördüklerini söyledi. Mir Cafer Bağirov'a göre, mavi tonda mitolojik iki kılıcın kesişmesi ve ortasında ateş yer almalı etrafı defne yapraklarıyla çevrilmeli ve aşağısında zaferi simgeleyen kırmızı bir bant olmalıydı. Ayrıca Tebriz sokakları Tahran yönetimi yüzünden perişan haldeydi.

Sokakların asfaltlanması için gerekli desteğini sağlanmasını istedi. Yıllık bütçenin hazırlanması için uzman gönderilmesi, Tebriz radyo istasyonunun açılıp yayın yapması gerekliliğini de vurguladı.

Pişeveri ile Mir Cafer Bağirov arasındaki başka bir görüşmede ise Azerbaycan'ın kendine ait bir parası olması gerekliliği idi. Pişeveri bu konuda şöyle diyordu: “biz kendi para birimimizi oluşturarak ticari konulardaki sorunları çözmek istiyoruz. Basılacak parayla borçlarımızı kapattığımız gibi saygınlığımızı da artıracamız. Bizim 3 bankamız var ve hepsi de ciddi biçimde çalışmaktadır. Parayı sizin basmanız gerekiyor çünkü burada öyle bir imkân yoktur”²⁸⁹ dedi.

21 Aralık 1945’de, Azerbaycan Meclisi çalışmalarına, ordunun yapılandırılması konusuyula başladı. 20 yaşını dolduran herkes 1,5 sene askerlik vazifesini ifa edecekti. Ordu, savunma ve özgürlüğün teminatı olacaktı. Meclis, yönetime ordunun ihtiyacı olan silah ve teçhizat alımı konusunda yetki verdi. Azerbaycan'ın özerkliği aleyhine faaliyet gösterenlerle mücadele amaçlı askeri sahra mahkemeleri kuruldu. Devlet kaynaklarını kendi çıkarları lehine kullanalar içinde ayrı bir yasa hazırlandı. Azerbaycan hükümeti genel af ilan edilmesi kararını aldı. Tahran yönetimi tarafından tutuklanan mahkumların ve siyasi düşüncesinden dolayı tutuklanan Türklerin çoğu serbest bırakıldı.

23 Aralık 1945’de milli hükümetin Eğitim Bakanı M. Biriya tarafından 1.nolu genelge yayınlanarak Azerbaycan okullarında Türkçe eğitim yapılması kararı alındı. Türkçe derslikler hazırlanması için eğitim bakanlığı altında komisyonlar oluşturuldu.²⁹⁰

Azerbaycan’da ki bu gelişmeler Tahran basınında da geniş yer buldu. Gazete manşetlerinde reformlara büyük yer ayıran Tahran basını, gelişmelerden son derece olumlu bir şekilde bahsediyordu. Tahran yönetimi ise Azerbaycan’da ki bu gelişmelerden övgüyle bahseden birçok gazeteyi kapattı.

Yeni kurulan Ulusal Hükümet için en büyük problem ekonomik ve finans kaynaklı faaliyetler içindi. Azerbaycan’da ki olaylar başlar başlamaz Tahran Hükümeti, Azerbaycan bölgesinde bulunan bankalardaki parayı çekmişti. Ulusal Hükümet devlet çalışanlarının maaşlarını ödemek, hükümetin yapması gereken işler için gerekli nakit para ve bölgede

---

²⁸⁹ Hasanlı, *Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı*, s. 279.

²⁹⁰ *Age*, s. 237.

bulunan fabrika ve işyerlerin açılması için gerekli nakdi desteği bulmakta zorluk çekmeye başlamıştı. Ekonomik yönden sıkıntı içinde olan hükümet para gerektiren birçok hamleyi yapamıyordu. Arz talep olayının karşılanması için gerekli nakit para olmadığı için Azerbaycan'ın diğer bölgelerle olan ticari faaliyeti durma noktasına gelmişti. Tahran hükümetinin en büyük kozu olan finansal destek olmayışı Azerbaycan'ı zor durumda bırakıyordu. Normalde devletlerin en büyük gelir kaynağı olan vergi, Azerbaycan bölgesinde toplanamıyordu. Çünkü halkın elinde para yoktu. Hazineye girişi olmayan para, devletin temel gereksinimlerini karşılayamıyordu. Durumun farkında olan Ulusal Hükümet yetkilileri çözüm arayışı içerisine girdiler. Azerbaycan Demokrat Partisi yetkilileri iş adamlarına çağrıda bulunarak paralarını İngiliz ve Tahran bankalarından çekerek Tebriz Bankası'na destek olmaları istendi. Stoklarda bulunan şeker, tütün gibi hammaddelerin satışının yapılarak gerekli yatırımlara destek olunması kararı alındı. Faaliyet göstermeyen fabrikaların özellikle tekstil alanındaki fabrikaların, çalışmalarının sağlanması gerekliliği vurgulandı. Sovyet Azerbaycanı ile ürün ihracatı konusunda anlaşma yapıldı. Ekonomik önemler alınırken yolsuzluk yapanlarda göz ardı edilmemeye başlandı.

ABD, İran'da gelişen olayların perde arkasında Sovyet yönetimin olduğunu biliyordu. ABD yönetimi; Azerbaycan'ı ikna etmek, İran yönetimi ile ters düşmemek ve en önemlisi Rusya'nın bölgedeki hamlelerini engellemek istiyordu. Bunu için 28 Aralık'ta ABD'nin Tebriz Başkonsolosluğuna yeni atanan Robert Rossow, Pişeveri ile görüşme talep etti. Pişeveri tarafından olumlu karşılanan bu istek Ulusal Hükümet'in başkanlık binasında gerçekleştirildi. Pişeveri'nin dolayısı ile Azerbaycan'ın isteklerini olumlu karşıladığını söyleyen yeni başkonsolos, sorunun barışçıl yöntemlerle çözümünden yana olduğu söyledi. Pişeveri "biz birçok kez bu sorunu barışçıl yollarla çözüme kavuşturmak istedik. Ancak Tahran Hükümeti bizi silah zoruyla susturmaya bunu başaramayınca da ekonomimizi baltalamaya başlayarak karşılık verdi" dedi. Pişeveri sözlerine "üstelik Şah'ın bizim taleplerimize onay vermesi yetmez. Şah yarın fikrini değiştirebilir. Bizim güçlü devletlerin desteğine ihtiyacımız var" diyerek devam etti. Yeni başkonsolos destek sözü vererek kendisini başkonsolosluğa ikinci bir görüşme için davet etti. Pişeveri bu teklife olumlu yanıt vererek görüşme sonlandı. ABD'nin bu yaklaşımı Azerbaycan'ın düşüncelerini öğrenmekten öte bir şey değildi. Başkonsolosun ABD yetkililerini gönderdiği raporda düşüncelerini söyle dile getirmektedir: "Azerbaycan Demokrat Partisi yetkililerinin İran'dan ayrılma niyetlerinin olmadıklarını lakin Tahran yönetiminin baskıcı rejimi devam

ettirilirse durumun değişebileceğidir. Şah yönetimine güvenmiyorlar. Tahran'dan gelen temsilciler gerçek temsilciler değillerdir. ABD olarak Azerbaycan reformlarına destek vermemiz gerekir. Sovyetler, Şah yönetiminin baskıcı siyasetini bahane ederek İran topraklarında ki varlığını meşrulaştırmak istemektedir. İran yönetimine mümkün olan bütün seçeneklerin masaya yatırılması konusunda ikna etmemiz gerekmektedir. Aksi bir durumda bağımsızlık konusunda kendilerine başka bir müttefik arayışı içine gireceklerdir. En uygun müttefik şu an itibari ile Sovyetler gözükmektedir. Olası bir Sovyet müttefikliği, bölgede ABD çıkarlarına ters düşer. Pişeveri, Tahran'dan gelecek olan gerçek yetkili temsilciler ile görüşmeye olumlu bakmaktadır. ABD olarak biz, İran'ın toprak bütünlüğünden yana olmalıyız. Sovyetleri engellemenin tek yolu İran'da ki bütünlüğü korumaktır. Alınacak tedbirler, izlenecek stratejiler buna göre belirlenmelidir” diye yazıyordu. ABD, İran'ın toprak bütünlüğü için teminata verdi.²⁹¹

Pişeveri ile ABD'li başkonsolosun görüşmesi Moskova tarafından da masaya yatırılarak değerlendirildi. Moskova'ya göre bu görüşmenin amacı “Azerbaycan'ın İran'dan ayrılmak isteyip istemediğini olası bir barış sağlanması durumunda Azerbaycan'ın nelerden vazgeçeceğini öğrenmek istemeleridir”²⁹²

Yeni başkonsolos R. Rossow, Ulusal Hükümet'in eğitim bakanı M. Biriya ile de bir görüşme gerçekleştirdi. ABD istihbaratının elinde eğitim bakanı Biriya ile ilgili yetirince bilgi vardı. Görüşmede başkonsolos, Sovyet Azerbaycanı Dostları Derneği ile ilgili bazı sorular sordu. Başkonsolosa göre bu derneğe zorla üyeler kayıt ettirilmekteydi. Derneğin amacının Sovyet Azerbaycanı ile İran Azerbaycanı'nı birleştirmek mi olup olmadığı sordu. Eğitim bakanı Biriya cevap olarak, bizim bölgemiz Kuzey Azerbaycan'a göre oldukça geri kalmıştır. Onlar kültürel açıdan bizden çok ilerideler. Bizim çocuklarımızın geleceği için onlardan öğrenmemiz gerekenler vardır. Zorla kayıt yaptırmak bir yana derneğe olması gerekenden fazla ilgi vardır. Bu derneğin kurulmasındaki amaç çocuklarımızın geleceğidir diyerek konuyu kapattı. Başkonsolos önceki istihbarat raporlarının da etkisinde kalarak eğitim Bakanı Biriya'yı Azerbaycan'da gerçekleştirilen terör olaylarının mimarı olarak görüyordu. Görüşmeden sonra yazıya aldığı raporunda “olayların tek sorumlusu komünizm etkisinde kalmış olan Biriya'dır. Kurulan dernek sıradan bir dernek olmayıp, terör

---

²⁹¹ **Akşam Gazetesi**, 8 Aralık 1945, s.1.

²⁹² Hasanlı, **Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, s. 249.

olaylarını organize eden Sovyetler güdümündeki bir dernektir. Derneğe zorla üye yapanlar sivil polislerdir” diye yazacaktı.

İran olaylarını yakından takip eden diğer bir başkonsolos ise Türkiye’nin Tebriz Başkonsolosuydu. Türk diplomat raporunda “Rusların bölgede güç kullanarak hareket etmektedir, yabancı tüm personelin hareketlerini izlenmekte, bölgede ki özerklik faaliyetlerini destekleyerek İran yönetimini zor durumda bırakmak istemektedirler. Yapılan toplantılarda İran’ın toprak bütünlüğü korunması kararı alınmış, lakin Ruslar bu karara uymayarak İran da söz sahibi olmak adına birliklerini ülkeden çıkarmamışlardır. Rusların bölgedeki faaliyetlerine bir an önce son verdirilmelidir” diye yazacaktı. Türkiye’nin Tebriz Başkonsolosunun “Rus faaliyetlerine son verdirilmesi gerekliliğine” vurgusu Rusya’nın Türkiye’deki doğu illerinin bazılarını kendi topraklarına katma çabasının son buldurulması gerekliliğini yansıtmaktaydı. Rusya’nın talepleri bunlarla da sınırlı değildi. Boğazlar konusunda Türkiye’nin yetkisi yok etmek istemekle beraber, Türkiye topraklarından Ermenistan ve Gürcistan adına yerler talep etmekteydi.²⁹³ Rusların arkalarında olduğunu gören bazı Gürcü ve Ermeni aydınlar, yazılarında Türk toprakları üzerinde ki sözde haklılıklarını yazma cesareti gösteriyorlardı. Tebriz Başkonsolosunun gözlemleri son derece yerinde idi. Ruslara dur denilmezse önce İran sonra Türkiye’yi sıkıntılı günler beklemekteydi.

Yeni yıl ile birlikte Ulusal Hükümet birçok reformu hayata geçirmeye başladı. Ocak ayının başında Ulusal Hükümet Azerbaycan’ın birçok şehrine yeni vali atadı. Bütün devlet memurlarının maaşları ödendi. Kısa süre içerisinde Tebriz’de Türkçe yayın yapan dergilerin sayısı arttı. Gazete ve dergilerde milli bilincin uyandırılması yönünde birçok yazı kaleme alındı. Sosyal ve kültürel alanda Sovyet Azerbaycan yetkilileriyle sürekli faaliyet içinde bulunuldu.

6 Ocak 1946’da ulusal meclis Türkçe’yi resmi dil olarak kabul etti. Türkçe’yi onaylayan yasa içeriğinde;

---

²⁹³ Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk Sovyet İlişkileri*, s.342.

1. Azerbaycan'da resmi dil Türkçe'dir.²⁹⁴ Devlet kararları, duyurular ve halk ordu birlikleri hakkında hazırlanan kanun ve taslaklar kesinlikle Türkçe olarak hazırlanacaktır.²⁹⁵
2. Bütün devlet kurumları işleyişlerini Türkçe olarak yapacaklardır.²⁹⁶
3. Azerbaycan'da bulunan bütün levhalar, tabelalar Türkçe olarak yazılacaktır.
4. Resmi toplantılarda ve meclis oturumlarında Türkçe konuşulacaktır.
5. Azerbaycan'ın bütün okullarında ve medreselerinde eğitim ve öğretim Türkçe yapılacaktır. Türk olmayan etnik gruplara kendi dillerinin yanında Türkçe öğretmek zorunlu olacaktır.
6. Türkçe bilmeyen devlet memurlarına Türkçe öğretilecektir. Bunun için eğitim bakanlığı kurslar açacak ve memurlar bu kurslara günlük saat katılacaklardır.

6 Ocak 1946'da onaylanan bir başka yasa ise Tebriz Devlet Üniversitesinin²⁹⁷ kuruluşu kararı idi. Yasada ulusun istekleri ve kültürel gelişimi sağlamak adına Tebriz Devlet üniversitesinin²⁹⁸ açılmasına karar verilmiştir deniliyordu. Üniversite bünyesinde tıp, tarım, endüstri, pedagoji fakülteleri açılacak, tarih dil, hukuk, felsefe, matematik ve fizik gibi alt bölümler oluşturulacaktı. Eğitim bakanlığı üniversite bünyesinde okutulacak kitapları hazırlama konusunda görevlendirilmişti. Açılacak olan üniversite için Sovyet Azerbaycanı'ndan destek istendi. Bu istek Sovyetler tarafından olumlu karşılanarak yeni açılan üniversiteye profesör ve uzman niteliğinde kişilerin görevlendirilmesine karar verildi. Üniversite ilk öğrenci alımından 120 pedagoji ve 60 tıp olmak üzere 180 öğrenci almayı planlıyordu.²⁹⁹ Üniversitenin açılışından önce Tebriz'de Güzel Sanatlar ve Resim Yüksek Okulu açıldı ki bu okul İran'da ilk açılan güzel sanatlar okuluydu.

---

²⁹⁴ Hüseyin Alizade, **21 Azer Soykırımı**, Bakü 2017, s.6.

²⁹⁵ Ünal, **age**, s.101.

²⁹⁶ Rehimli, **age**, s. 193.

²⁹⁷ Abrahamian, **age**, s. 148.

²⁹⁸ Sarıkaya, **age**, s. 185.

²⁹⁹ Duman, **age**, s. 77.

Azerbaycan Milli Hükümeti'nin yapmış olduğu reformlarla ilgili yabancı basın “Rıza Şah hükümetinin 20 yılda yapamadığını Azerbaycan Hükümeti bir yılda yaptı” diye başlık atacaktı.³⁰⁰

Ulusal hükümetin en büyük sorunu ekonomik kaynaklı idi. Tahran'ın uyguladığı ambargo sonucu hükümetin kasası boştu. Buna binaen maliye ve vergi konusunda da yeni adımlar atıldı. Divan cezaları hükmünü yitirip bu konu tamamen yasal mahkemelerin yetkisine verildi. Devlet görevlilerinin, görevini icra ederken alınan herhangi bir nakit veya maddi değer niteliğindeki rüşvet için 3-15 yıl arası cezaya çaptırılması kararı alındı. Rüşvette bahsi geçen miktarın devlet kasasına girmesi sağlandı.

Ulusal Hükümet'in ulusal meclisi 8 Ocak'ta bölge, mahalle ve encümen seçimleri hakkındaki yasayı onayladı. Yasa gereğince Azerbaycan'ın genelinde bölge, mahalle ve eyalet encümenleri oluşturulacaktı. Eyalet encümenleri 2 yılda bir, mahalle ve bölge encümenleri ise her yıl seçilecekti. 20 yaşını dolduran herkes seçme hakkına sahip olacaktı. 27-70 arası herkes seçilme hakkına sahip olacaktı. Encümen üyelerinin sayısı başkent Tebriz de 65 kişi, eyalet merkezlerinde 47 kişi, mahallelerde 31 kişi, bölgelerde ise 25 kişi olarak belirlenmişti. Bu yasaya göre merkezlerde 17, eyalet merkezlerinde 11, mahallelerde 9, bölgelerde ise 7 kişiden oluşan yönetim birimleri oluşturulacaktı. Belediye encümenlerince seçilmiş üyeler arasından belediye başkanı, bir tane yardımcı ve 2 tane de danışman seçilecekti. Belediye encümenlerinin görevleri de belirlenmişti. Şehir alt yapı çalışmaları, belediye bütçesinin belirlenmesi, yapılan harcamaların kontrolü, belediyeye ait emlak satışları encümenleri görevleri arasındaydı. 8 Ocak'ta Türk basınında yayınlanan bazı haberlerde Azerbaycan'ın 100 bin kişilik ordu hazırlığı yaptığı yazıyordu.³⁰¹

14 Ocak 1946'da encümen seçimleri yapılmaya başlandı. Azerbaycan'ın 10 eyalet, 21 mahalle ve 151 bölgesinde encümen seçimleri tamamlandı. Ülke genelinde 39 bin encümen üyesi seçilmişti ki bu sayı bir bölgenin temsil edilmesinde görülen en büyük sayı oluşuydu.

Ulusal hükümetin reformları arasında Tebriz'in Gülistan Parkı'nda bulunan Rıza Şah'ın büstünün yıkılıp yerine Settar Han'ın heykelinin dikilmesi için onaylanan yasada vardı. Yasada: “İran halkının özgürlüğüne son veren ve Azerbaycan'ı felaket uçurumuna

---

³⁰⁰ Nesibli, *age*, s.438.

³⁰¹ **Akşam Gazetesi**, 8 Ocak 1946, s.1.

yuvarlayan diktatör Rıza Han'ın heykeli Gülistan Parkı'nı dan kaldırılınsın, yerine Settar Han'ın heykeli dikilsin ve gülistan adı değiştirilerek Settar Han Parkı olsun” denilmişti.³⁰²

Rıza Şah zamanında fakirleşen Azerbaycan halkı birçok sıkıntıyla baş başa kalmıştı. Düşük ücretlerle yüksek saatler çalıştırılan halk sefalet içindeydi. Başiboş sokak çocuklarına sahip çıkmak için 6 Ocak 1946'da “öksüz ve sahipsiz çocukların eğitilmesi” hakkında karar yayınlanmıştı. Kararda “yüzyıllara yayılan istibdat rejiminin ve iflas etmiş sosyal düzenin ortaya çıkardığı manzara ulusumuzun istikbal ve soyumuzun gelecek güvencesi olan çocuklarımızın büyük bir kısmını öksüz ve başiboş bırakmış, insanlığın yüzkarası sefalet içinde ve dilenci görünümünde sokak ve caddelerde aç ve açıkta bırakmış, içler acıtan şekilde hazal gibi sararıp yok olmalarına neden olmaktadır” denilmişti. Bu amaçla ilk olarak Tebriz'de 3-14 yaş arası çocuklar için eğitim kurumları açılmasına karar verildi. Ayrıca o dönemlerin İran'ından kat be kat üstün olarak düşünülen diğer proje ise sosyal devlet olma ilkesinin önemli bir göstergesi olan öksüz ve kimsesiz çocukların devlet himayesi altına alınarak, Azerbaycan toplumunun önde gelen isimlerinden “Hayriye encümenleri” oluşturulmasına karar verilmiştir.

Başka bir reform ise Ulusal Hükümet dış ticaret ile ilgili yasayı onayladı. Tebriz Bankasının, İngiltere Bankasına verdiği 17 bin tümen çek istenmiş fakat İngiltere bankası parayı ödemekten kaçınmıştır. Yeni kurulan hükümetin İngiliz bankası ile ilgili herhangi bir resmi anlaşmasının olmadığını bahane etmiştir. Bunun üzerine Başbakan Pişeveri, “bankaya karşı gerçekleşme olasılığı yüksek düşmanca hareketlerin hükümetimizle bir alakasının olmadığını” yetkililere söylemek durumundayız. Eğer siz bizim hükümetimizle bankanın arasında resmi bir bağ olmadığını düşünüp, para vermekten kaçınıyorsanız, o resmi olarak tanımadığınız hükümetin polisi de sizin bankanızı korumakla mükellef değildir” diyerek verilebilecek en güzel cevabı vermiştir. Pişeveri'nin bu beklenmedik hamlesi karşısında İngiltere bankası yetkilileri geri adım atarak sorunun çözüleceğini söylemek zorunda kaldılar.

İran merkezi hükümetinin hamleleri ile Azerbaycan'ın diğer eyaletlerle olan ticari ilişkisi neredeyse yok denecek kadardı. 14 Ocakta Azerbaycanlı iş adamları, Ulusal Meclise Sovyetler ile ticaret anlaşması yapılması hakkında başvuruda bulundu. Başvuru metninde; Azerbaycan'ın Rusya ile ticareti geçmiş yıllara dayanmaktadır. Coğrafi konum itibari ile

---

³⁰² Duman, **age**, s. 77.

Sovyetlerin uygun sahada oluşu ekonomik ve ticari gelişmeler açısından son derece uygundur. Azerbaycan'ın ve başkent Tebriz'in Sovyetler ile kara, hava ve demir yolu bağlantısı mevcuttur. Nasıl ki geçmiş yıllarda İran ile Sovyetler arasındaki ticaret hacmi İran'ın gelişmesine büyük katkılar sağladı ise, bugünde Azerbaycan'ın gelişmesine büyük katkı sağlayacaktır. Geçmiş yıllarda Azerbaycan yöresi Sovyetlere et ve et ürünleri, kuru meyve, yün, halı ve buğday gibi ürünler satmıştır. Ayrıca Sovyetler, Azerbaycan'ın Avrupa'ya açılan kapısıdır. Başvuru büyük iş adamları tarafından imzalanmıştır. Bu başvuruya meclis olumlu karşılık vermiş ve cevap olarak “Tahran yönetiminin düşman siyaseti yüzden Azerbaycan'ın bütün şehir ve köylerinde yaşanan mali ve ticari kriz her geçen gün büyümekte³⁰³ ve Azerbaycan halkının ekonomik yaşamında büyük tehlikelere yol açmaktadır. Bu yüzen Azerbaycan halkını Tahran'ın oyunlarına kurban edemeyiz. Er ya da geç, bu ekonomik krize son vermeliyiz” denildi. Başvurunun hemen sonrası komisyon kurularak ithalat ve ihracat ürünlerinin belirlenerek dış ticaret hamlelerinin başlatılması kararı alındı.

Diğer çözülmesi gereken en büyük meselelerden biri Ulusal Hükümet'in bir anayasasının olmayışydı. Ulusal meclisin 15 Ocak tarihli oturumunda anayasa hazırlanması hakkında kanun tasarısı onaylandı. Seyid Cafer Pişeveri başkanlığında 15 kişilik anayasa komisyonu oluşturuldu. Komisyonun diğer üyeleri şunlardır.

Seyid Cafer Pişeveri (başkan)

Muhammed Azima

Sadık Padegan

Feridun İbrahimi

Zeynelabidin Kiyami

Abdullah Rahimi

İsmail Şems

Ataş Bayat Maki

Afife Türki

Abdullahi Benihüda

---

³⁰³ **Vakit Gazetesi**, 27 Kasım 1945, s.1.

Şeyh Musa Keyani

Şems Ciddi

Komisyon 1 ay içerisinde anayasa metnini hazırlayıp, meclise sunmakla yükümlüydü.

16 Ocak 1946'da Azerbaycan Milli Hükümeti'nin yaptığı bütün reformlar raporlanarak "Azerbaycan Ulusunun Manifestosu" adı altında yayınlandı. Azerbaycan Demokrat Partisi yetkililerinin imzasını taşıyan manifestoda halk kongresinden ulusal hükümete, Tahran'a yapılan çağrılardan, Şah hükümetinin baskılarına kadar her şey anlatılmıştır. Bu manifesto özerklikten bağımsızlığa geçiş niteliğinde bir belge idi ve belgede şöyle deniliyordu:

*"Toplumsal yasal isteklerine yanıt vermek sorumluluğunu kendinde görmeyen üst düzey otorite hakkı olmadan "Azerbaycan İran'ın bölünmez parçasıdır" ifadelerini tekrarlamaktadır. Tahran' yönetimi bununla Azerbaycan toplumunun asırlık tarihini ve ulusal varlığını onaylamadığını, yalan ve dolanlarla onu baskı altında tutmaya niyetli olduğunu, büyük ulusal demokratlaşma mücadelesinin önünü kestiğini kanıtlamaktadır. Bunun için biz, kendi ulusal özgürlüğümüzü Tahran' gericilerine karşı korumak görevinde sadece kendimizle yetinmemeliyiz. Biz bunu ulusumuzun birliği ve dünyanın demokratik uluslarının desteği ile başaracağız. Azerbaycan toplumu, Tahran'ın hiçbir katkısı olmadan ulusal hükümetini oluşturmak zorundadır. Bugün için ulusal özgürlüğümüz ve Ulusal Hükümet'imiz gerçeğe dönüşmüştür. Şimdi Azerbaycan'ın her köşesinde büyük etkinliklere ve köklü değişime tanıklık etmekteyiz. Eski, çürümüş devlet yapısı çökmekte, yerini genç atak güçlere bırakmaktadır. Kuşku yok ki Tahran' yönetimi eline geçirdiği ilk fırsatta bizim özgürlüğümüzü kan denizinde boğmaya çalışacak, Azerbaycan demokratik oluşumuna son vermek için her türlü cinayete el atacaktır. Bu amaçla biz, adaletin ve insanlığın başarısı için beş milyonluk toplumun özgürlüğü ve bağımsızlığı adına, onun gelecekteki varlığı ve gelişimi için Azerbaycan'ın ulusal özerkliğinden tam ve gerçek bağımsızlık yolunu seçmeliyiz. Bu şu anlama gelmektedir: biz İran'dan büsbütün ayrılıp demokratik temeller üzerinde kendi bağımsız devletimizi Azerbaycan Ulusal Demokratik Cumhuriyetini kurmalıyız"*³⁰⁴

denilmişti.

Azerbaycan Ulusal Demokratik Cumhuriyetinin kuruluş amacı ve ilkeleri aşağıdaki gibidir.

1. Ülkemizin ismi Azerbaycan Ulusal Demokratik Cumhuriyetidir.

---

³⁰⁴ Hasanlı, Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı, s. 272.

2. Bu devlet tam anlamıyla demokratik temeller üzerine kurulmalı, devlet yapısı eşit ve gizli oy kullanım yoluyla belirlenmelidir.
3. Ülkenin geleceğini belirlemek amacıyla anayasa hazırlamak için kurucular meclisi toplanmalıdır.
4. Azerbaycan genelinde güven sağlamak amacıyla bölge, mahalle ve eyalet encümenleri oluşturulacaktır.
5. Azerbaycan Ulusal Demokratik Cumhuriyeti ekonomik gelişimi sağlayıp, toplumun refah seviyesini artırmakla beraber özel mülkiyet hakkını tanıyacaktır.
6. Azerbaycan' da bulunan devlet arazileri ve ülkeyi terk etmiş toprak ağalarının toprakları köylülere verilecektir.
7. Mevcut sanayi kuruluşları faaliyetlerine devam edecek, yeni sanayi kuruluşları tesis edilecektir.
8. İşsizlik sorunu ortadan kaldırılacak, mevcut işçilerin hakları iyileştirilecektir.
9. Azerbaycan'da bulunan madenler ve yeraltı zenginlikleri işler hale getirilecektir.
10. Azerbaycan Ulusal Demokratik Cumhuriyeti bilim, teknoloji ve kültürel alanda en üst seviyelere taşınacaktır.

26-29 Ocak 1946 tarihleri arasında Azerbaycan Demokrat Partisi'nin olağan toplantısı düzenlendi. Partinin kurulmasından sonra geçen 5 aylık süre içerisinde geline nokta değerlendirildi. Pişeveri'ye göre toplumun özgürce yaşaması için bilinçlendirme şarttı. Özgürlük bugün kazanılabılırdi ama yarın o özgürlüğü koruyacak ulusal bilince ihtiyaç vardı. Partinin amacının toplumda o bilinci uyandırıp, sabit kılmaktı. Halkın özgür olması için sağlam temelle kurulmuş bir devlete ihtiyaç vardı, o devletinde bilinçli halka ihtiyacı vardı. Şah hükümetinin Azerbaycan'a ambargo uygulaması sonucu bölge hayalet bir şehre dönüşmüştü. Bir zamanların vali yetiştiren bölgesi şimdi yokluklarla savaşıyordu. 800.000 olan nüfus 200.000'e kadar düşmüştü. Her 4 aileden 3 ü başka yerlere göç etmek veya ettirilmek zorunda kalmıştı. Özellikle Tebriz virane bir kente dönmüştü. Ulusal Hükümet'in ilk sorunlarından biride şehirlerin onarılmasıydı. Tarım ve sanayi yok denecek kadar azdı. Tarımsal ürünler katma değerden uzaktı. Bilindik ürünlerin yerine, katma değeri yüksek ürünler teknolojik aletlerle ekilmeliydi. İş gücündeki emek düşürülmeli, teknoloji

sayesinde getirisi çok olmalıydı. Hükümetin işinin kolay olmadığını, imkânların kısıtlı olduğunu lakin bunların bizi engellemesini müsaade etmeyeceğiz diyerek hükümetin kararlı olduğuna vurgu yaparak gerekirse Azerbaycan dışındaki Türklerden de yardım alabiliriz demişti.³⁰⁵

Bu dönemlerde Azerbaycan Ulusal Hükümeti için başka bir sorun baş göstermişti. Bölgedeki istikrarsızlıktan yararlanan Kürt aşiretler isyan etmeye başlamıştı. 1945'in sonunda Mehabad'da Qazi Muhammed önderliğinde İran'daki Kürtler için özerlik isteyen Kürdistan Demokrat Partisi kuruldu. Kürt demokratlar iktidarı ele geçirdiler. Mehabad'da başında Qazi Muhammed'in bulunduğu özerk bir hükümet oluşturdular. KDP kuruluşunu ilan ettiğinde 8 maddeden oluşan bir program yayınlandı.

Parti programında İran devleti sınırları içerisinde özerklik isteniyordu. Ayrıca Kürtçe diline özgürlük isteyip resmi dairelerde Kürtçenin kullanılması ve yönetim memurlarının yerel halktan oluşması isteniyordu. Ticaretin gelişmesi, kültürel faaliyetlerin artırılması, tıbbi bakımın iyileştirilmesi hedefler arasındaydı. Kısaca anlatmak gerekirse parti programı ulusal baskıya karşı gelmekte, Kürt toplumunun demokrasiden faydalandırması istenmektedir.³⁰⁶

Parti kurucusu Gazi Muhammed ve partisinin ileri gelenleri SSCB tarafından Bakü'ye davet edildi. Sovyet Azerbaycanı Komünist Partisi sekreteri Bağirov gelen heyeti kabul etti ve yaptığı açıklamalarda Kürtler üzerindeki baskı ve haksızlıklara değinerek, Sovyet hükümetinin Kürtleri desteklediğini söyledi. Yapılan yardımlar içinde Mehabad'a bir matbaa gönderildi. Matbaanın gönderilmesindeki amaç, bilinç uyandırmak için görsel ve yazılı materyallerin basılması çoğaltılması olduğu düşünülmektedir. Ayrıca sayıları 60-80 arasındaki Kürt genci eğitim için SSCB'ye getirildi. Amaç aydın ve bilinçli bir kesim yetiştirilip Mehabad'da propaganda yaptırılmasıdır. Ayrıca silah ve cephane gönderildiği yönünde farklı bilgiler mevcuttur.³⁰⁷

Bu dönemdeki gelişmelerden biri de Güney Kürdistan bölgesinde yaşayan Barzan Aşiretinin Irak Devleti ile olan çatışmalardan kaçışı sonucu bu aşiretin 10 bin kadar

---

³⁰⁵ Hasanlı, **Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, s. 280.

³⁰⁶ Yeşil, **age**, s.43.

³⁰⁷ **Age**, s.44.

üyesinin Doğu Kürdistan Bölgesine gelmesidir. Mehabad'ın kuruluşu ve sonrası dönemlerde Mustafa Barzani önderliğindeki güçler, askeri güç olarak önemli rol oynadılar.

Daha önce geldiği söylenen matbaada Kürdistan adlı gazetenin yayınlanmasıyla bilinçlenen Kürt halkı ve aşiretler birleşerek 22 Ocak 1946'da Mehabad Kürt Cumhuriyeti resmen ilan etti ve Gazi Muhammed cumhuriyetin başkanı seçilir.³⁰⁸ Seyid Cafer Pişeveri, Kürtlerin özerkliğine karşı idi³⁰⁹. Bazı Türk gazetelerinde Azeri hükümeti ile Kürtlerin anlaştığı bilgilerine rastlamakta mümkündür. Pişeveri'ye göre Kürt bölgelerini de içine almak şartıyla Azerbaycan sınırları içerisinde kendilerine özerklik tanınabilirdi. Bağımsız Kürdistan cumhuriyeti kurulması, Sovyetlerin planı olduğu anlaşılınca Azerbaycan Ulusal Hükümeti ile Kürdistan Cumhuriyeti arasında sınır anlaşmazlıkları meydana çıktı. Özellikle Sulduz ve Urmiye gibi nüfusun %70 i Türk olan bölgelere bazı Kürt aşiret liderleri kendi yönetimlerini kurma yoluna gittiler. Bölgede insanları zorlar Kürdistan Demokrat Partisine üye yapmaya zorladılar.³¹⁰

Mehabad'ın Çarçıra Meydanı'nda birçok Kürt delegenin katıldığı mitingler düzenlendi ve kuruluş ilan edildi. 12 Şubat 1946 tarihli Kürdistan Gazetesi'nde bakanların isim listesi yayınlandı. Hükümette bakan olarak görev yapanlar çoğunlukla aşiret reisleri ve büyük toprak sahibi ağarlardı. Beklide bu cumhuriyetin yaptığı en büyük yanlışlardan biride bu idi.

Bu gelişmeler bölgede yaşayan başka bir etnik topluluk olan Ermenilerinde iştahını artırdı. Ermeni toplumunun sözde büyük Ermeni devleti kurma hayalleri gerçek olabilirdi. Ermenilere göre Güney Azerbaycan bölgesinde 120 bin Ermeni yaşamaktaydı ve bölgede Ermeni devleti oluşumuna gidilecekti. Oysaki Sovyet Dışişleri Bakanlığı'nın raporunda Güney Azerbaycan bölgesindeki Ermeni nüfusu sadece 17 bindi.

Kürt cumhuriyeti ilan edildikten sonra Kürtçe resmi dil olarak ilan edildi. Kürtler İran hükümetinden muhtariyet talep ediyorlardı.³¹¹ Dergi gazete kitap gibi yayınlar Kürtçe olarak yayınlanmaya başlandı. Kürtçe oyunlar sergilenen tiyatrolar gösterime girdi. SSCB'den bir radyo istasyonu vericisi alınarak Kürtçe yayınlar yapıldı. Kadınların

---

³⁰⁸ Age, s.46.

³⁰⁹ **Vakit Gazetesi**, 6 Mayıs 1946, s.1.

³¹⁰ Hasanlı, **Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, s.274.

³¹¹ **Vakit Gazetesi**, 2 Mayıs 1946, s.1, **Tanin Gazetesi**, 22 Kasım 1946, s.1.

toplumsal ve siyasal yaşama katılmaları sağlamak için 14 Mart 1946'da Demokratik Kadın Birliği kuruldu. Hükümetin korunması için ulusal ordu kuruldu ve sonra adı peşmerge ordusu diye değiştirildi. Disiplin eğitim ve silah yönünden geri kalmış bir ordu olarak ileride anılacaktı. Dış ticarete yapılan tek şey SSCB'ye tütün satmak oldu. Asıl mesele ise, halk için toprak reformu yapmak gerekiyordu. Lakin hükümeti oluşturan aşiret reisleri ve toprak ağaları için bu durum kabullenilemezdi.

4 Nisan 1946'da Kuzey İran'daki petrol yataklarının açılması ve kullanılması amacıyla karma bir Sovyet-İran şirketi kuruldu ve antlaşma imzalandı. Antlaşmanın çoğu maddesi İran lehineydi. Aynı dönemde İran içinde bulunan ihanetçiler ve onların sahipleri İngiliz ve Amerikan güçleri göçebe aşiretleri silahlandırmaya başladı. İran'da barış istemeyen güçler İran demokrat partisini kurdu. Demokrat parti içerisinde bulunan ihanet çeteleri Şah ve Başbakan Kavam'ın emri üzerine Mehabad bölgesine askeri birlikler gönderdiler.³¹² 16 Aralık 1946'da bölgede asayiş sağladı ve Kürtler teslim oldu.³¹³ Qazi Muhammed ve hükümetin diğer yetkilileri şehir meydanında asılarak öldürüldüler. Bazı Kürt liderler ise Irak'a sığındı.³¹⁴

5.3. Güney Azerbaycan Sorunu BM Genel Kurulu'nda

1946 Ocak ayının en önemli gelişmelerinden biride Azerbaycan meselesinin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinde görüşülmüş olmasıdır. 15 Ocak'ta İngiltere ve ABD, İran'dan böyle zor bir konunun BM'de görüşülmemesini istiyordu.³¹⁵ Lakin İran, 17 Aralık'ta Genel Kurula dilekçesini sundu.³¹⁶ BM'ye başvuruda gerekçe olarak "Sovyetlerin üst düzey devlet yetkilileri ile silahlı birlikleri İran'ın iç işlerine karışmakta, ulusları arası arenada krize yol açacak girişimlerde bulunmaktadır. Tüzüğün 35. Maddesinin³¹⁷ 1.bendinde yer alan şartlara uygunluk göz önüne alınarak Azerbaycan meselesinin

---

³¹² **Ulus Gazetesi**, 18 Aralık 1946, s.1.

³¹³ **Vakit Gazetesi**, 16 Aralık 1946, s.1.

³¹⁴ **Ulus Gazetesi**, 21 Aralık 1946, s.1.

³¹⁵ **Vakit Gazetesi**, 15 Ocak 1946, s.1.

³¹⁶ **Akşam Gazetesi**, 16 Ocak 1946, s.1.

³¹⁷ BM Güvenlik Konseyi 35.madde 1.bend: uluslararası barış ve güvenliğin korunmasını tehlikeye düşürecek nitelikte bir uyuşmazlığa taraf olanlar, her şeyden önce görüşme, soruşturma, arabuluculuk, uzlaşma, hakemlik ve yargısal çözüm yolları ile bölgesel kuruluş ya da anlaşmalara başvurarak ya da kendi seçecekleri başka yollarla buna çözüm aramalıdır. Güvenlik konseyi gerek gördüğü tarafları aralarındaki uyuşmazlığı bu gibi yollarla çözmeye çağırır.

gündeme alınıp görüşülmesi” diye belirtilmiştir. Görüşmelere katılacak İran heyetinin başına, İran’ın Londra Büyükelçisi Seyit Hasan Tagizade getirildi. Tagizade’nin heyetin başında oluşu İran’ın birçok kesiminden tepkiyle karşılandı. İran petrollerinin İngilizlere verilisinde büyük rol oynadığı düşünülen Tagizade’nin, nasıl olurda İran’ın çıkarlarını savunacağı noktasında tereddütler hâsıldı.

10 Ocak 1946’da Birleşmiş Milletler Genel Konseyi toplantısı Londra’da başladı. İngiltere Dışişleri Bakanı, Azerbaycan sorununun çözümü için İngiliz-Rus ve Amerikan yetkililerden oluşan bir komisyon kurulmasını istiyordu. ABD ise İran merkezi hükümetinden Azerbaycan meselesinde biraz daha ılımlı siyaset izlemesinden yanaydı. ABD yetkilileri, Pişeveri ile görüşmüş kendisinden müzakere edilebilir mesajı almışlardı. İran merkezi yönetimi ile Azerbaycan Ulusal Hükümeti eğer müzakereler sonucu anlaşabilirlerse, ABD ne Rusya ile karşı karşıya gelecek, ne Şah hükümeti ile ters düşecek ne de Azerbaycan Ulusal Hükümeti ile kötü olacaktı. ABD yönetimine göre mevcut İran hükümeti süreci kontrol etmeyi başaramamıştı. Ne ayaklanmayı bastırabilmiş, nede Sovyetler ile diplomatik yolları denemiştir. ABD yönetimi de Kavamü's Saltana hükümetini destekliyordu.³¹⁸ Gelen tepkiler üzerine İran’da Başbakan istifa etmiş, hükümet düşmüştür. Şah Muhammed Rıza hükümeti kurma görevini Kavamü’s-Saltana’ya verdi ve Kavamü's Saltana 27 Ocak’ta başbakan oldu.³¹⁹

BM toplantısında Sovyet temsilciler, Azerbaycan meselesinde üzerlerine atılan suç için savunma yapıyorlardı. Sovyetler, İran’ın iç işlerine karışmakta, bazı gruplara silahlı destek sağlamakta, diplomatik ve barışçıl yolları kapatmakta suçlanıyorlardı. Sovyetlerin Azerbaycan’da kurmak istedikleri özerk bir yönetim, Kuzey İran topraklarının işgal edilmesi demek olduğu söylendi. Sovyet yetkililer bu suçların hiçbirini kabul etmedi. Azerbaycan’da ki olayların her milletin içinde bulunan etnik grupların demokratik hak ve özgürlüklerini aramalarından kaynaklandığını, Sovyetlerin bu durumla herhangi bir bağlantısının olmadığı, ayrıca diplomatik kanallara da cevap verildiği, görüşmelerin gerçekleştirildiği yönünde savunma yaptılar. İran temsilcisi ise anayasamıza riayet edilmesini istiyoruz demişti.³²⁰ BM ilk imtihanını ağır bir şekilde veriyordu.³²¹

---

³¹⁸ **Vakit Gazetesi**, 25 Ocak 1946, s.1.

³¹⁹ **Vakit Gazetesi**, 27 Ocak 1946, s.1.

³²⁰ **Vakit Gazetesi**, 16 Ocak 1946, s.1.

Birleşmiş milletler güvenlik konseyinde görüşmelerin devam ettiği sürede Pişeveri Azerbaycan toplumu adına BM Sekreterliğine bir müracaatta bulundu.³²² Müracaatta, “Azerbaycan halkı dünyanın en eski tarihi geçmişine sahiptir. Bu halk kendi dilini, gelenek ve göreneklerini yüzyılların izinden bugüne kadar taşımasını bilmiştir. Yüzyıllar boyu bu toplum yabancı işgalcilere karşı mücadeleler vererek kendi bağımsızlığı ve ulusal özgürlüğü yolunda binlerce evladını şehit etmiştir. Azerbaycan’ı bağımlı konuma düşüren İran işgalcileri onun ulusal zenginliklerini acımasızca sömürerek bir zamanları parlayan Azerbaycan şehirlerini şimdi harabeye döndürmüşlerdir. Şovenist siyaset peşinde koşturan İran yönetimi Azerbaycan Türk ulus kimliğini ve Azerbaycan Türkçesi’ni şiddetle inkâr etmektedir. Buna karşılık Azerbaycan ulusu kendi özgürlük mücadelesi yolunda sürdürdüğü savaşımı 21 Azer günü başarıyla tamamladı. Atlanta antlaşması gereğince³²³ Azerbaycan Ulusal Meclisi ve Ulusal hükümeti kuruldu. Gerçek demokratik prensipler doğrultusunda ulusal bir devlet oluşturuldu ve dünya kamuoyu bu konuda aydınlatıldı. Beş milyonluk Azerbaycan ulusu kendi diline, tarihine, gelenek ve göreneklerine göre kendini çağdaş uluslararası ortamda görmekte ve hiçbir biçimde bir daha Tahran diktasına baş eğmeyeceğini ve Farşların İran’ın diğer halkları üzerindeki zulmünü kabul etmeyeceği inancındadır. Her Azerbaycan vatandaşı ulusal özgürlük yolunda kendini feda etmeye hazırdır.³²⁴ Demokratik oluşumun ortaya çıktığı kısa sürede sosyal, ekonomik, kültürel kısaca yaşamın her alanında gözle görülür başarılar imza atmış, bu çalışmalar sonucunda yüzyıllardır hakları çiğnenen halk kendi ulusal devletini oluşturmaya ve kendini yönetmeye yetkin olduğunu kanıtlamış, Azerbaycan Ulusal Hükümeti toplumun hür iradesiyle ve büyük demokratik devletlerin uluslara özgürlük vaat eden Atlanta Antlaşması doğrultusunda kurulmuş ve bir gerçekliğe dönüşmüştür. Azerbaycan ulusu, BM Genel Konseyine müracaat ederek Azerbaycan Ulusal Hükümetini bir gerçek gibi kabul etmeli, başkalarının hiçbir müdahalesi olmadan ona kendi kaderini belirleme hakkı verilmelidir.”³²⁵

---

³²¹ **Akşam Gazetesi**, 20 Ocak 1946, s.1.

³²² Rehimli, **age**, s. 188.

³²³ 14 Ağustos 1941 tarihinde ABD Başkanı Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Winston Churchill tarafından ilan edilen anlaşmada “her milletin kendi kendini yönetme hakkı vardır” denilmiştir.

³²⁴ Rehimli, **age**, s. 189.

³²⁵ Hasanlı, **Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, s. 288.

BM Güvenlik Konseyinin 28 Ocak 1946 tarihli oturumunda İran devletinin başvurusu değerlendirildi.³²⁶ İran heyeti adına konuşma yapan Tagizade; Sovyetler birliğini İran'ın iç işlerine karışmakta olduğunu, kendilerine defalarca diplomatik ilişkiler seviyesine bu konudan rahatsız olunduğu, Sovyet birlikleri yüzünden bölgede kendi birliklerinin özgürce hareket edemediği ve bölgede bazı grupların Sovyetler tarafından desteklenerek ayaklanma çıkarıldığı bilgilerini konseye aktardı. Bu konuşmanın ardından Sovyetler heyeti söz alarak savunma yaptı. Konunun İran ve Sovyetler arasında söylenenin aksine görüşmeler gerçekleştirildiği, hatta Moskova'da yapılan dışişleri bakanları toplantısında konunun görüşülerek İran Dışişlerinin sonuçtan memnun bir şekilde ayrıldığını belirten Sovyet heyeti, bölgedeki ayaklanan gruplarla herhangi bir ilişkilerinin olmadığı, İran'ın kendi iç meselesi olduğunu söyleyerek konunun tartışılmasının gerekçesinin bile bulunmadığını söyledi. BM Güvenlik Konseyi'nin 30 Ocak tarihli oturumunda Sovyet ve İran heyeti görüşmenin iki devlet arasında yapılacağı konusunda konseye bilgi verdiler.³²⁷ Bu bilgiler üzerine konsey, görüşme sürecinin gidişatı hakkında bilgilendirilme isteyerek Güvenlik Konseyinde görüşmeler sonlandırıldı.

Görüşmeler sonlandıktan sonra, ABD Başkonsolosu Rossow, Seyid Cafer Pişeveri ile bir görüşme gerçekleştirdi. Görüşmenin konusu yabancı devlet birliklerinin İran'dan çıkarılması konusuydu. Rossow birliklerin İran'dan çıkarılması konusunda sizin düşünceniz nedir diye sordu. Seyid Cafer Pişeveri bu soruya, o konu İran merkezi hükümeti ile bölgede askeri bulunan devletlerin arasında bir konudur. Bizim içişlerimize karışmadıkları sürece, bizim için sorun oluşturmaz dedi.

Bu süreçler devam ederken Sovyetler yayılmacı politikasını devam ettiriyor, kızıl ordunun gücü ile dünyaya meydan okuyordu. Avrupa'da fırtına estiren Alman ordusunu yendiklerini ifade eden Sovyetler, Kafkaslardan Balkanlara, İran'dan Basra Körfezine kadar her yerde söz sahibi olmak istiyordu. Bu durum ABD yetkilileri tarafından gün be gün takip edilip, Washington'a rapor halinde gönderilip "Sovyetlerin durdurulması gerekliliği" vurgulanıyordu.

Azerbaycan Milli Hükümeti ise partizan birliklerin oluşturulması hakkında yasa çıkartmakla meşguldü. Bu birliklerin amacı Azerbaycan halkının özgürlük mücadelesinin

---

³²⁶ Duman, *age*, s. 74.

³²⁷ **Akşam Gazetesi**, 30 Ocak 1946, s.1.

başarıya ulaşmasında en büyük faydayı sağlayacak güçtü. Azerbaycan'ın özgürlük sürecinde canlarını feda etmiş binlerce vatan evladı vardı. O binlerce vatan evladının verdiği mücadele bugün de aynı şekilde devam ettirilecekti. Bu birliklerin amaç ve görevlerini için Pişeveri şöyle diyordu. “Partizan birlikleri, daimî askeri birlikler oluşturuluncaya kadar ülkenin güvenlik ve sınırları korumakla yükümlüdür.” Çıkarılan yasa ile birlikte Azerbaycan ordusunun oluşturulması için resmi zemin hazırlanmış oldu. Oluşturulacak yeni ordunun eğitilmesi için Sovyet Azerbaycan'ın dan subaylar görevlendirildi. Moskova'ya gönderilen raporda 700 kadar Sovyet askeri ve sivil Personel bulunuyordu. Bu kişiler partizan birliklerini eğitmekte ve gerici güçlere karşı operasyonlar düzenlemekteydi. Nisan ayına kadar ulusal ordunun oluşumunun tamamlanması isteniyordu. 3 aylık bir eğitimden sonra temmuz ayına kadar birlikler savaşa hazır hale getirilmesi gerekiyordu. Mevcut durumda Azerbaycan'da, 4600 kişilik 5 yaya birlik, 1 topçu birliği ve merkez üssü Marağa'da bulunun tankçı birliği vardı. Yaya birlikler Rızayye, Miadoab, Sayınkale, Zencan ve Miyane'da konuşlanmıştı. Topçu unsuru olarak 62 top, tankçı birliğinin ise 6 tankı bulunuyordu. Bu dönemde subay eksikliğini gidermek için harp okulu açıldı. Bazı askerler ise yüksek askeri eğitim için Sovyet Azerbaycan'ına gitti.

2 Şubat 1946'da İran ve Sovyet yönetimi BM'de alınan karara göre görüşmelere başladı.³²⁸

15 Şubat 1946'da Tebriz de halk ordusunun oluşturulmasıyla ilgili gösteri düzenlendi. Gösteriye Azerbaycan'ın birçok bölgesinden çok sayıda insan katıldı. Ulusal ordunun oluşturulmasının savaş hazırlığı olmadığı, güvenlik ve savunma amaçlı ülkenin daimi orduya ihtiyacı olduğunu belirten Pişeveri ve diğer yetkililer halkın karşısına askeri elbiselerle çıktılar. Böyle askeri elbiselerle halkın karşısına çıkmaktaki amaç, gösteriyi takip eden dost düşman herkese bir mesaj vermektir. Özgürlük için ilk canını verecek olan bizleriz, ülkenin yetkilileri olarak cephede en önde biz olacağız ki bize inanıp güvenen insanların ümitlerini yok etmeyelim demek istenmişti. Aslında bu mesajın tek muhatabı İran merkezi hükümeti ve onun destekçileriydi. Pişeveri ve arkadaşları mücadelede ne kadar kararlı olduklarını göstermek için askeri üniforma giymişlerdi.

Şubat ayında da reformalar hız kesmeden devam etti. Devlet topraklarının paylaşımı, dış ticaret, yasa dışı ihracatların engellenmesi, müsadere işlemleri, yargı sisteminin

---

³²⁸ **Vakit Gazetesi**, 3 Şubat 1946, s.1.

oluşturulması, gibi birçok kanun yürürlüğe konuldu. Hükümet aleyhine çalışanlardan müsadere yolu ile elde edilen toprakların ve devlete ait olan toprakların halka dağıtılması sonucunda ilk rakamlara göre 260 hektar toprak ihtiyaç sahiplerine dağıtılmıştı.

Sovyet Azerbaycan'ı açısından en önemli gelişme Tebriz-Bakü arası telefon hattının faaliyete geçmesiydi. Mir Cafer Bağirov'un gerekli girişimleri sonucu telefon hattı çekilme işlemi tamamlanmıştı.

Diğer önemli bir konu ise Tebriz Radyo İstasyonu'nun kurulup yayına geçirilmesiydi.³²⁹ Pişeveri'nin ısrarlı girişimleri sonucu Sovyet Azerbaycan'ı yetkilisi Mir Cafer Bağirov aracılığı ile radyo istasyonu kurulmuş ve nisan ayında yayın hayatına başlamıştı.³³⁰ Radyo istasyonu kurulumunda ki amaç kitleleri etkileyebilecek güce sahip olmasıydı. Radyo yayını ise propaganda rahatlıkla yapılabilir, bilinçlendirme hızlandırılabilirdi. Yeni ulusal hükümetin yapmış olduğu bütün reformlar radyo yayını aracılığı ile geniş kitlelere ulaştırılacaktı. Bunun sonucunda halk ulusal hükümetin yanında olacaktı. Basın yayının kitleleri etkilemekteki gücünü iyi bile Pişeveri'nin bu reformu son derece yerinde bir tercihti. Azerbaycan Ulusal Hükümeti köylü, işçi gibi sınıfların haklarını koruduğu gibi meşru yollardan servet edinenlerinde önüne geçecekti.³³¹

Azerbaycan'da ki bu gelişmeler dünya kamuoyunda yakından takip ediliyordu. Özellikle İngiltere bölgede ki gelişmeleri takip eden ülkelerin başındaydı. İngiltere'nin askeri muhabiri Philip Price, İran Azerbaycan'ı ile ilgili katıldığı bir panelde doğru ve yerinde gözlemlerini katılımcılar ile paylaşıyordu. Price'ye göre; İran'ın zenginliklerini sömüren belli başlı aileler ve toprak ağaları vardır. Geriye kalan halk sefalet içinde yaşamakta temel gereksinimlerini karşılamakta zorluk çekmektedir. Gerekli ihtiyaçlar karşılansa İran'da bugün bu kaos yaşanmayacaktı. Sovyetlerin İran'da barınmasının ana sebebi sosyal hakların verilmeyişinden doğan ağır krizin sonudur. Zamanında önlemler alınsaydı Sovyetler bu kadar kolay hareket kabiliyeti bulamayacaktı. Azerbaycan' da yeşeren özgürlük harekâtı Sovyet Azerbaycan'ı gibi başarılı olursa daha da güçlenecekti.

Azerbaycan'da ki gelişmeleri yakından takip eden bir başka kişi ise Yugoslavya basın ataşesi Pavlo Mioviç idi. Azerbaycan Gazetesi'ne verdiği demeçte: "ben burada ulusal

---

³²⁹ Sarısamani, **agm**, s.171.

³³⁰ Hasanlı, **Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, s. 304.

³³¹ Tebrizli, **age**, s.80.

özgürlüğü için mücadele eden bir halk ile tanıştım. Ben burada kadınlarla erkeklerin birlikte seçme ve seçilme hakkına tanıklık ettim. Azerbaycan özgürlük savaşında başarı ile çıkmıştır. Böyle bir Ulus her türlü hakka sahiptir” dedi.

İran’da ise yeni hükümet kurulmuş, Başbakanlık koltuğuna Sovyetlerin desteklediği Kavamü’s Saltana geçmişti. Yeni kabine oluşturulmuş, görev dağılımı yapılmıştı. Yeni kurulan kabinenin yarısından fazlası Güney Azerbaycan Türklerinden oluşuyordu. 18 Şubatta hükümet programını açıklayan yeni Başbakan Sovyetler ile ılımlı bir siyaset izleneceği mesajı veriyordu.³³² Konuşmasında bizzat Moskova’ya gidip Stalin ile görüşeceğini de belirtmişti. İran Meclisi böyle bir ziyarete olumlu görüş bildirmişti. Gerçekleşecek görüşme sonucunda belki de Sovyet birlikleri İran’dan çekileceklerdi.

Yeni Başbakan basın yayın üzerindeki sansürü kaldırmakla göreve başladı. İran halk partisi yönetimine getirilen yasakları kaldırıldı.

Yeni Başbakan yanındaki heyet ile birlikte Moskova ziyaretine 18 Şubatta başladı.³³³ Moskova havalimanında Sovyet heyet tarafından karşılanan Başbakan “dost bir devlet olan Sovyetler ile daha samimi bir ilişki kurulacağından eminim” dedi. Yalnız İran heyetinden birçok kişinin Sovyet taraftarı olduğu söyleniyordu.³³⁴

24 Şubat 1946’da Başbakan Kavamü’s Saltana ile Stalin görüşmesi gerçekleşti.³³⁵ İran Başbakanı, Sovyet birliklerinin İran’dan çekilmesi ve Azerbaycan meselesi ile ilgili konulara yönelirken, Stalin İngilizlere verilen petrol imtiyazlarını öne sürüyordu. Stalin’e göre Azerbaycan meselesi İran’ın iç işleriydi ve Sovyetlerin buna karışması yanlış olurdu ve Sovyet birliklerinin İran’dan çıkarılması gerçekleşirse yeni Başbakanın yerini sağlamlaştırması zor olurdu. Stalin üstü kapalı olarak Başbakanı tehdit ediyordu.

Başbakan Kavamü's Saltana’nın Moskova görüşmeleri daha çok Sovyet dışişleri bakanı V. Molotov ile gerçekleşti. En hararetli tartışmalar ikisi arasında yapıldı. Molotov, Azerbaycan sorununun İran hükümetinin yanlış politikası sonucunda bu noktaya geldiğini iletirken Başbakan bu konunun kendisinden önceki hükümetin işi olduğunu söyleyerek

---

³³² Hasanlı, *Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı*, s. 305.

³³³ *Akşam Gazetesi*, 18 Şubat 1946, s.1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Şubat 1946, s.1.

³³⁴ *Vakit Gazetesi*, 20 Şubat 1946, s.1.

³³⁵ *Vakit Gazetesi*, 24 Şubat 1946, s.1.

savunuyordu. Özerklik konusunda bir türlü çözüm noktası bulunamıyordu. Eyalet encümenlerinin oluşturulması, kendi dillerinde sözlü olarak serbest bırakılmalarını kabul eden Başbakan özerklik konusunun İran anayasasına aykırı olduğunun ısrarla altını çiziyordu. Molotov; İran anayasasına, İran hükümetinin de uymadığını söyleyince, Başbakan kendisinin göreve yeni geldiğini, kendi iktidarı döneminde böyle bir durumun söz konusu olmayacağını belirtiyordu. İkili arasında geçen tartışmalar sırasında dikkat çeken bir konuda Azerbaycanlıların kullandığı dilin ana dilleri olmadığıdır. Kavamü's Saltana'ya göre Azerbaycanlılara Selçuklu döneminde sonradan empoze edilen bir dil olduğudur. 2500 yıllık geçmişe sahip bölgede tek hâkim olan dil Farsçadır. O dönemlerde hiçbir Türkçe ciddi sayılabilecek eser mevcut değildir. Başbakana göre bölgede çok sayıda etnik unsur mevcuttur. Buna bağlı olarak birçok dil ve lehçe kullanılmaktadır. Her farklı dil kullanan etnik gruplara özerklik verilmesi demek İran'ın küçük bölgelere ayrılması ve yıkılması demektir. Azerbaycan sorununun çözümüne yönelik Kavamü's Saltana bazı çözümleri vardı. Özerklik olayında ve isyanlarda adı geçen herkesi kapsayacak genel af ilanı, bütçe ve vergilendirme konusunda kontrol yetkisi, eğitim ve sağlık gibi konularda vergi yetkisi, yerel gereksinimleri kapsayacak yetkiler, devlete ait emlak satışı yetkisi, atamalarda görüş belirtme gibi yetkilerin verilmesi ve encümenlerin oluşturulması gibi reformlar gerçekleştirilebilirdi. Lakin özerklik konusu anayasaya ters düşmekte olduğundan yapılması imkânsızdı. Yeni Başbakan Kavamü's Saltana'nın çözüm önerisine karşılık Molotov' un da çözüm öneresi vardı. Molotov'a göre;

1. Azerbaycan' da özerk bir yönetim oluşturulmalı,
2. Eyalet encümenleri kurulmalı,
3. Azerbaycan'ın belirli sayıda askeri birliği olmalı,
4. Yerel hükümetin Başbakanı ve bakanlıkları bulunmalı,
5. Polis birimleri, mahkeme ve yargı organları kurulmalı,
6. Resmi yazışmalarda ve eğitim alanında kendi dilleri tercih edilmeli, İran merkezi hükümeti ile yazışmalarda Farsça kullanılmalı,
7. Azerbaycan'da toplanan verginin %70 i Azerbaycan'da kalmalı,
8. Sendikalar ve işçi örgütlenmeleri serbest bırakılmalı,
9. İran meclisine Azerbaycan nüfusuna göre milletvekili gönderilmeli

Molotov' un, yeni Başbakan Kavamü's Saltana'ya sunduğu teklif bu kadarla sınırlı değildi. Ayrıca İran'ın kuzey bölgelerinde Sovyetlere petrol arama ve çıkarma izni verilmesini, kurulacak ortak bir şirketin %51 hissesinin de Sovyetlere verilmesi önerisini de sundu.

İran'da bulunan Sovyet birliklerinin bir bölümünün mart ayı başlarında ülkeden çıkarılabileceği, geri kalan birliklerin çıkarılma konusunun İran'ın Sovyetlere karşı tepkisi baz alınarak değerlendirileceği bilgisini de yeni Başbakana söyledi. Yeni Başbakan, yabancı birliklerin bölgede kalmasının yaratacağı olumsuzluğun, petrol anlaşmasını sekteye uğratabileceğini söyledi.

Başbakan Kavamü's Saltana'ya 27 Şubat'ta İran'dan gelen telgrafta “Azerbaycan askerlerinin Gilan bölgesi yönünde saldırıya geçerek iki köyü aldıkları” bilgisi geldi. Bunun üzerine Başbakan Sovyet yetkililere, Gilan bölgesinde İran askerlerinin Sovyet askerleri tarafından engellendiğini söyleyerek, kendi topraklarımızda kendi askerlerimizin harekâtının önüne geçilmemesi uyarısında bulundu. Sovyet yetkililer ise görüşmelerin tamamına yakınında herhangi bir somut anlaşma sağlanamadığı için kısır döngüden bıkmışlardı. Başbakanın son uyarısını da bahane ederek, Sovyetler Birliği'nin, Azerbaycan meselesinde ki arabuluculuk görevi sona erdi. Petrol anlaşması konusunda ise İran'ın güneyin de İngilizlere verilen tavizler Sovyetlere de verilmeliydi. İran-Sovyetler arasındaki petrol anlaşmazlığı, Sovyetlerin daha sert politika uygulamaya yöneltti.³³⁶ Ayrıca İran'da bulunan birçok yabancı devlet görevlisi Sovyetler aleyhine çalışmaktaydı. Tüm bunları bilerek dahi Sovyetler İran'la dostane ilişki kurmak istemiş ancak İran yönetimi saldırgan tavrıyla bu ilişkiyi zedelemiştir. Bakü'de Sovyet sınırına yakın bölgede “standart oil” yabancı şirketine petrol arama ve çıkarma izni verilerek İran, açık bir şekilde Sovyet düşmanlığını göstermiştir. Hazar Denizi yakınlarında yine aynı şekilde bir Amerikan şirketine petrol imtiyazı verilmiş, Sovyetlerin uyarısı dikkate alınmamıştır. İran yönetimi, Sovyetler haricinde büyük devletlere imtiyazlar sunmuş, o devletlerle Sovyetlerin karşı karşıya gelmesi planlanmıştır. Tüm bunlar Sovyetlerin aleyhine İran yönetimi tarafından bilinçli bir şekilde yapılmaktadır. İran'ın amacı Sovyetler birliğine kaptırdığı bölgeleri geri almaktır, düşmanca siyasetin temeli budur. Ancak Sovyetler tüm bunları göz önünde

---

³³⁶ Avşarlı, **age**, s.27.

bulundurarak İran'da ki birliklerini çıkarma süresini ertelemiştir açıklamalarında bulundu.

337

Tüm bu görüşmeler neticesiz kalmaktan öte gitmedi. Sovyetler dünya kamuoyunu sakinleştirmek için 1 Mart 1946'da Meşhed, Şahrud ve Semnan bölgelerinde bulunan askeri birliklerini çekti. 2 Mart'ta tüm yabancı birliklerin ülkeden çıkarılması gerektiği için İran Başbakanı Kavamü's Saltana, Sovyetlere sert bir nota verdi. Notada: anlaşmalara göre 2 Mart 1946 tarihinde İran'dan tüm yabancı ülke birlikleri çıkartılması gerekiyordu. İngiltere anlaşmaya uygun davranarak birliklerini bölgeden çıkarmıştır. Sovyetlerin izlediği politika anlaşmalara tamamen ters düşmektedir. Bütün İran topraklarından Sovyet birliklerinin çıkarılmasını rica ediyorum dedi. Başbakan Kavamü's Saltana kendisinden önceki hükümetin Sovyetlere verdiği imtiyazlara dikkat çekerek onlarca yıl önce bazı devletlere verilen imtiyazların şu an ki zamanda verilmesini kimse beklemesin dedi. Lakin Sovyetler tüm birliklerin çıkarılmayacağını bildirdi.³³⁸ Bu açıklama üzerine İngiltere 5 Mart'ta,³³⁹ ABD ise 7 Mart'ta Sovyetlere iki nota verdiler³⁴⁰

Başbakan Kavamü's Saltana, Moskova'da bulunan ABD'li danışman ile de görüştü. Sovyet heyeti ile görüşmelerin özetini anlatan Başbakan, ABD'nin İran'a destek olup olmayacağı sordu. ABD'li danışman kendisine, BM üyesi olarak ABD'nin üzerine düşen görevi sonuna kadar yerine getireceğini söyledi. ABD çıkarları için tabiki de İran'la ittifak yapacaktı.³⁴¹ 2 Mart'ta Sovyet birliklerinin İran topraklarından çıkmaması üzerine ABD Dışişleri Bakanlığı Sovyetlere bir nota vererek, yapılan antlaşmayı hatırlattı ve konunun BM Güvenlik Konseyinde tekrardan açılacağı bilgisini verdi.

İran Başbakanı görüşmelerden hiçbir sonuç alamadan 7 Mart 1946'da Moskova'dan ayrıldı.³⁴²

Bu arada Azerbaycan Ulusal Hükümeti yetkilileri görüşmeleri yakından takip ediyordu. Pişveri yapılan görüşmelerin neticesinin Azerbaycan'ı etkileyeceğini biliyordu.

---

³³⁷ Hasanlı, *Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı*, s. 325.

³³⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Mart 1946, s.1; *Akşam Gazetesi*, 2 Mart 1946, s.1.

³³⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Mart 1946, s.1.

³⁴⁰ *Vakit Gazetesi*, 7 Mart 1946, s.1.

³⁴¹ Sarıkaya, *age*, s. 182.

³⁴² *Vakit Gazetesi*, 7 Mart 1946, s.1; 8 Mart 1946, *Cumhuriyet Gazetesi*, s.1.

Azerbaycan Gazetesi'nin 22 Şubat 1946 tarihli sayısında Moskova'da yapılan görüşmelere yer ayrılmıştı. Gazete “yabancı ülkelerin radyo yayınlarına göre Moskova'da İran heyeti le Sovyet yetkilileri arasında iki ülkenin karşılıklı ilişkileri konusunda sıkı görüşmeler yürütülmektedir. Azerbaycan toplumu bu görüşmeleri yakından takip etmektedir. Çünkü yapılan görüşmeler Azerbaycan'ın yıllardan beri siyasi, ekonomik ve kültürel haklardan yoksun bırakmış bir yönetim ile dünya uluslarının özgürlüğünün savunucusu diğer bir yönetim arasındadır. Bu görüşmeler sırasında İran heyetinin Azerbaycan'ın geleceğini belirleyen sorunları gündeme taşıyacaklarına kesin gözü ile bakılmaktadır. Kuşkusuz, ulusal direniş yoluyla kendi kutsal özgürlüğünü kazanmış beş milyonluk Azerbaycan toplumunu yeniden esaret altına almak için çaba göstereceklerdir. İran heyetinin tutumunu bilmediğimizden Moskova görüşmelerini büyük ilgi ile izliyoruz. Dünyanın demokratik güçlerinin özellikle de büyük komşumuz Sovyetler Birliği'nin kendi kaderi belirleme hakkını eline geçirmiş, ulusal meclisi ve ulusal hükümetini kurmuş ve kendi özgürlüğünü dünyaya ilan etmiş beş milyonluk Azerbaycan halkının hukukunun çiğnenmesine müsaade etmeyeceği inancındayız. Öte yandan, Azerbaycan halkı, küçük halkların menfaatlerinin korunmasında fedakârlık gösteren Sovyetler birliğinin Azerbaycan sorunu karşısında özgürlüğe susamış toplumun yanında yer alacağını hiçbir zaman unutmayacaktır. Azerbaycan halkı ne durumda olursa olsun kendi özgürlüğünü sonuna kadar savunacaktır. Azerbaycan kendi kaderini ve varmak istediği amacı belirlemiştir.”

Her ne kadar Azerbaycan Gazetesi'nde görüşmelerin sonucu ile ilgili olumlu görüşler mevcut olsa da bazı kesimler tedirgin bir haldeydi. Çünkü bu kesim geçmiş yıllardan elde ettiği tecrübeler sonucu yeni Başbakana güvenmiyorlardı. Özgürlük harekâtının meşalesini yakan Settar Han'ın öldürülmesi sırasında kendisi içişleri bakanlığı görevini yürütüyordu. 1920 de gerçekleştirilen özgürlük harekâtının bastırılmasında yine aynı kişinin adı geçiyordu. Yeni Başbakan siyaseti ve taktikleri iyi bilen kurnaz bir insandı. Moskova görüşmelerinde Sovyetleri ikna edebilme kapasitesine sahipti. Sovyetlerin desteği kazanması demek Azerbaycan harekâtının sonunu getirebilirdi. Azerbaycan Demokrat Partisi yetkilileri ve Ulusal Hükümet'in yetkilerine göre görüşme sonucunda alınacak kararlar Azerbaycan'ın lehine olacaktı. Sovyet yetkililer, İran Başbakanından Azerbaycan'ın özerkliğinin tanınmasını sağlayacaktı. Lakin görüşmelerden hiçbir sonuç alınamamıştı.³⁴³

---

³⁴³ Akşam Gazetesi, 21 Aralık 1945, s.1.

Yapılan Moskova görüşmelerinden çıkan sonuçlar hiçbir devleti memnun etmemişti. Ne Azerbaycan özerklik kazanmış ne de Sovyet birlikleri İran'dan çıkarılabilmişti. Sovyetler istediği sonucu elde edememişti, İran Sovyet birliklerinden temizlenememişti. Hem İngiltere hem de ABD sonuçtan memnun değildi.

Sovyetler birliği mart ayında yeni bir girişimde bulunarak soğuk savaşın fitilini Azerbaycan'da ateşledi. 3 Mart günü Sovyet birlikleri Tebriz'e yeni birlikler yığmaya başladı. Bu gelişmeler Türkiye tarafından da takip ediliyordu. Haberlerde Sovyet birliklerinin Türk hududunda toplandığı bilgileri dolaşıyordu.³⁴⁴ Sovyetlerin, İran'da ilerleyişi dünya kamuoyunda endişe ile izleniyordu.³⁴⁵ Ulus Gazetesi Rusların, Tahran' ve Tebriz'e birlik gönderdiğini yazıyordu.³⁴⁶ ABD başkonsolosu Rossow'un raporuna göre Sovyet birlikleri sürekli artırılıyordu ve yönleri Tahran'a doğruydı. Aynı şekilde Azerbaycan silahlı kuvvetleri de Tahran' yönüne hareket etmekteydi. 20 tank, 20 askeri araç ve 40 askeri kamyon Tahran' yönünde ilerlerken, 12 tank ise Mehabad yönünde ilerlemekteydi. 6 Mart sabahı demiryolu ile 12 Sovyet tankı daha gelmişti. Rossow'un verdiği bilgilere göre Sovyetlerin bölgede 500 kadar tankı, bir o kadar askeri araç ve 15 tugaydan oluşan askeri birliği konuşlanmıştı. Sovyet birlikleri Tahran'a 32 km mesafeye kadar gelmişlerdi.³⁴⁷ Sovyetlerin Azerbaycan'da ki askeri yığınakları İngilizler tarafından da dikkatle izleniyordu.

11 Mart 1946'da Başbakan Kavamü's Saltana süresi dolan İran meclisini feshetti. Böylece meclisin baskısını devre dışı bırakarak³⁴⁸ kendisine yeni hamleler için yol açmış oldu. 14 Mart'ta Sovyetlerin Tahran Büyükelçisi ile görüşen Başbakan konunun BM Güvenlik Konseyine taşınacağını büyükelçiye aktırdı. Büyükelçi bunun üzerine sonuçların İran aleyhine dönebileceği tehdidin de bulundu. Başbakanın aklında ki tek soru BM görüşmelerinde İngiltere ve ABD'nin nasıl bir siyaset izleyeceği idi. ABD, sorunun Birleşmiş Milletler 'de çözümünden yanaydı.³⁴⁹

---

³⁴⁴ **Vakit Gazetesi**, 14 Mart 1946, s.1.

³⁴⁵ **Akşam Gazetesi**, 14 Mart 1946, s.1.

³⁴⁶ **Ulus Gazetesi**, 14 Mart 1946, s.1.

³⁴⁷ **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Mart 1946, s.1.

³⁴⁸ **Vakit Gazetesi**, 13 Mart 1946, s.1.

³⁴⁹ Avşarlı, **age**, s. 26.

Dünya kamuoyunda artan baskının etkisini azaltmak isteyen Sovyetler, özellikle basında çıkan haberleri karşıt haberlerle bastırmaya çalışıyordu. Sovyet yanlısı yazarların kaleme aldığı yazı ve makalelerde İran'ın özellikle İngiltere'ye verdiği imtiyazlar söz konusu ediliyordu. Ayrıca 16 Mart'ta Sovyet yönetimin almış olduğu kararla "ağır ve silah sanayisinin modernizasyonu" programı dünyada silahlanma sürecinin fitilini ateşledi. Sovyetlerin almış olduğu diğer bir 5 yıllık planla ilgili olarak "SSCB'nin savunma gücünün artırılması ve yeni askeri teknolojiyle donanması" kararı dünyada yeni bir gerginliğin ilk adımı oldu.

18 Mart 1946'da İran yetkilileri BM Güvenlik Konseyine başvuruda bulunarak sorunun Birleşmiş Milletler nezdinde çözüme kavuşturulmasını istediler. Haber Türk basınında da kendisine yer buldu.³⁵⁰ BM yasasının 35. maddesinin³⁵¹ 1.bendine uygun olarak başvuru dilekçesi iletti. BM konunun 25 Mart'ta gündeme alınmasına karar verdi.³⁵² Bu karar üzerine Sovyet yetkililer, BM Genel Sekreterine başvurarak gündem tarihinin 25 Mart'tan, 10 Nisan'a alınması rica ettiler. Gerekçe olarak İran ile Sovyetler arasında çözüm için görüşmelerin devam ettiği bahanesini ileri sürdüler. Ama genel sekreter cevap olarak gündem tarihinin değiştirilmesinin söz konusu olmadığını söyledi.

Bu arada başkonsolos Rossow, ABD Dışişleri bakanlığına gönderdiği raporda, konunun BM Güvenlik Konseyinde görüşülmesinin tam bir çözüm getirmeyeceğini yazmasıydı. Başkonsolosa göre BM'den Sovyetler aleyhine çıkan bir karar sonucunda Sovyetler İran'da ki baskısını daha da artırabilirdi. ABD ve İngiltere bu olaya ne kadar müdahale edebilirdi? Sovyetlerin her adımında İran, Birleşmiş Milletlerden yardım alabilecek miydi? Başkonsolos konunun BM'de görüşülmeden önce İran yönetiminin Sovyetlere petrol konusunda taviz vererek çözülmesinin doğru olacağını raporunda belirtmişti. BM görüşmelerinden önce İngiltere, ABD ve Sovyetler Birliği diplomatları konunun kendi lehlerine nasıl çözülebileceği konusunda diplomasi trafiğine girmişlerdi. Her devletin

---

³⁵⁰ **Ulus Gazetesi**, 16 Mart 1946, s.1.

³⁵¹ BM 35. Madde: Birleşmiş Milletler 'in her üyesi herhangi bir uyuşmazlık ya da 34. maddede öngörülen nitelikte bir durumda Güvenlik Konseyi'nin ya da Genel Kurul'un dikkatini çekebilir. BM 34. Madde Güvenlik Konseyi, herhangi bir uyuşmazlık veya uluslararası bir anlaşmazlığa yol açabilecek ya da uyuşmazlık doğurabilecek bir durum konusunda, bu uyuşmazlık ya da durumun süregitmesinin uluslararası barış ve güvenliğin korunmasını tehlikeye düşürme eğiliminde olup olmadığını saptamak için soruşturmada bulunabilir.

³⁵² Ünal, **age**, s.118.

kendine göre bir çözüm önerisi vardı, ancak ortak bir noktada buluşmak imkansızdı. En mantıklı çözüm yolu arasında hem İngilizlerin hem de Sovyetlerin, İran topraklarında elde ettiği petrol tavizlerinden vazgeçilmesi yönündeydi.

İranlı Kürtler de 30.000 kişilik birlik kurup, hükümete karşı cephe almışlardı. Sovyetlerin, Kürtleri de kışkırttığı biliniyordu.³⁵³ Amaçları İran ve civardaki tüm Kürt aşiretleri bir cumhuriyet altında toplamaktı.³⁵⁴ İlerleyen günlerde Irak Kürtleri ile birleşen İran Kürtleri, İran hükümeti kuvvetleri ile çatışmalara girmeye başladılar.³⁵⁵

24 Mart 1946 günü dünya kamuoyu ilginç ve beklenmedik bir sahneye şahit oldu. Sovyet birlikleri aniden İran topraklarından çekilmeye başladı,³⁵⁶ gelişmeler Türk basınında da yer aldı.³⁵⁷ Bu çekilmenin sebebini o dönemlerin tarihçisi, bilim adamı, diplomatı, siyasetçisi veya askeri üst düzey Personeli dahil hiç kimse doğru bir şekilde anlayamadı. Çoğu tarihçiye göre çekilmenin sebebi 21 ve 23 Mart tarihlerinde ABD'nin Sovyetlere verdiği ultimatoma sonucu olarak görülmekteydi. Ancak bu ultimatoma dair herhangi bir kaynak, belge ya da delile ulaşılamamış. Dönemin aktörlerinin daha sonraları kaleme aldığı yazılarında veya günlüklerinde de ultimatoma ait herhangi bir emareye rastlanılmamıştır. Bazı kaynaklar ise ABD'nin Sovyetlere verdiği notanın, ultimatoma yanlış aktarıldığı bilgisini vermektedir. Kimi yazarlara göre ise ABD, Sovyetleri atom bombası ile tehdit etmiştir.³⁵⁸ 1946'dan 1980 yılına kadar birçok araştırmaya konu olan Sovyet birliklerinin çekilmesi ile ilgili literatürde tam olarak kesin bir bilgiye ulaşılamamaktadır. O dönemin tamamında görevli olan ABD başkonsolosu Rossow bu konu ile ilgili olarak makalesinde şöyle diyordu: “neden Ruslar amaçlarına tam olarak ulaştıkları bir sırada Azerbaycan'da ki görevlerini yarıda bırakıp gittiler. Sovyet Polit Büro protokolleri açıklanmadığı sürece hiç kimse bu soruyu yanıtlayamaz”³⁵⁹ diye yazıyordu. Rus birliklerin İran topraklarından çekilmesinin belli başlı ihtimalleri vardır. Araştırmalarda geçen ABD'nin Sovyetlere verdiği nota, ultimatoma ya da atom bombası tehdidi biraz zayıf ihtimal gözükmemektedir.

---

³⁵³ **Vakit Gazetesi**, 21 Mart 1946, s.1.

³⁵⁴ **Cumhuriyet Gazetesi**, 16 Mart 1946, s.1.

³⁵⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, 24 Mart 1946, s.1.

³⁵⁶ **Vakit Gazetesi**, 25 Mart 1946,s.1.

³⁵⁷ **Cumhuriyet Gazetesi**, 25 Mart 1946,s.1.

³⁵⁸ Albayrak, **age**, s.115.

³⁵⁹ Hasanlı, **Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, s. 358.

Özellikle Avrupa'yı titreten Almanya karşısında zaferle ayrılan Sovyetler, ABD'nin diplomatik oyunlarına düşecek kadar acemi bir devlet değildir. Sovyet birliklerinin çekilmesinin olsa olsa iki sebebi olabilir. Bunlardan birincisi dünya kamuoyunda saklanan gizli bir Sovyet-ABD anlaşması ki bu durum ikinci seçenekten biraz daha zayıftır. İkinci seçenek ise Azerbaycan Milli Hükümetinin yok edilmesi şartı ile gizli bir İran-Sovyet anlaşmasıdır. Bu seçenek hem Sovyetler için hem de İran için en basit ve en etkili çözüm yoludur. Sovyetler birliği petrol konusunda imtiyazları almış olup, İran'da ki varlığını bu şekilde devam ettirebilecektir. Üstelik Birleşmiş Milletlerin ve ABD'nin olası baskısından kurtulacaktır. Güney Azerbaycan'da etkisini Sovyet Azerbaycanı ile pekala yapabiliyordu. Azerbaycan Milli Hükümetinin ortadan kaldırılmasında Sovyetler Birliğinin herhangi bir kaybı yoktu. Sovyetler açısından bu seçenekten daha iyi bir yol yoktu. İran penceresinden durum değerlendirilecek olursa, en büyük sorun olan Azerbaycan meselesi ortadan kaldırılabilecekti. Olası bir özerk hükümet kuruluşuna izin vermek demek, multi-etnik yapıya sahip olan İran gibi bir devletin içinde çok sayıda başka özerk yapı oluşumlarının çoğalması demekti. Buda İran küçük devletlere ayrılıp, merkezi hükümetin etkisinin yok denecek kadar az olması demek olacaktı. İran-Sovyet anlaşması gelecekte meydana çıkacak böyle oluşumların önüne geçmiş olacaktı. Ayrıca kuzey İran bölgesinde Sovyetler ile yapılan petrol anlaşması sonucu yer altı kaynakları daha etkin kullanılacak, İran ekonomisine büyük katkı sağlayacaktı.

Burada yer verilmesi gereken bir konuda şudur: Mehmet Metin Ören “İran Türkleri Hürriyet Hareketleri” adlı kitabında Sovyet birliklerinin İran topraklarından çekilmesi ile Azerbaycan'dan gizli bir heyetin Türkiye'ye gelip görüşmeler yapmak istemesidir. Yazar kitabında şöyle bahsediyor “Azerbaycan Milli Hükümeti, İran ve Moskova arasında sıkışıp kalmıştır. Tek çıkış yol Türkiye'dir. Birinci amaç toprak olarak Türkiye'ye bağlanmak, bu olmadığı takdirde Azerbaycan'ı devlet olarak tanınıp tanımayacağı hususudur. Heyet ellerinde belgeler ile Türkiye'ye gelmiş, yazara göre üç ay gibi bir süre zarfında görüşme yapılmadan bekletildi ve uçakla geri gönderildi.³⁶⁰ Bu bilginin diğer başka kaynaklarda olmayışı, doğruluğu hususunda tereddütlere yol açmaktadır. Üstelik yazar kitabında bilginin kaynağına herhangi bir atıfta da bulunmamıştır. Eğer bilgi doğru ise heyetin çaresizce geri gönderilmesinin tek sebebi vardır ki, oda şudur: Birinci dünya savaşından

---

³⁶⁰ Ören, **age**, s.102.

yenik ayrılan bir millet olarak yaralarını henüz saramayan bir Türkiye vardır. Kurtuluş mücadelesinden başarı ile ayrılmış, lakin bunun için büyük bedeller ödemiştir. İkinci dünya savaşı sonucu büyük güç kazanan Sovyetler, Türkiye'nin egemenliği konusundaki en büyük sorundu.³⁶¹ Sovyetlerin İran'da ki çıkarlarından dolayı, o günün şartları ile ikinci bir savaşa girmek yerinde bir karar değildir. Siyasetin şartları o gün itibari ile böyle olmuştur.

Sovyet Azerbaycan'ı yetkilisi Mir Cafer Bağirov, Sovyet birliklerinin bölgeden çıkarılması ile ilgili oluşabilecek sorunlar karşısında alınabilecek tedbirleri Moskova'ya şöyle rapor etti:

1. Özerklik harekâtına karışmış önde gelen 200 kadar ailenin Sovyetler birliğine sığınmalarına izin verilmesi
2. Kuzey Azerbaycan' da ki üslerin korunması
3. Tebriz ve Reşt'te bulunan Sovyet hastanelerinin faaliyetlerine devam etmesi
4. Tebriz'de ki kültür ve dayanışma cemiyetlerinin faaliyetlerinin devam etmesi
5. Bakü'de basılan Azerbaycan Gazetesinin yayına devam etmesi
6. Radyo istasyonunun Tebriz'e bırakılması
7. Tekstil fabrikasının Tebriz'de uygun kişiye devredilmesi

Sovyet birliklerinin ülkeden çıkarılacağı konusunun sona ermesi ile birlikte İran Başbakanı Kavamü's Saltana, Azerbaycan sorunu ile ilgili olarak bakanlarıyla görüşme yaptı. Görüşme sonunda komisyon oluşturulmasına karar verilerek Azerbaycan' da yapılacak olan iyileştirmeler sıralandı. İran kabinesine göre aşağıda sıralanan maddeler Azerbaycan meselesinin çözümünde fayda sağlayacaktı.

1. Azerbaycan'ın resmi dili Farsçadır. Eğitimde Farsça ile birlikte Türkçe kullanılmasına müsaade edilebilir.
2. Vergi ve bütçede Azerbaycan şehirlerinin onarılması, toplumun ihtiyacı olan sağlık ve eğitim gibi ihtiyaçlar giderilebilir.

---

³⁶¹ Cleveland, **age**, s. 307.

3. Azerbaycan'da ki demokratik oluşumlar ve sendikalar faaliyet gösterebilir
4. Azerbaycan nüfusuna göre İran meclisine milletvekili gönderebilir.

Sovyet birliklerinin İran topraklarından çıkacağına bilinmesi ile birlikte İran hükümetinin tavrında gözle görülür bir değişiklik meydana geldi. Kısa bir süre önce Azerbaycan Ulusal Ordusunun Tahran'a saldırabileceği korkusu ile yüzleşirken şimdi durum değişmişti. Verilecek olan tavizler neredeyse yok denilecek kadar azdı. BM Güvenlik Konseyinde görüşülen konunun İran lehine sonuçlanacağına farkında olan Başbakan, Sovyetlere petrol konusunda imtiyaz vermek niyetindeydi. Sovyetlerin petrol aramak için izin istediği bölgeler kendilerine verilecekti. Kurulacak ortak bir şirketin hissesi ve kazancın nasıl olacağına tam olarak belirlenmesi gerekiyordu. Başbakan Kavamü's Saltana'nın petrol konusundaki planı; ilk 25 yıl hisselerin %49'u İran, %51 Sovyetlerin olacak, ikinci 25 yıl için hisseler yarı yarıya paylaşılacaktı. Sovyetlerin, Kuzey İran bölgesinde petrol aramak için izin isteği yerler içinde gerekli izinler verilecekti. Sovyet yönetimi bu teklife sıcak bakmıştı. Sovyetlerle İran neredeyse bütün konularda uzlaşmışlardı. 5 Nisan'da Sovyet askerlerinin İran'dan 1,5 ay içinde çıkarılması için protokol imzalandı.³⁶² Ayrıca ortak kurulacak olan petrol şirketi 7 ay içerisinde seçilecek olan İran Meclisi tarafından onaylanacaktı. Azerbaycan meselesine ise iyi niyetin göstergesi olarak reform girişimleri başlatılacak, sorun barışçıl yollarla çözülecekti.

Nisan ayı boyunca BM Güvenlik Konseyi, İran meselesini tartıştı. Konseyde İran temsilcisi, Sovyetlerin 6 Mayıs 1946'ya kadar çekilmesini teklif etti.³⁶³ Konseyin 4 Nisan'da almış olduğu karar ile 6 Mayıs'a kadar Sovyet birlikleri, İran topraklarından çıkmaz ise konsey duruma anında el koyacaktı.³⁶⁴

Sovyetler Birliğinin, İran topraklarından askerlerini tahliye etmesi kararı Azerbaycan'da endişeyle karşılandı. 28 Mart'ta Sovyet Azerbaycanı yetkilisi Mir Cafer Bağirov ile Pişeveri bir görüşme gerçekleştirdi. Bağirov, Stalin'in yetkileri doğrultusunda alınan kararların uygulanacağını söyledi. Pişeveri ise verilen sözleri ve bu sözlere güvenilerek

---

³⁶² **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Nisan 1946, s.1.

³⁶³ **Vakit Gazetesi**, 4 Nisan 1946, s.1.

³⁶⁴ **Akşam Gazetesi**, 5 Nisan 1946, s.1.

yapılan girişimlerin geri dönülemez bir halde olduğunu söyledi. Pişeveri durumun ciddiyetini anlayarak Bağirov'dan bazı konularda destek talep etti.

5 Nisan 1946'da Azerbaycan Ulusal Hükümeti yetkilileri ile Bakü'den gelen heyet arasında bir toplantı yapıldı. Bakü heyeti gelişen süreci değerlendirerek "Azerbaycan meselesinin İran anayasasına göre çözüleceğinin büyük ihtimal olduğunu, lakin olası bir İran hükümeti ile görüşmelerde bazı ödünler verilerek sorunun barışçıl yollardan çözülmesinin daha mantıklı olduğu aksi takdirde olası bir anlaşmazlık durumunda önüne geçilemeyecek bir kıyımdan" söz ettiler. Tüm bunları dikkatlice dinleyen Azerbaycan Ulusal Hükümeti yetkilileri cevap olarak: eğer biz görüşmeler başlayıp, ödün verirsek, büyük bir hata yapmış oluruz. Bu durumda Azerbaycan toplumunun gözünde büyük bir itibar kaybına uğrarız. Eğer İngiliz hükümeti İran hükümetinin yanında olmasa bizim gücümüz İran hükümetini yıkmaya yeter. Sovyetlere verilen petrol imtiyazının kesinleşmesi için daha 7 ay gibi bir süre var. Bu süre zarfında daha çok değişiklikler meydana gelir hükümetler gider hükümetler gelir, kişiler değişebilir. Sovyetler sanmasınlar ki petrol konusu tamam. Biz Azerbaycan halkının can güvenliği için elimizden gelen her şeyi yapacağız. Kendimiz fedailere katılıp, topraklarımızı sonuna kadar savunacağız cevabını verdiler. Azerbaycan yetkililerini düşündüren başka bir mesele ise İran hükümetinin Mehabad 'da ki Kürt aşiretlerini örgütleyip, iki tarafı da birbirine düşürölme ihtimali idi.

Bütün bu olaylara rağmen 9 Nisan 1946'da Ulusal Hükümet bütçe planını onayladı. İthalat ve ihracat, eğitim, sağlık, demir yolu gibi ana gereksinimlere ayrılacak para belirlendi. 11 Nisan 1946'da devlet topraklarının köylüler arasında dağıtımı için yasa tasarısı görüşüldü. 14 Nisan 1946'da 600 kişilik temsilciler ile bir kongre gerçekleştirildi. Bu kongrede konuşma yapan Pişeveri "ulusal hükümet ayakta durduğu sürece köylülere desteğini hep sürdürecektir. Öte yandan köylüler bizim dayanağımızdır. Onlar fedai birliklerinin temelini oluşturmaktadır. Onlar gelecekte de ulusal yönetimin savunucuları olacaktır" dedi.

Nisan ayının ortaların da Sovyet birliklerinin tahliyesi devam ediyordu. Zencan, Kazvin, Erdebil ve Miyane tamamen boşaltılmıştı. Tebriz, Minadoab, Benderşah gibi bölgelerde ise Sovyet birlikleri varlığını sürdürüyorlardı. Sovyet birliklerinden boşalan yerlere İran hükümeti asker yığmaya başlamıştı. Kazvin'e 3000'ne yakın birlik gönderilmişti. İran hükümeti halkın sempatisini kazanmak amaçlı 20'ye yakın araç ile gıda sevkiyatı yaptı. Son günlerde ki tedirginlikten dolayı halk arasında Sovyet vatandaşlığına geçmek için 20

binden fazla müracaat yapıldı. Otuz kadar aile de Kazvin'den Tebriz'e göç etti. Azerbaycan'da ki durum, Ulusal Hükümet karşıtlarını da harekete geçirdi. Şehrin duvarlarında Ulusal Hükümet karşıtı afişler asılıyordu. İran ordusuna bağlı bazı subaylar sahte kimlik ile Azerbaycan'da, Ulusal Hükümet karşıtı söylemler yaymaya başlamışlardı.

İran merkezi hükümeti bölgede hazır işler yoluna girerken, Azerbaycan'ın bazı bölgelerine takviye birlikler göndermeye başladı.³⁶⁵ İran ordusuna mensup 800 kişilik birlik Azerbaycan'ın Marağa bölgesine bağlı bazı köylere taarruza geçti. Fedailerden oluşan gruplar 4 gün boyunca yerlerini savundular. İran birliklerinin Marağa bölgesini ele geçirmesi Tebriz için tehlike arz ediyordu. Durumun farkında olan Ulusal Hükümet yetkilileri çatışmaların yaşandığı bölgelere silah ve asker sevkiyatı yaptılar. Bu arada İran hükümeti, BM' ye Rusya'dan askerlerini çıkarma yönünde teminat aldıklarını bildirdiler.³⁶⁶ Buna rağmen İran'ın BM temsilcisi Hüseyin Ala, güvenlik konseyinin gündeminden İran meselesinin çıkarılmamasını talep etti.³⁶⁷ Çünkü Sovyet birlikleri hale bölgede konuşlanmışlardı, hiçbir yere gittikleri yoktu.³⁶⁸ Yalnız İran başbakanı Kavamü's Saltana 15 Nisan 1946'da Hüseyin Ala'ya talimat vererek Sovyet-İran anlaşmasının tatbik edileceğini söyledi.³⁶⁹

Bu saldırı aslında sadece denemeden ibaretti. Saldırıdaki amaç Azerbaycan ordusunun gücünü keşfetmekti. Hareket kabiliyetini çözmek için yapılmış askeri bir stratejiydi. Ayrıca bu saldırı, Azerbaycan içindeki muhaliflere de bir mesajdı. Muhaliflerin kışkırtılması Azerbaycan'a içerden de saldırmak anlamına geliyordu.

İran ordusunun bu saldırıları,³⁷⁰ Azerbaycan Ulusal Ordusu tarafından başarıyla püskürtüldü. İran birlikleri hiçbir başarı göstermeden geri çekilmek zorunda kaldı üstelik birçok esir bırakarak. Pişeveri için bu saldırı karşısında alınacak bir galibiyet Azerbaycan ulusunun hem şevkini artıracak hem de İran hükümeti tarafından daha ciddiye alınacaklardı. Olası bir başarısızlık durumunda Azerbaycan ordusu çöküşe geçecek, halk

---

³⁶⁵ **Vakit Gazetesi**, 14 Nisan 1946, s.1.

³⁶⁶ **Vakit Gazetesi**, 15 Nisan 1946, s.1.

³⁶⁷ **Akşam Gazetesi**, 10 Nisan 1946, s.1.

³⁶⁸ **Akşam Gazetesi**, 13 Nisan 1946, s.1.

³⁶⁹ **Akşam Gazetesi**, 15 Nisan 1946, s.1.

³⁷⁰ **Vakit Gazetesi**, 22 Nisan 1946, s.1.

arasında da ciddi sorgulamalar meydana gelecekti. Tüm bunların sonucunu analiz eden Pişeveri için, bu saldırı mutlak galibiyetler engellenmeliydi. Nihayet beklenen oldu ve Azerbaycan ordusu saldırılardan alınının akıyla çıktı. Durum İran hükümetini yeni politikalar üretmeye mecbur bıraktı.

5.4.Güney Azerbaycan Hükümeti İle İran Hükümeti Arasındaki Görüşmeler

İran Başbakanı Kavamü's Saltana, daha önceki hükümetlerden farklı olarak Azerbaycan meselesinde tecrübe ve siyaset kullanmayı tercih etti. Özellikler yabancı basının Azerbaycan olayları ile ilgili sorduğu sorulara “bu olayların İran’ın iç meselesi olduğunu ve barışçıl yollarla herkesin çıkarına uygun şekilde çözüleceği” cevabını veriyordu. Azerbaycan meselesi öyle gelişi güzel bir mesele değildi. Karşısındaki insanlar ölümü göze almış silahlı birliklerden oluşuyordu ve güçleri de azımsanmayacak nitelikte idi. Bu olay öyle bir şekilde çözümlenmeliydi ki ne Sovyetler ile arası bozulsun ne de koltuğunu kaybetsin. Diplomatik yolları kullanmak şu an için en doğru yol gözüküyordu. Basına verdiği demeçlerde “anayasanın uygun gördüğü her türlü reform gerçekleştirilebilirdi. 1907 yılında kabul edilen eyalet ve bölge encümenleri için belirlenmiş statüler Azerbaycan bölgesi için yeniden düzenlenebilirdi. Azerbaycan'da gelişen olaylarda rol oynayan kişiler cezalandırılmayacaktı. Demokratik örgüt ve sendikalar çalışmalarını devam edebilecekti. Azerbaycan şehirleri için gerekli yatırımlar ve harcamalar yapılacaktı. Azerbaycan bölgesinden seçilen encümenlerin yetkisi genişletilerek, birçok atmama yetkisi verilecekti. Bölge valisi encümen tarafından belirlenecekti. Bu ve benzeri birçok yenilik İran hükümetinin, Azerbaycan politikasındaki yenilikler olarak değerlendirilebilirdi. Yapılacak olan bu reformlar İran gazetelerinde manşetten veriliyordu. Birçok gazete hükümetin yaptığı bu çalışmayı olumlu karşılarken, hükümet karşıtı yayınlar ise “bu tür tavizlerin, bölgede ki diğer grupları da tetikleyebileceğini, her grup kendisi için dil ve özerklik konusunda İran hükümetini zor durumda bırakabileceğini” yazıyorlardı.

Gelinen bu noktada Başbakan Kavamü's Saltana, Azerbaycan yetkilileri ile görüşmeler yapılmasına karar verdi.³⁷¹ İran hükümeti adına görüşmeler yapacak komisyon oluşturuldu ve komisyonun başkanlığına Fetih Ali İpekçian getirildi.

22 Nisan 1946 sabah saat 09.00’da Ulusal Hükümetin Başbakanı Pişeveri, İran’dan gelecek olan heyetin başkanı Fetih Ali İpekçian ile ilk görüşmeyi yalnız olarak yaptılar.

---

³⁷¹ **Akşam Gazetesi**, 22 Nisan 1946, s.1.

Fetih Ali İpekçian görüşmeleri, İran hükümeti adına yaptığını ve Azerbaycan Ulusal Hükümetinin de bir heyet tayin etmesini istedi. Pişeveri “görüşmelerin başlatılması ve heyet seçimi için meclisin gündeminde ele alınacağını” söyledi.

22 Nisan 1946 akşam saat 20.00’de Ulusal Hükümet Meclisinde, İran heyeti ile yapılacak olan görüşmeler tartışılmak üzere toplandı. Azerbaycan adına görüşme yapacak olan heyet belirlendi. Heyete Azerbaycan Demokrat Partisi yönetim kurulu sekreteri S. Padegan, İçişleri Bakanı S. Cavit, başsavcı F. İbrahimi, toprak ağası Sadık Dilmegani, Başbakan yardımcısı N. Cihanşahlı ve Kürtlerin adına Seyf Gazi seçildi. İlk günlerde Pişeveri heyette bulunmayacak iken sonraki günlerde yapılan tartışmalarda Pişeveri görüşme heyetinin başında olmayı kabul etti. Görüşme yerinin ise İran hükümeti tarafından belirlenen Kerec olduğu öğrenilince büyük tepkiyle karşılaşıldı. Görüşme yerinin İran hükümeti tarafından belirlenmesi bir üstünlük imajı sağladığı için kabul edilmedi. Görüşmeler için Tahran’ın seçilmesine karar verildi.

23 Nisan 1946’da Pişeveri ile Fetih Ali İpekçian ikinci görüşmelerini gerçekleştirdi. Görüşme yerinin Tahran olarak belirlenmesine iki tarafta onay verdi. Görüşmede Fetih Ali İpekçian, Pişeveri’ye bazı hususlarda nasihatler da bulundu. Özellikle görüşmeler sırasında Azerbaycan ordusunun mevcut pozisyonunu korumasını, ancak görüşmelerin Sovyet askerlerinin bölgeyi tam olarak boşaltmadan önce yapılmasını söyledi. Azerbaycan’ın en büyük kozunun elindeki silahlı birliklerdi. Eğer bu silahlı birlikler yerinde kalır ise Azerbaycan’ın istekleri İran hükümeti tarafından kabul edilebilirdi. Ne olursa olsun silahlı birlikler mutlak suretle dağıtılmamalıydı. Fetih Ali İpekçian’ın böyle söylemesinde ki en büyük etken onun Tebriz sempatisi idi. XIV. Dönem İran meclisine Tebriz milletvekili olarak girmişti. Söylemleri ile Azerbaycan halkının şu anda yanında ve lehine çalışıyormuş gibi bir izlenim görmek mümkündür. Böyle davranmasının başka bir sebebi de Başbakan Kavamü's Saltana’dan aldığı talimatlar olabilir. Çünkü Azerbaycan sorunu eğer büyüyecek olursa İran-Sovyetler arasında yapılan petrol anlaşması da bozulabilirdi. Olası bir anlaşmazlık Sovyet birliklerinin İran topraklarını tekrardan işgal etmesi demekti.

29 Nisan 1946’da Azerbaycan heyeti Tahran’a gitti³⁷² heyetler arası ilk görüşme yapıldı. Tanışma ağırlıklı geçen görüşmede İran heyeti, kendilerine verilen sınırların dışına çıkamayacakları yönünde izlenim uyandırdı. Görüşmede olumlu bir sonuç alınamadı.

---

³⁷² **Akşam Gazetesi**, 29 Nisan 1946, s.1.

30 Nisan 1946'da Başbakan Kavamü's Saltana, Pişeveri'yi kabul etti. Pişeveri, özerklik konusunda isteklerini yenilerken, başbakan daha önceden belirtilen reformları tekrarlardı. Bu görüşmeden de olumlu bir sonuç alınamadı.

Pişeveri, İran heyetinin ve Başbakan Kavamü's Saltana'nın kendilerini oyaladıklarını düşünmeye başlamışlardı. Her geçen saat Azerbaycan hükümetinin aleyhine işliyordu. Sovyet birlikleri de İran'ı tamamen boşaltmak üzerelerdi. Pişeveri gelişen süreci lehine çevirmek amacıyla Mir Cafer Bağirov'a telgraf çekerek görüşmelerin gidişatı hakkında bilgi vererek bazı taleplerde bulundu. Telgrafta "İran hükümetinin bizim isteklerimizi karşılamaya niyeti yoktur. Çözüm üretmenizi istiyorum, süreç böyle devam ederse sonumuzu göremiyorum" dedi.³⁷³ Bağirov ise İran hükümeti ile anlaşmaları gerektiğini düşünüyordu.³⁷⁴

Mayıs başlarında ABD, Tahran'a yeni büyükelçi atadı. Yeni büyükelçi George Allen, ilk görüşmesini Başbakan Kavamü's Saltana ile gerçekleştirdi. Süreç hakkında bilgi alan yeni büyükelçi, görüşmeden sonra ABD Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporda "Başbakanın sorunu kan dökmeden çözüme taraftarı olduğu iken Şah'ın çözümü ise sert askeri tedbirler olarak sorunu kökünden halletmektir. Böyle bir durumda Sovyetler direk olarak Azerbaycan'a destek vereceklerdir" diye yazacaktı.

4 Mayıs 1946 tarihli Akşam Gazetesi'nin haberine göre, İran hükümeti ile Azerbaycan Hükümeti anlaşmışlardır. Anlaşmaya göre, Azerbaycan İran'a teslim edilecek, silahlı birlikler İran hükümetini emrine girecek ve bu birliklerin başına merkezi hükümetten komutan atanacaktır.³⁷⁵ 15 Mayıs tarihli başka bir Türk gazeteside "Azerbaycan'ın İran'dan istediklerini aldı" manşetine yer verdi.³⁷⁶ Bu habere rağmen, İran heyeti ile Azerbaycan Heyeti arasında yapılan 9 Mayıs ve 12 Mayıs görüşmelerinden de herhangi bir olumlu sonuç alınamadı. Azerbaycan heyeti, 13 Mayıs 1946'ta Tebriz'e geri döndüler. 13 Mayıs akşamı Başbakan Kavamü's Saltana, Tahran Radyosu'ndan görüşmelerle ilgili açıklama yaptı. Açıklamada: İran heyeti olarak görüşmelerde biz, sorunun barışçıl yollarla çözüme kavuşması için büyük çaba sarf ettik. Görüşmelerde bazı önerilerin kabulü

---

³⁷³ Hasanlı, *Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı*, s. 422.

³⁷⁴ Rehimli, *age*, s.158.

³⁷⁵ *Akşam Gazetesi*, 4 Mayıs 1946, s.1.

³⁷⁶ *Atayolu Gazetesi*, 15 Mayıs 1946, s.1.

mümkün olmadı. Azerbaycan valisinin atanması, ordu ve üst düzey askerlerin atanması ve özel mülkiyet konusunda ciddi görüş ayrılıkları oldu. Anayasaya aykırı maddelerde uzlaşma sağlanamadı. Azerbaycan heyeti Tebriz'e dönüp durum değerlendirmesi yapacaktır. İnaniyorum ki onlarda bazı zorlukları ortadan kaldırmaya gideceklerdir” dedi. Tebriz radyosu ise Azerbaycan ordusunun Tahran üzerine yürümekte olduğu haberini veriyordu.³⁷⁷ Aynı gün Tebriz radyosunda da Pişeveri'nin görüşmeler ile ilgili konuşması yankılanıyordu. Konuşmasında “biz Tahran'a iner inmez özgürlük yanlıları tarafından tezahüratla karşılandık.³⁷⁸ Başbakan, bize bildiğimiz İran anayasasını anlatarak bizi kandırmaya çalıştı. Biz haklı taleplerimizi ileterek kendi kaderimizi kendimiz çizmek istiyoruz dedik. Onlarda hayır deyip, bizi köle olarak görmek istemektedirler. Bilinsin ki biz artık Tahran'dan bir şey istemiyoruz, savaşta istemiyoruz. Lakin onlar bizim haklarımızı elimizden almaya kalkarlarsa, o zaman canımız pahasına onu koruyacağız” dedi. Pişeveri'nin konuşması sonunda yayınlanan bildiride, görüşmelerin tamamen kapanmadığını, barışçıl biçimde devam ettirilebileceği yönünde görüş bildirildi.³⁷⁹

Görüşmelerden herhangi bir olumlu sonuç alınamaması tüm tarafları rahatsız etmekteydi. Geline bu noktadan sonra nelerin olabileceğini kimse kestiremiyordu. Başbakan Kavamü's Saltana basın organlarına iyimser mesajlar vermeye devam ediyordu. Sorunun barışçıl yollarla çözülebileceğinden yana tavır takınıyordu. Önceki hükümetlerin yanlış politikaları sonucu bu noktaya gelindiğini söyleyen başbakan, sorun çözülür çözülmez ülkede geniş reformlar yapılacağı sözünü veriyordu.³⁸⁰ Ancak vaziyet hiçte öyle değildi. İran hükümeti savaş hazırlığı yaparken, Tebriz'de halk durumun farkındaydı ve savaş hazırlığı içindeydiler.³⁸¹ Türkiye'de gazeteler İran ordusunun harekete geçtiğini yazıyordu.³⁸² Başbakan Kavam bazı yerlerde ki çatışmaların mahalli olduğunu, Tebriz'e yeni bir heyet gideceğini söylemişti.³⁸³

---

³⁷⁷ **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Mayıs 1946, s.1; **Vakit Gazetesi**, 13 Mayıs 1946, s.1.

³⁷⁸ **Akşam Gazetesi**, 29 Nisan 1946, s.1.

³⁷⁹ Hasanlı, **Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, s.431.

³⁸⁰ **Akşam Gazetesi**, 19 Mayıs 1946, s.1.

³⁸¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 15 Mayıs 1946, s.1.

³⁸² **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Mayıs 1946, s.1; **Vakit Gazetesi**, 20 Mayıs 1946, s.1; **Akşam Gazetesi**, 20 Mayıs 1946, s.1.

³⁸³ **Ülke Gazetesi**, 22 Mayıs 1946, s.1.

22 Mayıs 1946'da İran hükümeti, BM'ye Sovyet birliklerinin İran'dan tamamen çıktığı bilgisini verdiler.³⁸⁴

24 Mayıs 1946'da İran yönetimi, Sovyet büyükelçiliği aracılığıyla Azerbaycan meselesi ile ilgili yeni bir teklif sundu. Önceki tekliflere ek olarak Azerbaycan valisinin, eyalet encümenlerinin önerisi doğrultusunda hükümet tarafından atanması düzenlenmişti. İlkokul 5 ten sonra Türkçe ve Farsça eğitim yapılmasına, fedai birliklerinin jandarma birliklerine dönüştürülmesine ve dağıtılan topraklar konusunda yeni düzenleme yapılarak İran geneline yaygınlaştırılmasına karar verilmişti.

Yeni öneri teklifi aslında öncekilerle neredeyse aynıydı. Sadece üzerinde birkaç değişiklik yapılmıştı. Sovyet tarafı bir an önce Azerbaycan hükümeti ile İran hükümeti arasında uzlaşma sağlanması taraftarıydı. Petrol konusunda İran-Sovyetler anlaşması yapılmışken, daha fazla dünya kamuoyunu meşgul etmek istemiyordu. Özellikle ABD, İngiltere ve BM'nin tepkisiyle karşılaşmak istemeyen Sovyetler bir an önce sorunun çözülmesinden yanaydı. Bunun için Ulusal Hükümet yetkililerine anlaşma sağlanması yönünde direktifler bazı konularda geri adım atılmasını istiyordu. İran hükümetinden daha fazla ayrıcalık alınamayacağına anlayan Sovyetler, kabul edilmiş olan anlaşma metinlerini Azerbaycanlılara başarı olarak göstermek istiyordu. Sovyet büyükelçisine göre, İran hükümetinin sunduğu son teklif kabul edilmeliydi. Daha sonra Kavamü's Saltana ile birlikte ortak çalışma yapılarak meclise yeteri kadar milletvekili sokulabilirdi. İran meclisine sokulabilecek Sovyet yanlısı milletvekilleri ile çalışmalar eskisinden daha sağlıklı bir şekilde yürütülebilirdi. Büyükelçinin Moskova'ya gönderdiği rapor bu şekildeydi. Anlaşma metni görüşmek üzere Sovyet Azerbaycan sorumlusu Mir Cafer Bağirov ile Ulusal Hükümet yetkilileri Nahcivan'da bir araya geldi. Tartışmalar sonucunda anlaşma neredeyse tamamlanmıştı.

13 Haziran 1946'da İran hükümeti yetkilileri ile Azerbaycan Ulusal Hükümeti yetkilileri arasında Tebriz'de sözleşme metni imzalandı.³⁸⁵ Sözleşmenin içeriği şu şekilde idi:

1. Hükümet Bildirisinin 1. Maddesine “mali yetkili de Eyalet Encümeni tarafında önerilir ve hükümet tarafından onaylanır.

---

³⁸⁴ 22 Mayıs 1946 tarihli **Akşam** ve **Cumhuriyet** gazeteleri, s.1.

³⁸⁵ Duman, **age**, s. 79.

2. Hükümet bildirisinde Azerbaycan genel valisinin Eyalet Encümeninin onayı doğrultusunda hükümet tarafından atanmasıyla ilgili varılan anlaşmayla Dışişleri Bakanlığı Eyalet Encümeni tarafından gösterilen adaylardan birini genel valilik görevine atmak için hükümetin onayı alınacaktır.
3. Azerbaycan Ulusal Meclisi olarak seçilen parlamento eyalet encümeni adını alacaktır. Azerbaycan İran'ın bir parçası olarak kalacaktır.³⁸⁶
4. Askeri yönetmenlik kadrolarının oluşturulduğu ve bu anlaşmayla İran ordusunun bir parçası olacak askeri birlikler konusunun çözüme kavuşturulması ve bu birlikleri yönetecek komutanlar sorununun çözülmesi için İran yönetimi ve Azerbaycan Eyalet Encümeni katılımcılarından oluşan bir komisyon oluşturulacaktır.
5. Azerbaycan'da toplan vergilerin %75'i Azerbaycan'ın ihtiyaçları için harcanacak geri kalan kısım merkeze gönderilecektir.³⁸⁷
6. Hükümet Tebriz-Miyane demir yolu inşasına başlayacak, gerekli işçi gücü ve uzman tedariki Azerbaycan bölgesinden seçilecektir.³⁸⁸
7. Fedai birliklerinden oluşan silahlı gruplar jandarma birlikleri olarak görev yapacaklardır.
8. Köylülere dağıtılan topraklar konusunda zarara uğrayan kişilerin zararı devlet tarafından karşılanacaktır. Toprak dağıtımı ile ilgili İran genelinde düzenlemeler yapıp, komisyon kurulacaktır.³⁸⁹
9. Azerbaycan bölgesi nüfusuna göre meclise milletvekili gönderecektir.
10. Kadınlara verilmiş olan seçme ve seçilme hakkı kurulacak olan parlamentonun onayına sunulacaktır.
11. Tebriz, Erdebil, Hoy, Rızayye, Mehabad, Marağa ve Bicar Azerbaycan eyaleti olarak kabul edilecektir.

---

³⁸⁶ **Vakit Gazetesi**, 14 Haziran 1946, s.1.

³⁸⁷ Ünal, **age**, s.132.

³⁸⁸ Rehimli, **age**, s.147.

³⁸⁹ **Akşam Gazetesi**, 14 Haziran 1946, s.1.

12. İlk, orta ve yüksekokullarda Türkçe ve Farsça eğitim bakanlığın vereceği karar doğrultusunda uygulanacaktır. İlkokulların 5. Sınıfına kadar Kürtçe eğitim de verilebilecektir.
13. Azerbaycan ve İran'ın genelinde belediye seçimleri yapılacaktır.
14. Bu anlaşma İran hükümeti ve Azerbaycan Eyalet Encümeni tarafından imzalandıktan sonra yürürlüğe girecektir.

14 Haziran 1946'da Azerbaycan Ulusal Hükümeti anlaşmayı imzalarken, 17 Haziran'da da İran hükümeti anlaşmayı imzaladı.³⁹⁰ İran heyeti başkanı Tebriz Radyosunda yaptığı konuşmada “sorunun bu kadar büyüyüp bu hale gelmesinin tek sorumlusu önceki hükümetlerin yapmış olduğu yanlış siyasettir” dedi.

Pişeveri'de yapmış olduğu konuşmada³⁹¹ “bağımsızlık mücadelesine başlarken yayınladığımız 3 Eylül 1945 bildiri kan dökülmeden bugün güvence altına alınmıştır. Bu Azerbaycan'ın değil bütün İran halkının başarısıdır. Bunda sonra kendi ana dilinde eğitim alacak kadrolarla kendimizi donatacağız. Bütün haklarından yoksun olan kadınlarımızın seçme ve seçilme hakkı garanti altına alınmış oldu. Bu anlaşma ile Azerbaycan halkının tarihinde yeni bir sayfa açılmış oldu” dedi.

Yapılan anlaşma ve varılan sonuç basın yayın organlarında manşet olarak duyurulmaktaydı. İran hükümeti yanlısı gazeteler anlaşmayı Kavamü's Saltana'nın başarısı olarak gösterirken, karşıt görüşlü gazeteler ise tepki dolu sözler sarf ediyordu.

Anlaşmayla ilgili olarak ABD'nin Tahran büyükelçisi ABD Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporda “yapılan anlaşmada Azerbaycan, İran'a bağlanmamış, aksine Azerbaycan İran'ı ele geçirmiştir. Azerbaycan Demokrat Partisi yöneticileri konumlarını sağlamlaştırmışlardır. Azerbaycan'da demokratlar, İran'da ise Tudehliler iyi örgütlenmiş birer Sovyet yanlısı oluşumlardır. Azerbaycan ordusu varlığını devam ettirmektedir” diye yazacaktı.

---

³⁹⁰ Duman, *age*, s.80.

³⁹¹ **Azerbaycan Gazetesi**, 14 Haziran 1946, s.1.

14 Haziran 1946'da Azerbaycan Ulusal Hükümeti, Eyalet Encümeni olarak göreve başladı. Meclisin çalışmalarına son verildi. Başbakan Pişeveri istifa dilekçesini sundu³⁹² ve Azerbaycan Demokrat Partisi başkanı olarak görevine devam etti. Diğer meclis yetkilileri de çeşitli görevlere atandılar. Azerbaycan valisi olarak Doktor Cavit seçildi. 7 Temmuz'da Doktor Cavit Azerbaycan Valisi olarak Muhammed Rıza Şah'ı ziyaret etti. Şah yeni valinin görevini tartışmasız onayladı. Valiye, Azerbaycan sorununa ilgisiz kalmadığını göstermek amacıyla Tebriz'de ki su sorunu için 1 milyon riyal tutarında çek verdi.

İran hükümeti ve Azerbaycan Hükümeti arasında yapılan anlaşmaya rağmen Başbakan Kavamü's Saltana anlaşmayla ilgili hiçbir adım atmamıştı. Azerbaycan ordusu, bankaların oluşturulması gibi hiçbir yenilik yapılmamıştı. Azerbaycan ordusuna gerekli destek sağlanmamıştı. Bu da ordunu gücünün zayıflamasına yol açıyordu. Önceki hükümetler zamanında başlatılan ambargo bu hükümet zamanında da devam ettiriliyordu.

Kavamü's Saltana ise ABD yetkililerine Azerbaycan'ın İran'dan ayrılmak istediği düşüncesine inandırmak niyetindeydi. Görüşmelerde Azerbaycan'ın geri alınması için sert tedbirler alabileceğinin sinyalini veriyordu.

Azerbaycan'a verilen imtiyazlardan, Kürtlerde yararlanmak istiyordu. Bunun için Kürt lider Qazi Muhammed, Pişeveri ile görüşme yapmıştı.³⁹³

1946'nın yaz aylarında İran hükümeti ile Azerbaycan Hükümeti arasında görüşmeler devam ediyordu. Görüşmeler daha ilk günlerde çıkmaza girmeye başlamıştı. Türkiye'de yayınlanan Son Posta Gazetesi'de konuyla ilgili olarak görüşmelerden netice alınamadığını yazıyordu.³⁹⁴ İran hükümeti imzalan anlaşmanın yükümlülüklerine uymamak için diretiyordu. Zencan'da ki askeri birliklerinin içerisinde fedai birliklerinin de yer almasına karşı çıkan İran hükümeti, Azerbaycan ulusal hükümeti yetkilerinin de İran meclisinde yer almasını istemiyorlardı.

Azerbaycan' da kurulacak olan bir bankaya da sıcak bakmayan İran hükümeti, yerel kaynakların kullanımında Azerbaycan'a ek hakların verilmesini de istemiyorlardı.

---

³⁹² Rehimli, **age**, s.167.

³⁹³ **Ulus Gazetesi**, 27 Haziran 1946, s.1.

³⁹⁴ **Son Posta Gazetesi**, 12 Mayıs 1946, s.1.

5.5. İran Hükümetinin Güney Azerbaycan Hükümetine Baskıları

Kavamü's Saltana'ya göre Azerbaycan Ulusal Hükümet'i de yapılan anlaşmaya uymuyorlardı. Azerbaycan' da toprak sahiplerinin mülklerinin paylaştırılmasına devam ediliyordu. Sivil giyimli Sovyet askerli bölgede faaliyetlerine hala devam etmekteydiler. 21 Mayıs 1946 tarihli Akşam Gazetesi de sivil giyimli Rus askerlerinin Azerbaycan'da bulunduğunu yazıyordu.³⁹⁵ Vakit Gazetesi ise “Rus askerleri Tahran'dan çekildi. Fakat yerine binlerce portakalcı ve hamal geldi” diye yazıyordu.³⁹⁶ Azerbaycan hükümeti gıda gizleyenlere karşı ölüm hükmü çıkarmıştı ki bu İran merkezi hükümetinin haklarının çiğnememesi demektir. Kavamü's Saltana bu gibi bahanelerde görüşmeleri sürüncemede bırakıyordu. Amacı zaman kazanmaktan öte bir şey değildi. Azerbaycan bölgesini psikolojik ve ekonomik olarak kısıp almak isteyen başbakan, bu sürede de ABD ve İngiltere'nin desteğini kazanmak niyetindeydi. Bu iki devlette alacağı destek ile hem Azerbaycan yönetimine hem de Sovyetlere karşı eli daha güçlenmiş olacaktı.

5 Eylül 1946'da Azerbaycan Fırkasının 1.yıldönümü nedeniyle konuşma yapan Pişeveri “kazanmış olduğumuz özgürlüğü kanunlar çerçevesine korumaya devam edeceğiz, bu özgürlüğü İran'ın tüm halkları için geçerli kılacağız. Azerbaycan Gazetesi bizim düşüncelerimizin en büyük silahıdır” diyecekti.³⁹⁷

1946 Eylül ayından itibaren İran hükümeti Azerbaycan üzerindeki baskılarını artırmaya başladı. Kazvin bölgesinde yer yer çatışmalar yaşanıyordu. İran birlikleri bölgede savaş pozisyonu almışlardı. Bahane olarak Sovyetlerin, Kazvin bölgesinden buğday taşımaları gösterilmekteydi.

Öte yandan İran'ın güneyinde ki bazı aşiretlerde Azerbaycan'a tanınan hakların kendilerine tanınmaları için huzursuzluk çıkartmışlardı. İngiliz destekli bu aşiretlerin başında Kaşgaylar ve Bahtiyariler bulunuyordu. Yaşanan bu gelişmeleri ABD büyükelçisine aktaran Kavamü's Saltana bunları bahane göstererek İran'ın toprak bütünlüğünün kesin olarak korunması yönünde bilgi vermişti. Azerbaycanlılara verilecek imtiyazlar sonucunda bölgedeki diğer etnik boylarında aynı tavizleri isteyeceğinden, sorun daha da büyüyerek içinden çıkılmaz bir hal alacaktı.

---

³⁹⁵ Akşam Gazetesi, 21 Mayıs 1946, s.1.

³⁹⁶ Vakit Gazetesi, 11 Aralık 1946, s.1.

³⁹⁷ Azerbaycan Gazetesi, 5 Eylül 1946, s.1.

2 ay kadar süren İran-Azerbaycan arasında ki görüşmeler neticesiz kalmıştı. Sovyet Azerbaycan sorumlusu Mir Cafer Bağirov ile Azerbaycan yetkilileri durum değerlendirmesi yapmak üzere 20 Ekim’de görüşme yaptılar. İran hükümetinin barışı bozup, saldıracağından emin olan Pişeveri, ordunun desteklenmesi yönünden Bağirov’dan ricada bulundu. Pişeveri’ye göre İran hükümet birlikleri Zencan ve Marağa bölgelerinden saldırıp Tebriz’in kontrolüne ellerine geçirecekti. Bölgedeki aşiret ağalarına bağlı silahlı gruplar tarafından köyle yağmalanmaya başladı.³⁹⁸ Ayrıca Azerbaycan’ın mali durumunun da yeterli olmadığını bunun içinde desteğe ihtiyaç olduğunu söyledi. Azerbaycan çevresindeki askeri yığılmaları da bildiren Pişeveri, İran hükümetinin tüm askeri birliklerini kullanarak bölgeye saldıracaklarını da söyledi.

Mir Cafer Bağirov bu durumu Moskova’ya bildirdi. Lakin Stalin, Pişeveri’ye güvenmiyordu. Onun Azerbaycan’ın özerkliğinden sonra tam bağımsız olup, Sovyet yönetiminde ki Azerbaycan ile birleşmesinden korkuyordu.³⁹⁹ Aynı şekilde Pişeveri’de Sovyetlere güvenmiyordu. Stalin’in, kendisine gönderdiği mektupta durum gayet anlaşılır bir haldeydi.⁴⁰⁰ Hamit Mollazade, Söylenmemiş Sırlar adlı kitabında şöyle yazıyordu. “Şu Ruslar maymun gibi kendi çocuklarının başını kesip, ayaklarının altına koyarlar. Bugün silahlandırıyorlarsa, yarın istedikleri zaman silahları bizden geri alacaklar”⁴⁰¹ diyordu. Tarih bu sözlerin gerçekliğini de maalesef görmüştü.

21 Kasım 1946’da Başbakan Kavamü’s Saltana 7 Aralık’ta yapılacak olan seçimlerin güvenliğini bahane ederek ordunun ülkedeki bütün eyaletlere gönderilip tedbirler alacağı yönünde açıklama yaptı. ⁴⁰² Aynı gün Türkiye’de yayınlanan Ulus Gazetesi, Azerbaycan harekâtında yer alan kişilerle ilgili olarak “İran, asilerin üzerine asker gönderiyor” haberini paylaşacaktı.⁴⁰³

---

³⁹⁸ Avşarlı, **age**, s.80.

³⁹⁹ Hasanlı, **Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk Sovyet İlişkileri**, s.342.

⁴⁰⁰ Rehimli, **age**, s. 195.

⁴⁰¹ Avşarlı, **age**, s.35.

⁴⁰² Hasanlı, **Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, s. 497.

⁴⁰³ **Ulus Gazetesi**, 20 Kasım 1945, s.1.

23 Kasım 1946'da İran, ordunun tüm eyaletlere gönderilmesi kararını bildirmek için Moskova'ya bir heyet gönderdi.⁴⁰⁴

Başbakanın bu açıklaması üzerine Azerbaycan Demokrat Partisi yetkilileri durum değerlendirmesi yapmak için toplandılar. Çok yönlü bir analizin yapıldığı toplantıda ne gibi tedbirlerin alınacağı ve bu tedbirlerin sonucunun neleri doğurabileceği öngörüsünde bulundular. İran merkezi ordusunun Azerbaycan'a girişi durdurulacak olursa, merkezi yönetim Azerbaycan seçimlerini durdurabilirdi. Bu durumda Azerbaycan İran meclisine milletvekili gönderemezdi. Öte yandan ordunun girişi müsaade edilirse, Kavamü's Saltana'nın daha çok saldırganlaşacağı, daha fazla taleplerle geleceği anlaşıldı. Eğer yapılacak seçimde güvenlik gerekçesi ile ordu görevlendirilecekse, Azerbaycan'ın kendi ordusu bu güvenliği sağlama konusunda yeterli düzeye fazlasıyla sahiptir. Bu görüşmeler neticesinde Azerbaycan valisi Doktor Cavit, bir telgraf yazarak sonucu Kavamü's Saltana'ya bildirme kararı alındı. Kararda: "Azerbaycan'a asker gönderilmesi hükümetler arasında yapılan anlaşmaya aykırıdır. Azerbaycan'da ki mevcut durum seçim yapılması için gayet uygundur. Ordunun gönderilmesin gerek yoktur. Eğer ordu yine de gönderilecek olursa silahla karşı konulacağı, böyle bir durum sonucu olarak eğer Azerbaycan seçimlerinin yok sayılması düşünülür ise Azerbaycan kendi millet meclisini kurma yoluna gidecektir" denildi.

Kavamü's Saltana telgrafa yanıt olarak ordunun Azerbaycan'a gönderileceğini söyledi. Pişeveri, Azerbaycan Gazetesi'ne verdiği demeçte Tahran' yönetimini uyarıyordu. Demecinde "biz isteklerimizin yasal yollardan kabul edilmesinden yanayız. Ancak İranlı yöneticilerin gözlerinin açılmış olduğuna şaşıyoruz. Bizim düşüncemize göre direnişimizin ayak sesleri İran yetkililerini uykusundan uyandırmış, onların yürüttükleri politikanın zararlı olduğunu hatırlatmıştır. Madem Kavamü's Saltana karşı harekâtta yandadır bizde her ihtimale karşı kendimizi savunmalıyız. Önemli değil, İran toplumunun yıllardır beklediği intikam günü gelmiştir. Şimdiki Kavamü's Saltana, gericilerin telkini ile oturup kalkmakta. Bırakalım tarihin bu şanlı sayfası Azerbaycan Demokrat Partisi adıyla başlasın"⁴⁰⁵ dedi.

---

⁴⁰⁴ **Tanin Gazetesi**, 23 Kasım 1945, s.1.

⁴⁰⁵ Hasanlı, **Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, s.503.

Başbakan Kavamü's Saltana, Pişeveri'nin bu söylemlerine karşı ABD büyükelçisi ile görüştü. Başbakanın amacı Azerbaycan'a yapılacak olan bir saldırıda ABD'nin tepkisini merak ediyordu. Büyükelçi görüşmede, seçim güvenliğinin sağlanması adına bölgeye ordunun gönderilmesinin haklı bir sebep olacağını söylerken, Sovyet büyükelçisi Azerbaycan'a karşı yapılacak bir harekâtın Sovyet-İran arasındaki ilişkilere zarar vereceği yönünde açıklamalar yaptı. Azerbaycan'a ordu gönderilmesinin Sovyetlerin güney sınırında kargaşaya neden olacağı ve 1921 anlaşması gereği Moskova'nın İran'a yeniden asker gönderebileceği uyarısında bulundu.

27 Kasım 1946'da Başbakan Kavamü's Saltana, Azerbaycan Valisine telgraf göndererek, ordunun Azerbaycan'a gönderilmesinin kesin olduğunu yazdı. Gelen telgraf üzerine Azerbaycan Eyalet Encümeni başkanı Şebüsteri, tepki gösterdi. Tebriz radyosunda yayınlanan konuşmada Şebüsteri; "Tahran' da ki gerici güçlerin ortaya çıkardıkları engellemelere rağmen Azerbaycan Ulusal Hükümet'i yapılan anlaşmaya tamamen uymuştur. Ulusal hükümet feshedilmiş, ulusal meclis eyalet encümenine dönüştürülmüştür. Vergiler ulusal bankaya yatırılmaya başlanmıştır.⁴⁰⁶ Azerbaycan silahlı kuvvetleri İran ordusuna katılmış, bunlara bağlı garnizonlar oluşturulmuştur. Sizin yaptığınız seçim güvenliği değil, Azerbaycan'ı işgal etmektir" dedi.

Pişeveri, Mir Cafer Bağirov'a gönderdiği mektupta, savaşın kaçınılmaz olduğunu ve ellerinde yeterli miktarda silah olmadığını söyleyip destek istedi. Bağirov, durumu Moskova'ya bildirip gerekli desteğin sağlanması yönünde ricada bulundu. Ancak Sovyet yönetimi sorunun barışçıl yünden çözüleceğini inandıkları için destek verilmeyeceğini bildirdiler.

5.6. Güney Azerbaycan Milli Hükümeti'nin Sona Erdirilmesi

4 Aralık 1946'da İran ordusu Azerbaycan'a doğru saldırıya geçti.⁴⁰⁷ Tebriz Radyosundan saldırı haberi doğrulandı ve İran ordusunun Azerbaycan içine sokulmadığı yönünde bilgi verildi. İran ordusuna bağlı askeri uçaklardan propaganda amaçlı bildiriler atılmaya başlandı. Zencan'dan Miyane doğru hareket eden İran ordusunun öne 12 saatlik bir çatışma ile kesilmişti. İran ordusu tank ve havan toplarıyla saldırmaya devam ediyordu. Miyane'de ki birliklerin başında bulunan komutan Pişeveri'den, havan topu için eğitilmiş

---

⁴⁰⁶ **Aksam Gazetesi**, 29 Ekim 1945, s.2.

⁴⁰⁷ Ünal, **age**, s.135.

subay istemişti. Azerbaycan'ın birçok köyünden gönüllü birlikler kendiliğinden oluşmaya başlamıştı. Ancak ellerinde silah yoktu ve Azerbaycan Demokrat Partisi yöneticilerinden destek bekliyorlardı.

Bu gelişmeler yaşanırken İran hükümeti aynı zamanda BM Güvenlik Konseyi'ne durumu bildirerek “Azerbaycan yönetiminin, İran milli meclis seçimlerini yaptırmamaya yönelik açıklamalarda bulunup, yaşanan olaylar karşısında konseyin desteğini” istiyordu.

Aynı zamanda ABD Dışişleri Bakanı ve ABD Başkanı gelişen olayların İran'ın iç meselesi olduğunu ve Sovyetlerin bu durumun dışında kalması gerektiği uyarısında bulundular.

7-8 Aralık 1946'da savaş en şiddetli şekilde devam ediyordu. Kendilerinden sayıca ve teknik olarak çok üstün olmalarına rağmen İran birlikleri Zencan ve Miyane cephesinden geri püskürtülmüştü. Silah konusunda destek istenen Sovyetler, manevi destekten öte hiçbir şey yapmıyorlardı. Azerbaycan yönetimi yaptığı açıklamada “biz artık hiç kimseye güvenmiyoruz. Parti üyelerimiz ve halkımız cepheye gitmek için izin istemektedirler. Bu bizim elimizdeki son fırsattır. Biz teslim olursak tarih bizi lanetleyecektir. Dünyada hiçbir zaman bir toplum kendi varlığını kendi eli ile yol etmemiştir” açıklaması yaparak ne kadar kararlı olduklarını bir kez daha gösterdiler. Sovyetler Birliği petrol için Azerbaycan'ı yok saymıştı. Petrol anlaşması yapılmıyaya kadar her türlü desteği veren Sovyetler anlaşmadan sonra, İran hükümetinden yana tavır sergilediler.

Sovyet yönetiminin sadece sözlü uyarılar yaptığını, herhangi bir girişimde bulunmayacağını anlayan, ABD'nin ve İngiltere'nin de desteğini arkasına alan Kavamü's Saltana, tepkilerini daha ileri sürerek Azerbaycan Demokrat Partisi yöneticilerine “isyancı” diye hitap etmeye başladı.

10 Aralık 1946'da İran ordusu Şah ve Başbakan Kavamü's Saltana'nın emri ile Azerbaycan üstüne gönderildi.⁴⁰⁸ İran birlikleri Kızılören Nehri'ni geçtiler.⁴⁰⁹ Miyane tarafında üstünlüğü ele geçiren İran ordusu 11 Aralık'ta kontrolü tamamen ele geçirdi. Azerbaycan birlikleri Tebriz'e doğru çekilmeye başladılar. Aynı gün Stalin, Tebriz başkonsolosluğuna emir göndererek, Azerbaycan yetkililerinin direnişi durdurmaları istendi. Direnişin devam etmesinin gereksiz ve anlamsız olduğunu, İran ordusunun Azerbaycan giriş izinin

---

⁴⁰⁸ Yeşil, **age**, s.39.

⁴⁰⁹ Ören, **age**, s.103.

verilmesini istedi. Azerbaycan Demokrat Partisi yöneticileri her ne kadar kararı beğenmeseler de 11 Aralık 1946 saat 16.00 da direnişin durdurulduğu kararını aldılar.⁵²⁴ Direnişin durdurulması kararına Azerbaycan Demokrat Partisi üyeleri, işçiler, aydınlar devam edeceklerini, teslim olma kararının Azerbaycan'ın geleceğine vurulmuş bir darbe kararı olduğu söylediler. Azerbaycan, İran ordusuna karşı koymaya hazırlanıyordu.⁴¹⁰ 6 Aralık'ta İran ordusu harekete geçti. Şiddetli çatışmalar yaşanmaya başladı.⁴¹¹ Sovyetler, İran hükümetine "Azerbaycan'a askeri birlik göndermeyin" talimatında bulunurken, İran hükümeti bir nota ile durumu BM'ye bildirdi.⁴¹² ABD ise İran'ın toprak bütünlüğü ve bağımsızlığının korunacağı yönünde açıklamalar yaptı.⁴¹³ 10 Aralık'ta Tebriz Radyosu, İran hükümeti birliklerine ait uçakların köyleri bombaladığı haberini veriyordu.⁴¹⁴

İran ordusunun baskılarından dolayı Azerbaycan Demokrat Partisi'nin üst düzey yetkililerinin Tebriz'de kalması doğru bulunmadı, İran ordusu 13 şehri ele geçirmişti.⁴¹⁵ 11 Aralık akşamı Pişeveri ve bazı üst düzey yöneticiler Tebriz'i terk etti.⁴¹⁶

12 Aralık 1946 gecesi Sovyet sınırına büyük bir kalabalık yığıldı. Tedirginliğe kapılan halk Sovyet Azerbaycan'ına geçmek istiyordu. Aynı saatlerde şehirdeki Azerbaycan Demokrat Partisi muhalifleri, Tebriz garnizonuna saldırarak, askerleri silahsızlandırdılar. Aynı gruplar İran ordusu gelmeden önce Tebriz'i demokratlardan arındırmaya başladılar, İran hükümeti taraftarı olan birçok aşiret ve toprak ağaları ile onların adamları şehir merkezinde olaylar çıkarmaya başladı.⁴¹⁷ Önüne geçilemez bir yağma olayına başladılar. Sovyetlere ait okul ve hastaneyi talan ettiler. 13 Aralık'ta Tebriz işgal edilmişti.⁴¹⁸

---

⁴¹⁰ **Vakit Gazetesi**, 4 Aralık 1946, s.1.

⁴¹¹ **Vakit Gazetesi**, 6 Aralık 1946, s.1.

⁴¹² **Vakit Gazetesi**, 7 Aralık 1946, s.1.

⁴¹³ **Vakit Gazetesi**, 8 Aralık 1946, s.1.

⁴¹⁴ **Vakit Gazetesi**, 10 Aralık 1946, s.1.

⁴¹⁵ **Vakit Gazetesi**, 11 Aralık 1946, s.1.

⁴¹⁶ Duman, **age**, s. 81.

⁴¹⁷ Avşarlı, **age**, s.77.

⁴¹⁸ **Ulus Gazetesi**, 13 Aralık 1946, s.1.

14 Aralık 1946'da Tebriz tamamen İran ordusunun eline geçti.⁴¹⁹ Şehirde tam bir kaos hakimdi. Yağma olayları durdurulmamıştı.⁴²⁰ Tebriz'in savaş meydanından hiçbir farkı yoktu. Azerbaycan'da bulunan İran hükümeti yanlıları halk partisi Tudeh'in binasını yıktılar.⁴²¹ Birkaç gün içinde idamlar ve kurşuna dizilmeler başladı. Kaynaklara göre 3000'nin üzerine kurşuna dizilen insan vardı. 8000 kişi ise tutuklanmıştı. Azerbaycan Milli Hükümeti'nin yayınladığı Türkçe ders kitapları toplanarak yakıldı.⁴²² Tiyatro ve müzeler kapatıldı. Settar Han ve Şeyh Muhammed Hiyabani'nin heykelleri yıkıldı. Türkçe basın yasaklandı. 14 Aralık'ta Rıza Şah ile görüşen Sovyet elçisi, harekâtın durdurulmasını istedi.⁴²³ Lakin Rıza Şah birliklerin devam etmesi konusunda yeni bir emir verdi.⁴²⁴ 15 Aralık'ta Azerbaycan birlikleri komutanı Yahya Gulam'ın Türkiye'ye geçtiği bilgisi gazetelerde yerini aldı.⁴²⁵

20 Aralık 1946 günü İran merkezi hükümeti Azerbaycan'da kontrolü tam olarak sağladı. Geride binlerce idam edilen insan ve on binlerce Sovyet sınırına akın eden insanlar kaldı.⁴²⁶

Bölgeyi yakından takip eden devletlerin aklındaki tek soru Sovyetlerin Azerbaycan'ı neden yalnız bıraktığı idi. Diplomatik yazışmalarda en çok bu soru üzerinde yorumlar yapıldı. Bazı yorumlarda petrol uğruna kaderine terkedilen Azerbaycanlılar diye bahsederken bazı yazışmalar Sovyetlerin, Azerbaycan' da hazırlıksız yakalandığı yönündedir ki bu bilgilerin doğru olma imkânı yok denecek kadar azdır. Son elli senesini bölgede aktif rol oynayarak geçiren Sovyetlerin, Azerbaycan'a yapılacak bir saldırıyı düşünmemiş olmasının imkânı yoktur. Başka diplomatik yazışmalar ise ABD'nin Azerbaycan'da ki başarısı olarak nitelendiriliyordu. Bir başka yorum ise, İran Komünist Partisi üyelerinin Sovyet yanlısı

---

⁴¹⁹ Ünal, **age**, s.93, **Vakit Gazetesi**, 12 Aralık 1946, s.1.

⁴²⁰ Albayrak, **age**, s. 116.

⁴²¹ **Ulus Gazetesi**, 14 Aralık 1946, s.1.

⁴²² Rehimoğlu, **age**, s.26.

⁴²³ **Vakit Gazetesi**, 14 Aralık 1946, s.1.

⁴²⁴ **Vakit Gazetesi**, 15 Aralık 1946, s.1.

⁴²⁵ **Ulus Gazetesi**, 15 Aralık 1946, s.1.

⁴²⁶ Duman, **age**, s.81.

olması ve yine bu yöneticilerin Güney Azerbaycan Milli Hükümeti içinde de görev alması Milli Hükümetin yıkılmasında başka bir etkendi⁴²⁷

Azerbaycan meselesi BM Güvenlik Konseyi'nin gündemini işgal eden ilk sorun olarak tarihe geçti. İran hükümeti 5 Aralık 1946'da konseye bir dilekçe vererek Azerbaycan sorununun bittiği yazıldı. Times Dergisi “yaşasın birleşmiş milletler” başlığı atarak, sorunun BM tarafından çözüldüğü aktarıldı.⁴²⁸

Bir yıl gibi bir süre yaşama imkânı bulan Azerbaycan Ulusal Hükümeti bu şekilde tarih sahnesinden çekildi.⁴²⁹

11 Haziran 1947 sabahında Pişeveri, Nuri Guliyev, Gulam Yahya'nın içinde bulunduğu aracı Ermeni şoför Garnik Melikyan kullanıyordu. Otomobil Gence'den Yevlağa doğru gidiyordu. Her zaman arabanın arka koltuğuna oturan Pişeveri, o gün arabanın ön koltuğuna oturtulmuştu! Gidecekleri yere kısa bir mesafe kalan yolda kaza yaptılar. Araç yolun sağ tarafına bulunan beton engele çarpmıştı. Şoför hariç hepsi yaralanmıştı. Hastaneye kaldırılan yaralılarından sadece Pişeveri ölmüştür. Hastaneye ulaştığında yaşamakta olan Pişeveri hastanede hayatını kaybetmiştir. Ekrem Rehimli, Mücadele Girdabında Geçen Ömür Seyid Cafer Pişeveri adlı kitabında olayı ayrıntılı şekilde anlatmış, kaza ile ilgili tanıkların ifadelerindeki çelişki üzerinde durmuştur.⁴³⁰ Güney Azerbaycan için böyle önemli bir şahsiyetin şoförünün Ermeni asıllı biri olması ise kabul edilecek bir şey asla değildir. Yapılan araştırmada İran Taşnak Partisinin başkanının oğlu olduğu ortaya çıkmıştır.⁴³¹ Bir başka kaynak Pişeveri'nin Sovyetler birliğinde öldürüldüğünü yazmaktadır.⁴³²

---

⁴²⁷ Cemil Doğan İpek, “Güney Azerbaycan Türklerinde Kimlik Sorunu”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, XII/1, Yaz, 2012, s.272.

⁴²⁸ Hasanlı, **Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, s. 533.

⁴²⁹ Ünal, **age**, s.138.

⁴³⁰ Rehimli, **age**, s.203.

⁴³¹ <https://www.gzt.com/mecra/iranda-sovvet-destekli-iki-cumhuriyet-projesi-3456283> (22.02.2021).

⁴³² Ören, **age**, s.104.

Üstelik olaylar bunlarla da sınırlı değildi. Soruşturmayı yürüten hâkim de kısa bir süre sonra ölmüştü. Soruşturmayı yürüten hâkim Moskova'ya davet edilmiş, geri dönüşü ise tabut içinde olmuştur.⁴³³

5.7. Güney Azerbaycan Milli Hükümeti Tecrübesi

Güney Azerbaycan Milli Hükümeti'nin temelleri, 1921'de İran'da kurulan Azadistan Cumhuriyeti ile atılmıştır. İran Hükümeti'nin 20.yy'nin başlarında özellikle Türklere karşı başlatmış olduğu baskıcı politika, Şeyh Muhammed Hiyabani'nin başlatmış olduğu bağımsızlık mücadelesi ile devam etti. Kanlı bir şekilde bastırılan bu girişim, devlet olma yolunda birçok eksikliği gözler önüne serdi. Özellikle düzenli bir ordunun olmayışı, gönüllülerden oluşan fedai birliklerinin eğitimsizliği, ekonomik ve siyasi yönden yetersizlikler İran Merkezi Hükümeti'nin bağımsızlık girişiminin bastırılmasını kolaylaştırdı.

1945 yılları içerisinde İkinci Dünya Savaşı'nın etkileri ile İran'da baş gösteren yönetim zayıflığı sonucunda Güney Azerbaycan'da Türkler yeni bir bağımsızlık mücadelesine başladılar ve sonucunda Güney Azerbaycan Milli Hükümeti kuruldu. 1 yıl kadar yaşama şansı bulan bu hükümet, yaptığı reformlar ile içinde bulunduğu şart ve zamanın çok ilerisinde bir anlayışla yönetildiğini gösterdi. Kurulma aşamasında Sovyetlerin desteğini alan Milli Hükümet, ekonomik, siyasi ve askeri yönden baskılara maruz kalana kadar bir devlet olabilmenin tüm şartlarını başarıyla gerçekleştirdi.

İran, İngiltere ve Sovyetler'in anlaşması sonucu yalnız bırakılan Azerbaycan Milli Hükümeti aradığı desteği Türkiye'den de bulamadı. Türkiye için de bulunduğu şartlar itibari ile o günlerde yardım etme şansıda yoktu.

Bir devletin ayakta durabilmesi için, dünya kamuoyunda resmen tanınması gerekmektedir. Sınırları olan devletler ile ekonomik ve iktisadi ilişkiler kurup, mal ve hizmet üretiminde eksiklik yaşamamalıdır. Düzenli bir ordu ve bu ordunun, zamanın teknolojik şartları ile donatılması gerekmektedir. Devletin giderlerini karşılayabilecek yeterli kaynak, üretim, tarım, sanayi ve hammadde üretilebilmeli, yetersiz kalınan noktalarda ithalat için finansmanın olması gerekmektedir. Tüm bu sayılan şartların hiç birini yeterli anlamda elinde bulunduramayan Güney Azerbaycan Milli Hükümeti'nin, İran Merkezi Hükümeti

---

⁴³³ Rehimli, **age**, s.212.

karşısında dayanabilmesi mümkün değildir. 1 sene gibi kısa bir süre yaşamasının temel sebepleri bunlar olabilir.

Günümüzde İran topraklarında yaşayan Türkler, eskiden olduğu gibi yine ağır şartlar altında yaşamaktadırlar. Özgürlüğüne düşkün Türk Milleti bu şartlar altında yaşamak yerine, yeni bir özgürlük mücadelesine girebilirler. Ancak; Azadistan Cumhuriyeti ve Güney Azerbaycan Milli Hükümeti'nin yapmış olduğu hatalardan ders çıkarıp, ona göre yol izlemelidirler.

SONUÇ

1921'de Güney Azerbaycan'da kurulan Azadistan Cumhuriyeti ile özgürlüğüne ilk adımlarını atan Güney Azerbaycan Türkleri, 1945-1946 yılları arasında yeni bir devlet kurmuşlardır. Yüzyıllar boyunca İran bölgesinde yaşayan Türkler, Sovyetler Birliği'nin uyguladığı askeri ve siyasi girişimler sonucu kuzey ve güney olarak ikiye ayrılan Azerbaycan bölgesinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Kuzey Azerbaycan Türkleri Sovyetler Birliği'ne bağlı kalırken, Güney Azerbaycan Türkleri, İran yönetimi altında yaşama devam etmişlerdir.

Yüzyıllar boyunca İran coğrafyasında hüküm sürmüş Türk Devletlerinden tutunda günümüzde İran Devleti'nin sınırları içerisinde yaşayan Türk nüfusuna kadar düşünüldüğünde bölge de, Türkleri göz ardı etmek mümkün değildir. “İranlılık”, “ari ırk”, “pers kimliği” vb. politikalar hayata geçirilmeye çalışıldığı günden beri İran'da Türklerin varlığı silinmeye çalışılmaktadır. Özellikle Pehleviler dönemimde başlayan merkezileşme ile ulus-devlet olgusu üzerinde inşa edilmeye çalışılan İranlılık kimliği bölgede Türkleri ve Türk kültürünü tamamen yok saymaktadır. Uzun yıllar iç içe yaşamış Türk ve İran kültürünü birbirinden ayırmak mümkün değilken, yönetime geçen Pehlevi hanedanlığı ile bu süreç bozulmuştur.

Binlerce yıllık yurtlarında azınlık olarak görülmeye başlayan İran Türkleri kültürel asimilasyonlara ve ekonomik ambargolara maruz bırakılmış, öz kimliklerinden uzaklaştırmaya çalışılmıştır. Özellikle bölgede ki Türklere karşı başlatılan “kimlik soykırımı” istihbarat belgeleri ile doğrulanmaktadır. Bölgede ki Türk nüfusunun fazlalığı ve Türklerin özgürlüğüne düşkünlüğünü çok iyi bilen İran devlet yönetiminin kademeleri, Türkleri öz benliğinden kopararak, ayrıştırmaya çalışmaktadır.

Güney Azerbaycan bölgesinde Türklere karşı kimlik soykırımının devam ettiği 1940’lı yıllarda ortaya çıkan İkinci Dünya Savaşı ile İran Hükümeti, bölgede hakimiyeti tam olarak sağlayamadı. Aradığı fırsatı bulan Güney Azerbaycan Türkleri, İran hükümetine karşı ayaklanma çıkararak haklı davalarında ilk adımı attılar. İran merkezi yönetiminden ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasal haklarını talep ettiler. Ancak bu talepler İran hükümeti tarafından karşılanmadı. Bunun üzerine Güney Azerbaycanlı Türkler, kendi hükümetlerini kurarak bağımsızlık mücadelesini başlattılar.

Sınırlı kaynaklar ile kendi hükümetini kuran güney Azerbaycan Türklerine, Sovyetler Birliği kendi çıkarları doğrultusunda gerek ekonomik gerek askeri düzeyde yardımda bulundurlar. Ancak bu yardımların amacı Güney Azerbaycan Türklerinin özgürlüğü değil, bölgede Sovyet güdümünde bir hükümet oluşturmaktır. Lakin bu yardımların ne amaçla yapıldığını bilen Güney Azerbaycan Türklerine, Türkiye’de dahil olmak üzere başka hiçbir devlet yardım etmemiştir. Türkiye’nin Güney Azerbaycan Türklerine yardım etmeyişi şaşkınlıkla karşılanabilir. Ancak o dönemin Türkiye’si hakkında bazı noktalara değinmekte fayda vardır. Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı’nın getirmiş olduğu ekonomik ve siyasal zorlukları henüz tam anlamıyla atlatamayan Türkiye Cumhuriyeti, İkinci Dünya Savaşının yansımalarını da bölgede fazlasıyla hissetmiştir. O zaman ki dönem itibari ile bölgede tehdit oluşturan başta Sovyetler Birliği ve İran Devleti ile dış siyasette ılımlı bir siyaset izlemesi gerekmektedir. Dönemin yazarlarından Sanan Azer’in yazmış olduğu “İran Türkleri” kitabı ile yine o döneme ait “Azerbaycan” ve “Azad Millet” gazetelerinin Türkiye’ye girişinin yasaklanması, izlenen bu siyasetin bir sonucu olduğu düşünülmektedir.

Arşiv belgelerinden de anlaşıldığı gibi tahta yeni çıkan İran Şahına murassa bir kılıcın gönderilmesi ve şahın tahta çıkışı şerefine, Türkiye’de ki İran vatandaşların kutlamalarına izin verilmesi o dönem itibari ile İran Devleti ile siyasette barışçıl bir yol izlenmesi gerektiğini göstermektedir.

Sovyetler Birliği, kendi güdümünde kurulup yaşayacağını sandığı Güney Azerbaycan Milli Hükümetinin politika ve siyasetini görünce verdiği desteği gözden geçirmeye başlamıştır. Özellikle Türkçe'nin resmi dil olması gibi reformlar bölgenin sovyetleştirilmesinin önünde en büyük engeldir. Yanlış bir strateji izlediğinin farkına varan Sovyet yönetimi, İran Devleti ile petrol konusunda anlaşma yapınca Güney Azerbaycan Milli Hükümeti'ni yalnız bırakmıştır.

Sovyetler Birliği ile anlaşılan İran, Azerbaycan bölgesine doğru taarruza geçmiştir. Sınırlı sayıda ve profesyonel olmayan silahlı birlikleri ile İran ordusuna karşı mücadele etmesi neredeyse imkânsız olan Güney Azerbaycan Milli Hükümeti yıkılmıştır. 1 yıl gibi kısa bir sürede birçok reforma imza atan Güney Azerbaycan Milli Hükümeti yetkileri ya sürgüne gönderilmiş ya da infaz edilmiştir. Tezin ek kısmında yer alan resimlerden de anlaşılacağı gibi Güney Azerbaycan Türkleri acımasızca katledilmiştir. Sadece insan hakları ve demokrasi talep eden bu insanlara karşı yapılanlar dünyanın her yerinde soykırım olarak adlandırılır. Özellikle Türklere karşı yapılan bu katliamın bir tek sebebi olabilir. Bölgede kurulacak bir Türk Devleti diğer zulüm gören milletlere örnek olacak ve bu da baskıcı İran Devleti'nin parçalanmasına neden olacaktır.

Günümüz itibari ile Güney Azerbaycan Bölgesinde hak ve özgürlük arayış faaliyetleri devam etmektedir. Güney Azerbaycan Türkleri layık olduğu insanca yaşama elbette kavuşacaktır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başkanlık Cumhuriyet Arşivleri/ Osmanlı Arşivi. (Bundan sonra BOA HR. SYS. 2341-44)

BOA DH. EUM. 38-39

CBA 260-753-44

CBA 18-28-6

CBA 87-573-5

CBA 99-56-2

Gazeteler

Akşam, “İran içişlerine saldırı”, 31 Temmuz 1945.

Akşam, “Tahran'dan Rus Kuvvetleri Çekiliyor”, 2 Aralık 1945.

Akşam, “İran’ın Güneyinde Şüpheli 2000 kişi”, 2 Aralık 1945.

Akşam, “Amerika İran’a teminat verdi”, 8 Aralık 1945.

Akşam, “Azeriler Tahran'da 100 bin kişilik ordu hazırlıyor”, 8 Ocak 1945.

Akşam, “Rusya’nın İran içişlerine karışması”, 1 Aralık 1945.

Akşam, “Azerbaycan’da sivil giyinmiş Rus askerleri”, 21 Mayıs 1946.

Akşam, “Milletvekili sayısının artırılması, Azerbaycan'da toplanan verginin Azerbaycan'a harcanması”, 29 Ekim 1945.

Akşam, “Gönüllü fedailerden oluşan grubun Rus kamyonlarıyla mühimmat taşıması”, 21 Kasım 1945.

Akşam, “Azerbaycan Milli Hükümeti kendi vergisini toplamaya başladı”, 16 Aralık 1945.

Akşam, “Moskova Konferansının 6.gününde de hiçbir karar alınamadı”, 21 Aralık 1945.

Akşam, “İran meclisindeki 20 Azeri vekilin 11 tanesi eleştiri bildirisi yayınladı”, 30 Eylül 1945.

Akşam, “Rus askeri İran’dan çekiliyor”, 27 Kasım 1945.

Atayolu Gazetesi, “Azerbaycan Başbakanı Pişeveri, istediklerimizi almaya muvaffak olduk”, 15 Mayıs 1946

Azerbaycan Gazetesi, “Fırkamız Göreve Başladı”, 05.09.1945.

Azerbaycan Gazetesi, “Kürt Demokrat Partisinin kutlama telgrafi”, 12.09.1945.

Azerbaycan Gazetesi, “Milli Encümen Komitesinin ofisi yarın açılıyor”, 10.06.1946.

Azerbaycan Gazetesi, “10 Kişilik Heyet Azerbaycan'a gönderildi”, 11.06.1946.

Azerbaycan Gazetesi, “Pişeveri tüm İran halkları için özgürlük talep etti”, 12.06.1946.

Azerbaycan Gazetesi, “Azerbaycan meselesi Azerbaycan'da halledilebilir”, 13.06.1946.

Azerbaycan Gazetesi, “Pişeveri Tebriz Radyosu’nda açıklama yapıyor”, 14.06.1946.

Azerbaycan Gazetesi, “Milli Bankanın Azerbaycan'a sağlayacağı faydalar”, 17.06.1946.

Azerbaycan Gazetesi, “Azerbaycan Demokrat Partisinin üyelerinin gece radyosundaki konuşmaları”, 18.06.1946.

Azerbaycan Gazetesi, “Milli Banka açıldı”, 20.06.1946.

Azerbaycan Gazetesi, “Pişeveri Tebriz Radyosu’nda konuşuyor”, 21.06.1946.

Azerbaycan Gazetesi, “Mücadelemizi kendi halkımız ve bütün İran halkı onaylamıştır”, 23.06.1946.

Azerbaycan Gazetesi, “Azerbaycan Meclisinin 3. Toplantısı yapıldı”, 24.06.1946.

Azerbaycan Gazetesi, “Azerbaycan Meclisinin toplantısı devam ediyor”, 25.06.1946.

Azerbaycan Gazetesi, “Azerbaycan Meclisinin toplantısı devam ediyor”, 26.06.1946.

Azerbaycan Gazetesi, “Fedailer atası, Azerbaycan Milli Hükümetinin Başbakanı Pişeveri’nin Milli Meclisteki konuşması”, 27.06.1946.

Azerbaycan Gazetesi, “Azerbaycan Demokrat Partisi üyelerinin tanıtımı, Settar Han’ın bayrağı altında”, 30.06.1946.

Azerbaycan Gazetesi, “Azerbaycan Meclisinin 3.toplantısında yaşananlar”, 01.07.1946.

Azerbaycan Gazetesi, “Azerbaycan Valisi Doktor Cavit’in konuşması, şanlı fırkamızın rehberliğinde ilerleyeceğiz”, 02.07.1946.

Azerbaycan Gazetesi, “Fırkanın üyelerinden ne bekleniyor”, 03.07.1946.

Azerbaycan Gazetesi, “Fırkanın Kuruluşunun 1.yıldönümü”, 05.09.1946.

Cumhuriyet, “Ruslar İran’ı boşaltıyor”, 25 Mart 1946.

Cumhuriyet, “İran’da çarpışmalar dün sona erdi”, 21 Mayıs 1946.

Son Posta, “İran-Azerbaycan görüşmeleri neticesiz”, 12 Mayıs 1946.

Son Posta, “İran BM Temsilcisine yeni bir talimat gönderdi”, 14 Nisan 1946.

Tanin, “Azerbaycan meselesi”, 16 Eylül 1945.

Tanin, “İran hükümeti Rus askerlerinin çekilmesini tekrar Moskova’dan istedi”, 12 Kasım 1945.

Tanin, “Sovyetler İran’ın içişlerine karışıyor”, 14 Kasım 1945.

Tanin, “İran’da ki asi kuvvetler Tahran şehri üzerine yürüyor”, 20 Kasım 1945.

Tanin, “İran’da Kürtlerinde isyanı muhtemel”, 22 Kasım 1945.

Tanin, “İran Moskova’ya bir heyet gönderdi”, 23 Kasım 1945.

Tanin, “Azerbaycan asileri muhtariyet istiyor”, 26 Kasım 1945.

Tanin, “ İran karışıklıkları isyan mahiyetini alıyor”, 29 Kasım 1945.

- Tanin**, “ Rusya İrandaki kuvvetlerini artıracak”, 30 Kasım 1945.
- Tanin**, “İranlılar Rus tehdidine rağmen ilerliyor”, 2 Aralık 1945.
- Tanin**, “ İran’da Kürtler petrol imtiyazı istiyor”, 3 Aralık 1945.
- Tanin**, “İran’da kargaşalıklar meşhede sirayet etti”, 7 Aralık 1945.
- Tanin**, “ İran asileri Pehlevi şehrini işgal etti”, 9 Aralık 1945.
- Tanin**, “ Sovyetler Tebriz Garnizonunu takviye ediyor”, 11 Aralık 1945.
- Tanin**, “İran Azerbaycanı kaybetti”, 16 Aralık1945.
- Tanin**, “ Rızaiye şehri Demokratlar tarafından sarıldı”, 17 Aralık 1945.
- Tanin**, “İran Moskova’ya heyet gönderdi”, 23 Kasım 1945.
- Tanin**, “Rusya oyunlarına son vermezse İngilizlerin işi zor”, 8 Aralık 1945.
- Tanin**, “İran, Kürt ve Azerbaycan asileri ile anlaşacak mı?”, 12 Nisan 1946.
- Ulus**, “İran asilerin üzerine asker gönderiyor”, 20 Kasım 1945.
- Ulus**, “Moskova’da Dışişleri Bakanları hazırlık görüşmelerine başladılar. İngiliz hükümeti Mart 1946’dan önce bütün yabancı unsurların İran’dan çekilmesini teklif edecek.”, 16 Aralık 1945.
- Ulus**, “İran BM’ye başvuruyor”, 16 Mart 1946.
- Ulus**, “Rusya, Tahran' ve Tebriz’e birlik gönderiyor”, 14 Mart 1946.
- Ulus**, “Tebriz Radyosu: Azerbaycan İran’a harp açtı”, 13 Mayıs 1946.
- Ülke**, “Azerbaycan Milli Ordusu Tahran’a doğru yürüyormuş”, 13 Mayıs 1946.
- Ülke**, “Azerbaycan İran’ı tehdit ediyor”, 16 Mayıs 1946.
- Vakit**, “Kızılordu İran kuvvetlerini durdurdu”, 27 Kasım 1945.
- Vakit**, “Rus askerleri Tahran'dan çekildi. Fakat yerine binlerce portakalcı ve hamal geldi”, 11 Aralık 1945.
- Vakit**, “İran Kürtleri muhtariyet istiyor”, 2 Mayıs 1946.
- Vakit**, “İran subayına göre Rusya, İran’ı boşalttı”, 5 Mayıs 1946.
- Vakit**, “Azerbaycan Hükümeti Kürtlerle anlaştı”, 6 Mayıs 1946.

Vakit, “Sovyetlerin Azerbaycan’dan çekildiği tahkik edilemiyor”, 10 Mayıs 1946.

Vakit, “Azerbaycan Hükümeti İran’a harp ilan etti”, 13 Mayıs 1946.

Vakit, “İran büyükelçisi şikâyetini geri almadı”, 23 Mayıs 1946.

Vakit, “İran’da Sovyet tesiri yeniden artmaktadır”, 30 Mayıs 1946.

Vakit, “Tebriz-Tahran hükümeti anlaştı, muhtariyetten vazgeçildi”, 14 Haziran 1946.

Kitap ve Broşürler

ALİZADE Hüseyin, **21 Azer Soykırımı**, Bakü, 2017.

BAYRAMZADE Samed, **21 Azer 70 Foto Albüm**, Araz Yayınevi, Bakü 2015.

BİLGİLİ Ali Sinan, “Tebriz”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 40, İstanbul, 2011.

BUNİYATOV Ziya Musa, “**Azerbaycan**”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt IV, İstanbul.

TOGAN Zeki Velidi, “**Azerbaycan**”, **MEB İslam Ansiklopedisi**, Cilt II, Eskişehir, 1997.

TEBRİZLİ, M. Nizamettin, **Azerbaycan Davası**, İstanbul 1946.

AZER Sanen; **İran Türkleri**, Cumhuriyet Matbaası, 1942 İstanbul.

ABRAHAMIAN Ervand, **Modern İran Tarihi**, çeviri: Dilek Şendil, İstanbul 2008.

ALBAYRAK Recep, **Türklerin İranı**, Berikan Yayınevi, Ankara 2013.

ARMAOĞLU Fahir, **20.yy Siyasi Tarihi**, Kültür Yayınları, Ankara 1992.

AZERİ Ali, **Azadistan Devleti ve Şeyh Muhammed Hiyabani**, çev. Eloğlu, 1995, Ankara.

CLEVELAND William L, **Modern Ortadoğu Tarihi**, çeviri: Mehmet Harmanacı, İstanbul, 2008.

DJALİLİ Mohammad-Reza, **İran’ın Son İki yüzyıllık Tarihi**, çeviri: Reşat Uzman, İstanbul 2011.

DUMAN Sabit, **Modern Ortadoğunun Oluşumu**, Özserhat Yayıncılık, Malatya 2006.

DUMAN Selçuk, **Güney Azerbaycan Türklerinin Demokratik Hak ve Özgürlük Mücadelesi**, Berikan yayınevi, Ankara 2017.

HASANLI Cemil, **Azerbaycan Tarihi 1918-1920**, Ankara 1998.

HASANLI Cemil, **Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2005.

HASANLI Cemil, **Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2011.

HASANOV Ali M, **Güney Kafkasya'nın Askeri-Jeostratejik Durumu ve Azerbaycan'ın Güvenlik Politikası**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.

HASANOV Ali M, **Hazar-Karadeniz Havzalarıyla Güney Kafkasyanın Jeoekonomik Karakteristiği ve Azerbaycan'ın Yeni Petrol Politikası**, Ötüken Yayınları, 2016 İstanbul

MEHMETZADE Mirza Bala, **Milli Azerbaycan Harekâtı**, Ankara 1991.

MOTTAHEDEH Roy, **Peygamberin Hırkası İran'da Din ve Politika Bilgi ve Güç**, Çeviri: Ruşen Sezer, İstanbul 2003.

NESİBLİ Nesib, **Azerbaycan Türklerinin Önderleri**, Ankara 2017.

ÖREN Mehmet Metin, **İran Türkleri Hürriyet Hareketleri**, İstanbul, 1998.

PİSYAN Necefkuli, **Kanlı Mehabad'dan Aras'ın Kıyılarına**, Avesta yayın, 2001.

QASIMLI Musa, **Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi**, İstanbul 2006.

QASIMLO Abdurrahman, **Kürtler ve Kürdistan**, Avesta Yayınları, İstanbul 2012.

REHİMLİ Ekrem, **Mücadele Girdabında Geçen Ömür Seyid Cafer Pişeveri**, Trabzon.

REHİMLİ Ekrem, **662 Sayılı Mehbus S.C. Pişeveri**, Bakü 2019.

RESULZADE Mehmed Emin, **Azerbaycan Cumhuriyeti**, İstanbul 1990.

SANDER Oral, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2010.

SARIKAYA, Yalçın, **Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik**, İstanbul 2008.

SHAFFER, Brenda, **Sınırlar ve Kardeşler İran ve Azerbaycanlı Kimliği**, İstanbul 2008.

TAŞ Gün, **İran'ın Ulusal Bütünlüğü ve Güney Azerbaycan Sorunu**, Binyıl Yayınevi, Ankara 2016.

ÜNAL Sonay, **Azerbaycan Milli Hükümeti**, Ankara 2019.

YENİSEY Gülara, **İran’da Etnopolitik Hareketler**, Ötüken yayınları, İstanbul 2008.

YEŞİL H, **Bolşevik Bakışla Mehabad Kürt Cumhuriyeti**, Dönüşüm yayınları, İstanbul 2012.

ZEHTABİ Muhammed Taki, **İran Türklerinin Eski Tarihi**, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010.

Madde ve Makaleler

AMBARCIOĞLU, Meliha; “Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve İran’da Yapılan Reformlar”, **Doğu Dilleri Dergisi**, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sayı.4, Cilt:3, 1993.

ATTAR, Aygün; “İran’ın Farslaşma Süreci ve Bu Süreçte Farsçanın Rolü”, **Erdem Dergisi**, sayı.1, cilt.52, 2008, s.1-36.

DEMİRTÜRK, Sinan; “İran Türklerinin Örgütlü Mücadele Girişimleri Ve Buna Yönelik Kurduğu”, **Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi**, Sayı.25, cilt. VIII, Aralık, 2020, s.343-357.

İPEK, Cemil Doğaç; “Güney Azerbaycan Türklerinde Kimlik Sorunu”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, sayı.1, cilt. XII, yaz, 2012, s.267-283.

KAFKASYALI, Ali; “ XIX. Ve XX. Yüzyıl Siyasî Ve Sosyal Olaylarının Güney Azerbaycan Edebiyatına Yansıması”, **Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, sayı.25, cilt.0, Erzurum, 2006, s.165-205.

KAFKASYALI, Ali; “İran Türkleri ve İran Türk Edebiyatı”, **A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı.24, cilt.-, 2004, Erzurum, s.99-129.

KAYA, Mehmet; “İran Türkleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı.180, Haziran, 2009, s.137/145.

KESKİN, Arif; “Azerbaycan Milli Hükümeti (1945-1946) ve S. Cafer Pişeveri”, **Tanıtım, Sosyal, Kültürel ve Siyasal Araştırmalar Dosyası**, Sayı.1, cilt.-, Ankara, 2004.

KESKİN, Arif; “ABD-Güney Azerbaycan ve İranlılık Kimliği Krizi”, **Stratejik Analiz Dergisi**, Sayı.39, Cilt. IV, Temmuz, 2003.

ÖZDEMİR, Seçil; “Güney Azerbaycan Meselesi: Tarihi Ve Kültürel Boyutu “, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi**, Sayı.7, yaz, 2020, s.359-383.

QAFAROV, Vasif; “Ekim 1917 Devriminden Sonra Bolşevik Rusya’nın Azerbaycan Siyaseti ve Bakü Sorunu”, **Akademik Bakış**, Sayı.2, Cilt. III, Kış, 2008, s.139-149.

SARISAMAN, Sadık; “Güney Azerbaycan'da Kurulan Azerbaycan Milli Hükümeti Ve Türk Kamuoyu”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, sayı.25, Cilt. XIII, Güz, 2018, s.163-181.

SARISAMAN, Sadık; “İranlı Bir Türk Lider Mir Cafer Pişeveri”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı.72, cilt.-, 2021.

SÜLEYMANOĞLU, Fikret; “Bulut Karaçurlu Sehend’in Sosyo-Politik Düşünceleri Üzerine Notlar”, **Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı.3, cilt.-, 2019, s.55-67.

Web Dergisi

Türk Yurdu Dergisi, Reha Yılmaz, ET:20.10.2021,
<<https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1016>>.

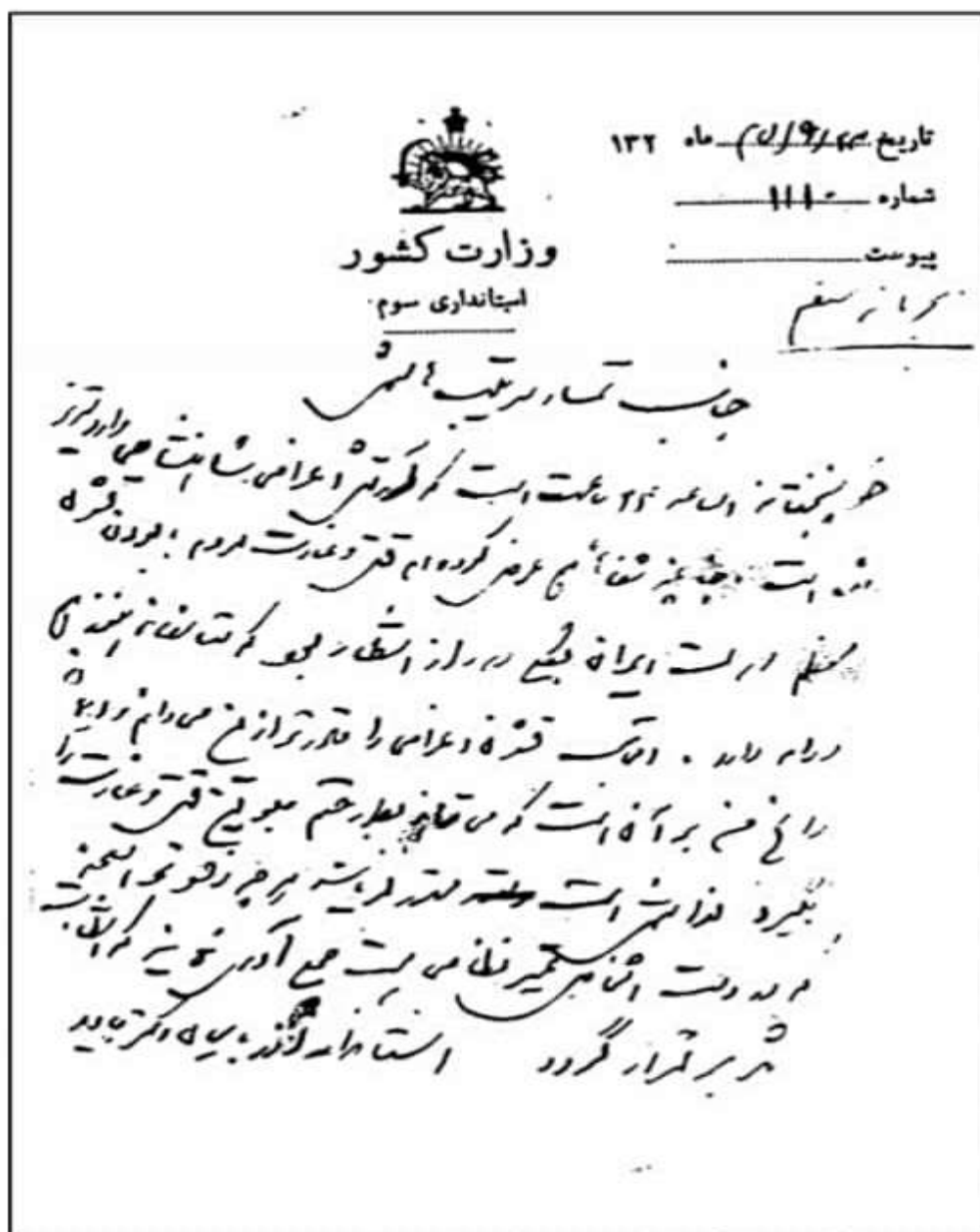
EKLER

Ek1. Güney Azərbaycan Haritası.

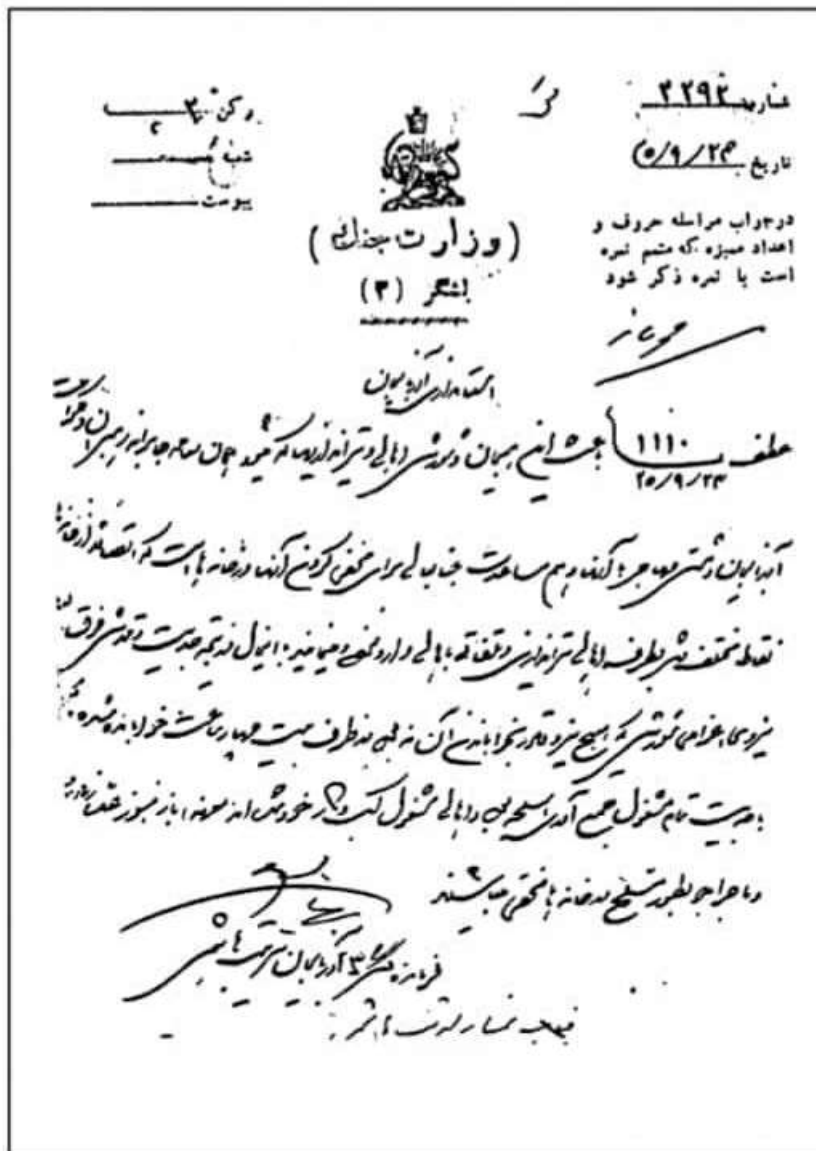
Ek2. General Haşimi'nin Savaş Bakanlığı'na yazdığı mektup.

۳۲۰ / تبریز در تلباد حوادث

(سند شماره ۷-۲) - تصویر نامه دکتر جاوید به سررتیب هاشمی

۳۲۲/ تبریز در تلباد حوادث

(سند شماره ۲-۸) تصویر نامه سر تیپ هاشمی به دکتر جاوید

Ek4. Azerbaijan Hükümetinin, İran Başbakanı Kavamü's Saltana'ya yazdığı mektup .

۳۰۰ / تبریز در تدبیر حوادث

 وزارت کشور ایالت آذربایجان جناب اشرف آقای قوام السلطنة	شماره تاریخ ضمیمه
۲۴۰ ۲۵/۸/۵	
امروز هفتاد و نوبت پناهندگی حضرت اشرف به هیئت نمایندگان آذربایجان به تهران وارد در این مدت هفتاد و نوبت و چنان من عاهدات برای بیشتر کارها و دولت ایران و استقلال مملکت آنچه که مقرر بودست به تنصوب ام . بها سعادت آقای عیسی و نمایندگان دیگر گفتند که از تفاضلهای مردم آذربایجان برای دولت و نگارگری ایران لازم بوده عده متقاضیان به این که در سبب است در مسائل مربوطه از طرف حضرت اشرف موافقت شده است با کمال تالیف تا بحال ایلاخ نگردیده و دست های مربوطه آن نیز که ایلاخ نگردیده به موقع اجرا گذاشته نشده است . با اینکه بیشتر از پانزده روز است دولت احتیاجات آبی ضروری آذربایجان را از کفج ملین تومان به دولتیون تحفیف داده در این مدت کوچکترین اقدام عملی از طرف وزارت دارائی جری نگردیده هر روز به بیانه ای کا در به تاخیر می اندازند هر روز یعنی روز ۵ / ۸ / ۵ پناهندگی تراشیده و غیره در دارائی تا طرفدارائی را در حساب همین می نمایند . توفیق مردم را که توفیق کرده بودند دولت اشرف را در آنها تصویب نموده بودند در این مدت پانزده روز سرگردانده و سبب از بیار مردم را فراهم نموده اند . یکی از موضوعهای فراموش نندنی که عرض آنرا به حضرت اشرف لازم میداد موضوع تمبر است و تمبر مالیاتی و بر سبب مشروب میباید با اینکه در این وقت دومه از آذربایجان تقاضای ارسال آنها را کرده بودیم و میباید وزارت دارائی تا کنون در ارسال آنها صاحب و عمل نموده یا لاغری در یکی از کمیسیونها وزارت دارائی ارسال آنها را موکلی به دریافت قبلی قیمت آنها نموده . جناب اشرف بعد از میفرماید اگر ادارات مربوطه آذربایجان تمبر نداشته باشند بجای تمبر اداری در محل چاپ می نمایند و اگر این صورت آذربایجانها میباید مقرر برهم رفتن وحت ملی خواهند شد و با آقای هویز در دارائی که بخاطر پنجاه یا صحت هزار تومان از قرض خاندن تمبر خودداری میکنند . یکی از موضوعهای اساسی مسئله بانگ ملی است قرار بودست لیبیا ت مردم را بانگ پیرد از با وجود اینکه در حدود دوماه است مفتضین بانگ ملی مفتضول بانگ ملی در ضعیف بانگ ملی ایران را آذربایجان میباید با زعم به بیانه ای پرداخت طلب مردم را به تاخیر می اندازند . از فراخن و مدارکی که بدست آمده و موجود است چاهوشهای معواری که مفتضول قتل و غارت اهالی آذربایجان هستند از طرف بعضی افراد آذربایجان و گیلان و گنجهانی نفوذ می شود . با توجهی که جناب اشرف در کارها دارند از انتقام حالات مخالفت آمیز در روزنامه هائی از قبیل مرد امروز - تهران - مسکو	
۱۰۴۲ - س	

Ek5. Güney Azerbaycanlı 24 Mahkumun İdam Belgesi.

وزارت کشور
استانداری آذربایجان

شماره _____
تاریخ _____
شعبه _____

محرماتہ - مستقیم

بعد عنوان ۷۸۲۳
۶/۶/۳۱

عطف بنامه شماره ۲۶۱۱۱/م - ۲۶/۶/۱۱ طبق گزارشات
شهرداری سراب و با استناد نامه های فرمانداری نظامی - سراب
دادگاه های مربوطه ۲۶ / نفر زندانی ششم بهمکاری پست
متجا سرین تاکنون با تشریفات قانونی در سراب به دارآویخته
شد مانند اینک صورت اسامی آنها برای استحضار تلو ارسال و -
من بعد نیز محضر وصول گزارش بعرض خواهد رسید .
رئیس شهرداری آذربایجان - سرتیب دانشپور

شماره ۲۳۱۳
۲۶/۶/۳۱

رونوشت بارونوشت صورت مربوطه عطف بنامه شماره ۱۰۵۸۹/ن -
۲۶/۶/۳۱ وزارت کشور ایفا میگردد .
استاندار آذربایجان

۱۵۶۱۵۶
۷/۱

سند ۶۶/۱ گزارش شهرداری در مورد اعدام ۲۴ نفر از اعضای فرقه دمکرات سراب و اعلام
اسامی آنها.

EK6. Albay Hholi Sobhi Miandoab Ve Binbaşı Mohammad Ali Ramtin'nin İdam Belgesi.

شماره ۹۹۵۴
تاریخ ۱۳۰۱/۱۱/۱۵
محل ۱

در جواب مرسله حروفیه
اعداد میله که متمم شماره
است با شماره ذکر شود

وزارت کشور
شهربانی کل کشور

وزارت کشور
شهربانی کل کشور

برطبق گزارش شماره ۹۳۱ اشهریانی تهریزهاستناد گزارش
شهربانی مراغه باستحضار میرساند
برای برای صادره از ادگاه زمان جنگ اعزامی بمراغه و تفسیر
از متهمین پیش از محکیم باعد ام شد مبرودند
۱- اقلی صبحی عمله کارخانه میاند و آب سرهنگ متجاسرین
۲- محمد علی رامتین اهل سوآب سرگرد متجاسرین
در ساعت ۱ صبح روز ۱۶ / ۱۰ / ۱۰۵ با حضور آقای فرماندار نظامی
مراغه و نیز شکیفانونی و نماینده دادستانی و رئیس شهربانی
بموقع اجرا گذارد شد -

رئیس شهربانی کل کشور سررتیب صفاری

۱۲۷۲۳۱
۱۱ / ۱۲

ثبت کل وزارت کشور
شماره ۱۸۱۲۲
تاریخ ۱۳۰۱/۱۱/۱۷

سند ۵۳: گزارش شهربانی در مورد اعدام محمد علی رامتین سرگرد فرقه دمکرات.

(پیوست شماره ۲-۲۴) نشریه زبان، سال دوم، شماره ۱۰، آبان ماه ۱۳۲۴ ه.ش، ص ۱

زبان به صاحب امتیازی جبار باغچه بان با ترتیب انتشار ماهیانه در سال ۱۳۲۴ ه.ش در تهران منتشر شد. اولین شماره آن در ۲۷ دی ۱۳۲۴ ه.ش به جای روزنامه آرمان ملی (نشریه ای چاپ گرا) چاپ شد. مطالب این ماهنامه تربیتی، ادبی و اجتماعی بود. ر.ک: اسماعیل جسیم، تاریخ روزنامه نگاری در ایران، جلد ۱، ص ۴۳۵

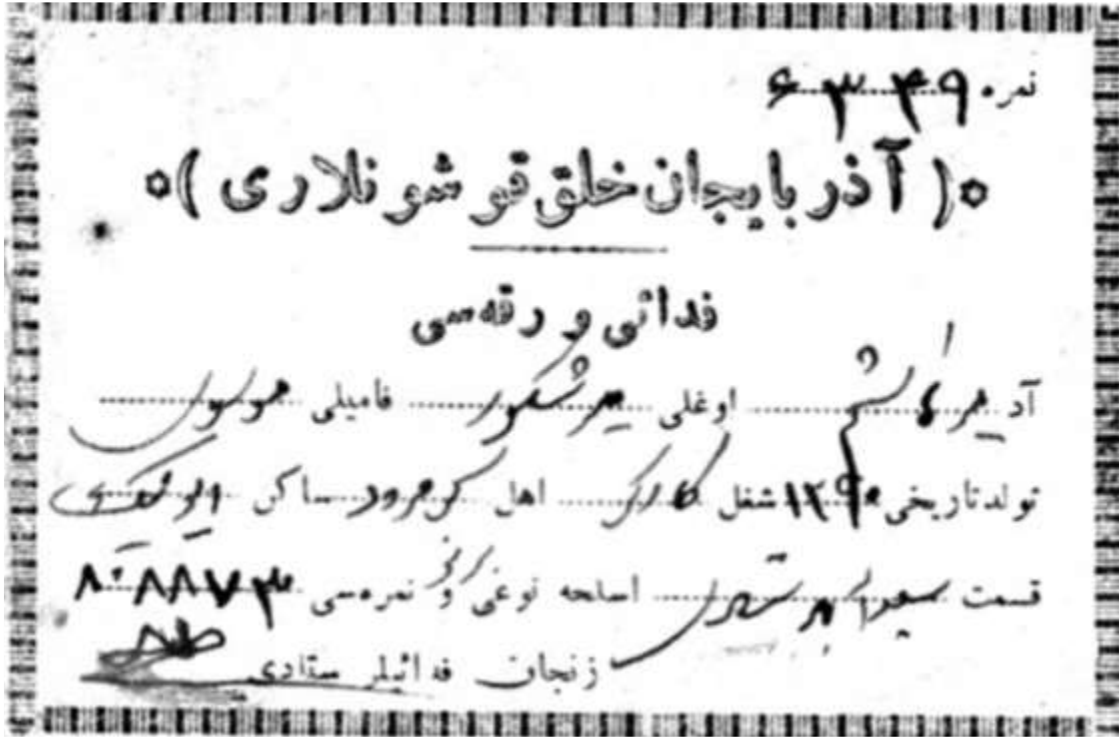
Ek8. CBA İstihbarat Raporu

Azərbaycan xalqının Farslaşdırma siyasətlərinə məruz qaldığını göstərən istihbarət belgəsi. CBA

شماره ۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴ تاریخ ۱۷ / ۴ / ۲۲ جزوه خان ۲ - پرونده ۹۴ وزارت داخله اداره کل شهرتانی شرح دوسیه ۱ سال ۱۳۱۰ میر حنفی پاشا در					
شماره	تاریخ	اسم	شرح مراسلات	تاریخ	شماره
۱	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۲	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۳	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۴	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۵	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۶	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۷	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۸	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۹	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۱۰	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۱۱	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۱۲	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۱۳	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۱۴	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۱۵	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۱۶	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۱۷	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۱۸	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۱۹	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۲۰	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۲۱	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۲۲	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۲۳	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۲۴	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۲۵	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۲۶	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۲۷	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۲۸	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۲۹	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۳۰	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۳۱	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۳۲	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۳۳	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۳۴	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۳۵	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۳۶	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۳۷	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۳۸	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۳۹	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۴۰	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۴۱	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۴۲	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۴۳	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۴۴	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۴۵	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۴۶	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۴۷	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۴۸	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۴۹	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۵۰	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۵۱	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۵۲	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۵۳	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۵۴	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۵۵	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۵۶	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۵۷	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۵۸	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۵۹	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۶۰	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۶۱	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۶۲	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۶۳	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۶۴	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۶۵	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۶۶	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۶۷	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۶۸	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۶۹	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۷۰	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۷۱	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۷۲	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۷۳	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۷۴	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۷۵	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۷۶	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۷۷	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۷۸	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۷۹	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۸۰	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۸۱	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۸۲	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۸۳	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۸۴	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۸۵	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۸۶	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۸۷	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۸۸	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۸۹	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۹۰	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۹۱	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۹۲	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۹۳	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۹۴	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۹۵	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۹۶	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۹۷	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۹۸	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۹۹	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...
۱۰۰	۱۳۸۷۷ / ۲۳۰۴	...	...	...	...

Ek10. Azərbaycan Halk Ordusu Tarafından Onaylanmış Gönüllü Askerlik Beyanı

Samed Bayramzade ve Ekrem Rehimli'nin "21 Azer 70 foto album" kitabından, s. 56.

Ek11. Azərbaycan Demokrat Fırkası'nın Üyelik Kartı

آذربایجان دموکرات فرقه سینین

عضولیک ورقه سی

نمره ۹۹۹۹۹ تاریخ

آدی آتاسی فامیلی

سجل نمره سی دوغولدوقی ایل

ایشی سواد تخصص

فرقیه ورودی و محلی

هانسسی سیاسی فرقه اردهارلوبدی

آدرس

مرکزی کمیته صدری

تشکیلات شعبه سی

عکسیری

صفحه اول و دوم کارت عضویت فرقه دموکرات

Samed Bayramzade ve Ekrem Rehimli'nin "21 Azer 70 foto album" kitabından, s.64.

Ek12. Azərbaycan Milli Hükümetinin Milli Marşı

Tempo di Marcia

Canto

Ey vətənim A-zər-bay-can Ə-bə-di od-lar-dan ni-şan Ad-lı-şan-lı - keç-mi-şin - var

Sən-bö-yütdün qəh-rə-man-lar Qo-ca-şər-qin çı-ra-ğı-san A-zad-lı-ğın bay-ra-ğı-san Tarix boyunca

Ya-di-gar İf-ti-xar-lı a-sa-rın var Sən-sən bi-zə - a-na-və-tən Sən-sən bi-zə
Sən-sən bi-zə - ru-hi ra-van Ya-şa-ya-şa

ne'-mət ve-rən ne'-mət ve-rən
A-zər-bay-can

Mus.: C.Cahangirov
Söz.: M.M.E'timad
Nota köçürən Dr.professor R.İmrani.

I bənd

Ey vətənim Azərbaycan,
Əbədi odlardan nişan.
Adlı-şanlı keçmişin var,
Sən böyütdün qəhrəmanlar.
Qoca şərqi çıxarısan,
Azadlığın bayrağısan.
Tarix boyunca yadigar,
İftixarlı asarın var.

Nəqarət.

Sən sən bizə ana vətən,
Sən sən bizə ne'mət verən.
Sən sən bizə ruhi-rəvan,
Yaşa-yaşa Azərbaycan!

II bənd.

Azərbaycan, Azərbaycan,
Aslanların məkanısən.
Sən qurduğun yeni həyat,
Xalqımıza verdi nicat.
Gözəl günlər gətiribsen,
Səttarxanlar yetiribsen.
Qoy yurdumuz cənnət olsun,
Düşməni bagrı qanlı dolsun.

Cahangir Cahangirov

Mirmehdi E'timad

Samed Bayramzade və Ekrem Rehimli'nin "21 Azer 70 foto album" kitabından, s.72.

Fırkamız azadlık isteyenlerin üstünlük kazanmasına var gücü ile yardım etmiş ve bundan sonrada bir kutsal görevi çekinmeden yürütecektir.

۱۳۲۵ ایلینکى دورە
قش رەقەمى
قش رەقەمى
قش رەقەمى

آذربايجان

شەبە ۲۱ خەتە ۱۳۳

تەقە	۱۲۰	۲۰
۲۰	۲۰	۲۰

بۇ رۆژنامە آذربايجان مەدەنىيەت مەركەزى تەرىپىدىن نەشر ەتىلەتتى

ييزيم انتظاريميز

آقای مظهر وزیر مجارہ ایندیگی ننگر اده سورہ
تم ایلدا موئن اولاراق دایم دیرلیش عداکراتی
تعجب اینک مصلحتله آذربايجان مستلین حل
ایتمک ایچون ۱۰ لردن عبارت یو هیئت آذرب.
یچنا مؤلده ریلیشدن.

بیر هنور آقای قوام السلطنه آذربايجان
خلفین ایتمکلیرى خصوصینده نه قدر مکتبه
حاضر اولدیغی یلمیرک، ولی امید الدیرکده
آقای قوام السلطنه دایلم وضعیتین ویرالیندوگر
سی اصولی و آزادلیق معیارلار عداکراتی
لیت نلره اوراق خلیفین ایتمکلیرى انجام
وتمکده کور حسی لیتنی داهه ارقیق ایتک
اتده جکس.

بیر دیلمستنه ۱۰ نورباق ولسونیه و آذرب.
یصلان تاریخی جغرافیای و دیلم خصوصینده
علاقه دار اولدیغی نقطه لر خصوصینده (او نقطه
لرکه آذربايجان جری اولمالا عن زمانه
ایران جری حاکم اولورلار) ایتمکلیرى انجام
ورکده جکس.

داخه خبرلری

ایرانلین حلی مکتوبلار
محترم ملی مجله یزیرلیسی
آقای شیریلمین حاشیه و
میه کتبه لری

ملی مجله یزیرلیسی محترم ملی
آقای شیریلمین حاشیه و
میه کتبه لری

محترم ملی مجله یزیرلیسی
آقای شیریلمین حاشیه و
میه کتبه لری

آذربايجاندا ملی حکومتین غلبه سی

۱۳۳۰ هجران هجری آذرب.
آذربايجاندا یو یو یو یو یو
ملی حکومتین غلبه سی

۱۳۳۰ هجران هجری آذرب.
آذربايجاندا یو یو یو یو یو
ملی حکومتین غلبه سی

داخه خبرلری

ایرانلین حلی مکتوبلار
محترم ملی مجله یزیرلیسی
آقای شیریلمین حاشیه و
میه کتبه لری

ملی مجله یزیرلیسی محترم ملی
آقای شیریلمین حاشیه و
میه کتبه لری

آقای حرمده آذربايجان ملت باجیلری لورسولدا اولورلار

بیر هنور آقای قوام السلطنه آذربايجان
خلفین ایتمکلیرى خصوصینده نه قدر مکتبه
حاضر اولدیغی یلمیرک، ولی امید الدیرکده
آقای قوام السلطنه دایلم وضعیتین ویرالیندوگر
سی اصولی و آزادلیق معیارلار عداکراتی
لیت نلره اوراق خلیفین ایتمکلیرى انجام
وتمکده کور حسی لیتنی داهه ارقیق ایتک
اتده جکس.

بیر دیلمستنه ۱۰ نورباق ولسونیه و آذرب.
یصلان تاریخی جغرافیای و دیلم خصوصینده
علاقه دار اولدیغی نقطه لر خصوصینده (او نقطه
لرکه آذربايجان جری اولمالا عن زمانه
ایران جری حاکم اولورلار) ایتمکلیرى انجام
ورکده جکس.

İran halklarının saadeti bu konuşmalara bağlı olduğu için Azərbaycan konusu artık bölgesel bir konu olmayıp bütün İran'da azadlık hareketinin kaderidir.

Azerbaijan konusunda İran hükümeti bulanık sudan balık tutmak peşindeler. Azerbaijan konusu uluslararası bir mahiyettedir.

Pişeveri'nin Tebriz Radyosu'nda konuşması: Azərbaycan halkının milli dili resmi şekilde devlet işlerinde kullanılacaktır ve bu dil Türkçedir

آذربایجان

۳۰ دورنامه آذربایجان سوالات فرقه سنی یوزغالیدیر

آذربایجان دموکرات فرقه سینین صدری و آذربایجان خلقین

سویملی رهبری آقای پیشه ورین
دوین کجه رادیو مقابلنده سوله دیگی

آریحی نطقی

عزیز دوستم، معتمد آزادگان ایران!
 نهادهای آمرانه و دیکتاتورانه هیچ سوزی
 نمیتواند به شما وارد کند. سوزی که در سینه
 من و شماست. سوزی که در سینه تمام ایرانیان
 است. سوزی که در سینه تمام آزادیخواهان
 است. سوزی که در سینه تمام انسانهای
 آزادیخواه است. سوزی که در سینه تمام
 انسانهای آزادیخواه است. سوزی که در سینه
 تمام انسانهای آزادیخواه است. سوزی که در
 سینه تمام انسانهای آزادیخواه است. سوزی
 که در سینه تمام انسانهای آزادیخواه است.

[illegible]

پس از آنکه به این نتیجه رسیدیم که در این کشور هیچ‌کس نمی‌تواند به تنهایی این کار را انجام دهد، به فکر راه‌های دیگر افتادیم. در آن زمان، گروهی از دانشجویان ایرانی که در آمریکا بودند، با ما تماس گرفتند و پیشنهاد دادند که با همکاری آنها، یک نشریه را بنویسیم. این پیشنهاد را بپذیریم و با کمک آنها، یک نشریه را بنویسیم. این نشریه را بنویسیم و با کمک آنها، یک نشریه را بنویسیم.

[illegible]

آقای قوام السلطه عمر براء عیون بر این حکومت می
باشد و از بر این اوست آذربایجان خلیفین
بند درین بر احترام می نویسد ایده ملک علی میرزا
میر دوره و قاجار اولی آمدن فرقه سیزده و خطیبان
رسان با شیلاری که خطیبان مسلمانان دیندار

تو درود خطبه، فدائیه، ایران فرقه میر
حتی تو این محکم ارائه می و تزلزل ناپذیر ایالتی
خطا ایمنی سلاحی و سیاسی ایله تحصیل ایشیکلر.
ایله یکه آقای قوام السلطانی بر خصوصه کماله و

۱۳۲۸ هـ. ق. در این محفلین زهر لایق فاسدیتصبرین کو ملره
جانبداریلاری هیاغونی لظره آراسال او وولت آقای
السلطه این دلیل و مدار پر دولت باقیچی اولدی.

[illegible][illegible]

18. *Chlorophyll a* (Chl a) is the primary photosynthetic pigment in most plants and algae. It is a green pigment that absorbs light energy in the blue and red regions of the visible spectrum. Chl a is located in the thylakoid membranes of chloroplasts. It plays a central role in the light reactions of photosynthesis, where it transfers energy to other components of the photosynthetic apparatus.

داخلہ خبری

رجل الدين محمد بن ابراهيم
تأليفه

[illegible][illegible][illegible][illegible][illegible]

1990

شبه ۳۰ خرداد ۱۳۲۵

جنسی	۱۰۰	۲۰۰
مرد	۱۰۰	۲۰۰
زن	۱۰۰	۲۰۰

آذربایجان

AZOH

شماره ۲۰۰۰

قیمت ۱۰۰۰

دفتر چاپ و نشر

داخله خبرلری

مردانه جیمین پش کرانه

آقای پش کرانه...

مردانه جیمین پش کرانه

آقای پش کرانه...

روس خلقین بویوک سنکاری

ماقسیم غورکی

ماقسیم غورکی...

آذربایجان

بانگی نین افتتاحی

دولت حاکم...

داخله خبرلری

مردانه جیمین پش کرانه

آقای پش کرانه...

مردانه جیمین پش کرانه

آقای پش کرانه...

روس خلقین بویوک سنکاری

ماقسیم غورکی

ماقسیم غورکی...

آذربایجان

بانگی نین افتتاحی

دولت حاکم...

Azerbaycan milli bankası açılmıştır. Bu bankanın açılması büyük bir olaydır ve mali kaynak, ticaret ve sanayimizi her türlü zorluktan kurtaracaktır.

مہاجہ سی

[illegible]

یادگار کورنگ و رومو رولان (۱۹۴۵ء) بھی اہل موشواہا

۱۹۴۷-جی لشت یازدهمی
میان پرده در ارشد خویشی
روشنی و آفرینش خویشی
پیرکردن و در جانی و پند
اجساد اعیانی، و پیر کرد
رنگداری و پیر کرد
دین لور که، هر کس که
پیر کرد

آذربايجان مجليشيني ۵۰۰ مېمېر ايجلاسي نكته
سكورني تير آيتن ۲- مېمېر تشكيل
اولاخاق بوتون وكيملره اطلاع ويو-
يلير كه بو جلهده حاضر اولونلار

[illegible]

مطابق آراء ستم فویدین
نویسنده گود. جبهه گوی هر دو
۳. بعد از مرگ وی، دولت می تا
دو شهرستان دیگر، چون جاک
و ملاردا، متصل این منطقه
این آفریدنی استخوانی ۱۵۰۰

[illegible]

لأبي الصالح حقه في
أهله وأولاده

محرلی و دینی حرلی
جانب کی تاب الطاف جامعہ
جس میں بحرلی و غیر اہل
فرہین اہل غیر اہل
ہو جاگروہ میں حرلی و غیر
غیر اہل میں میں اہل
خودکار چند ہی اہل
تقریب بحرلی میں گنتی
و جہت میں اہل و غیر
خودکار بحرلی حرلی
و جہت میں بحرلی
موجود اہل میں بحرلی

ستار خان باورانی تبریز

شهر ارمیه سین کیلیه
شعبه سینله
۱۷ آذر ۹۵ - شهر ارمیه
فرماندهی حقوق لرستان نیلده
عقد و بدو در و دعوه دیوار ارمیه
ارزی سائل ارمیه نیل ارمیه
در ارمیه سین نیل - ارمیه
پیر ارمیه ارمیه ارمیه -
۱۷ آذر ۹۵ - شهر ارمیه

دنيا خاں لوی

سوروت خانقاہ دہلی سکور
ایچون حاضر ہو گئی
یہ گون فغان ہو گئی
پارسی اشکی دلیہ ہو
وفا بین ۱۰ سی ایل ہو
ماریشہ ہونے ہووے ہو
کے لڑیہ حلقہ ہو
لوٹنٹو لیدنگر ہو
نیشک ماریشہ ہو
ارد نامہ ہو
حاضر امیلی ہو
وہ ہو

سوويت ئۇيغۇرلىرىدا

ماریشس و موریس
می رانده موریس تولینس
نی ای موریس ماریشس
استرالیا

Pişeveri: Tahran gazeteleri ve taraftarları benim siyasetten çekildiğimi sanıyorlar.

Davamız halkımızın və bütün İranlıların başarıları ile sonuçlandı. Uzun bir zamandan beri İran milletinin dikkatini çeken Azərbaycan konusu barışçıl bir yol ile çözümlendi.

Azərbaycan Milli Məclisi şimdiye kadar büyük faaliyetler etmeye imkan bulmuştur. Doğrudan da söylemek lazımdır ki İran tarihinde milli meclisin bu az zamanda ki faaliyetlerinin sabıkası yoktur.

Halkımız, milli hükümet göreve geldikten sonra fırkamıza güvenerek kendi kaderlerini milli hareketin başlılarına emanet ederek derin imanla onlara verdikleri görevlerinin layıkınca yerine getirilmesini bekliyor

Pişeveri, Milli Meclise hükümetin hizmetleri ile ilgili 15 maddelik bir rapor takdim etti.

Fedailer atası Pişevəri'nin konuşması: "Benim bugün konuşmam ile düşünüyorum ki halkımızın davasında yeni bir sayfa açılmıştır."

داخلہ خبری

[illegible]

دو جنسیتوں پر مشتمل ایک ایسی کمیٹی کی تشکیل ہوگی جس میں ایک شخص کو دو جنسیتوں پر مشتمل ایک ایسی کمیٹی کی تشکیل ہوگی جس میں ایک شخص کو

[illegible]

اهر شاعر و مجلسین
 نیراز شاعر و مجلسین
 تلماشی
 اهر ولایتی فریفته شایخ و
 دانی راضی است از این صمیمیت گو
 میبارد از آلودگی سوزن آلوده
 و قرن افراشته آهوه تشنگ
 ناز و عمارت مجلسی و نیراز
 اهر ولایتی فریفته شایخ و
 دانی راضی است از این صمیمیت گو
 میبارد از آلودگی سوزن آلوده
 و قرن افراشته آهوه تشنگ
 ناز و عمارت مجلسی و نیراز

۷ لیجی حرمده آچیلدی قشقت باجیلار
خانیلاردان هر عده

ييزيم انتظاريميز

آقای مظفر میر وزیر محترم ایندگی ننگر اله صوره
 تم الفنا موافق اولی ایل دایمیر بلعش مذاکره
 غضب اینک مقصدیله آذربایجان مسئلهسین حل
 اینک ایچون ۱۰ لردن عبارت بیر هیئت آذربای
 جان موافق بلعش.

بیر هنوز آقای قوام‌السلطنه‌ایں از دریاچه‌بان
خاطرن ایستکاری خصوصیتده له قدر مملشته
حاضر اولدیلرین بلمیرک، ولی امید التدریجده که
آقای قوام‌السلطنه دجالین وضعیتین و ایرالین و عسکر
سی اسدی و آذربایلی معطل ابراهیم احتیاج
لر لکله آلاق خلیجیرین ایستکرنی انعام
وئر مکنده کور حبلتینی دهاا ارقی انعام
للم حکم

ایر، دہلی مستعفی نہ، لڑی بقیہ بولگو سہو و آذرہ
پنجابین قاری، جہاں باقی و دہلی خصوصیت
غلافہ مار اولدی لفظ خصوصیت (اولفہ)
لرکہ آذربایجان جوی اولمالا عن زماندا
ایران حرئی حساب اولورلار! ایستہ لرئی ایام
وہ و حکمران

بیر ایران دان گمان فغانداران بر سر آواران
بهر یکت، اما تصور بر اینست که آقای قوام الملک
دعوت آذربایجان را جمع، باطل و راهش
آگاهان فغانداران همدر پی جاسوس
ایران خلق را سعادتی بر فانیقلا را باغی
اوتنیتی ایچرت آذربایجان منظم ازین حال
بیر منته اولایب بر اوین ارباب آذربایق حرک
تت - لوت - منظم

ایندی ایران خللری تور آراندلارین
آذربایجان خللینن اومکله می فرقی
آملان بورک فرقه، مایله فرار ورمش-
فرقه و علی کاجدینیزین لایس ایندی
نمدرینیز تور و آفریم و هم و علی ای
و کاجدینیز خللین و مایله فرار و
ایندی کیم و اولتی فرقه داها
و سولتی فرقه داها ایتمه
گورلیر، آذربایجان خللی تور
و استاد ایندی مایله فرار و
ایندی کیم عوم ایران خللین
ایتمه ان مؤر عمل حاب اولور
ایچون اولون ان مایله فرار
خللین ان اساس آراندلارین
خللین ان لایق لوست دور
ایس کیم و اولور ایتمه
ایس کیم و اولور ایتمه

یہی دنیاہ آتات ایشیادار.
 فوہ مہلن و ملی حکو منہیز ان اصلاح
 اوغر وندا شورویگی و پلا دیلی ایتوک ایش
 آتات ایشیادار.

[illegible]

لاکھ ملی دو تیر خلیجہ دہانہ لالہ
لی ایسہ رہیندہ سو ایشہ لالہ
تیمہ علی نظرہ آلیہ و اولادہ
جہن علی اولادہ شرافتہ لالہ
ہو۔ بخوی پر اولادہ لالہ
لومہ لالہ

مستند: ۱۰۰/۱۰۰/۱۰۰

آذربائیجاندا ملی حکومتین شلمسی

۱۳۲۰ خلیفہ اہل حق و عدل
آذربائیجان و یوکرین میں
افغان و پشتون اور ایرانی
قلمی اگلیتہ ایضاً آذربائیجان
لاگرو و سوشلسٹوں کی ترقی
ایضاً اور روس و چینی مارشل
۱۳۲۰ خلیفہ اہل حق و عدل
آذربائیجان و یوکرین میں
افغان و پشتون اور ایرانی
قلمی اگلیتہ ایضاً آذربائیجان
لاگرو و سوشلسٹوں کی ترقی
ایضاً اور روس و چینی مارشل

شفا خبر لری

[illegible]

ایک ایسی نیک، اگر ۱۵ گزشتہ
شمارک لکھنا ہو تو پھر اپنے
دوڑ آرائشیہ کو پھر حاصل
اوصاف تمام پتہ پتہ ہو تو
کری طرفین اہل اولوچان
کے ساتھ یہ نہ تھکتا
۱۹ گزشتہ
مختصر یہ افسانہ اول و سب
مختصر یہ افسانہ اول و سب
مختصر یہ افسانہ اول و سب

[illegible][illegible]

۱- علی شاه قاجار و وزیر
 ۲- دولت پسران
 ۳- دولت پسران
 ۴- دولت پسران
 ۵- دولت پسران
 ۶- دولت پسران
 ۷- دولت پسران
 ۸- دولت پسران
 ۹- دولت پسران
 ۱۰- دولت پسران

[illegible]

1940

۱-بى خوتەندە تۇرغاندا ئۆزلىرىنىڭ قولىغا كەلگەن

Milli birliqimizin temeli artıq daha da guclenmelidir. Firkamız kurulduktan sonra halkımızın sevgisi ile deqışimleri kolaylıqla hayata geqirdi.

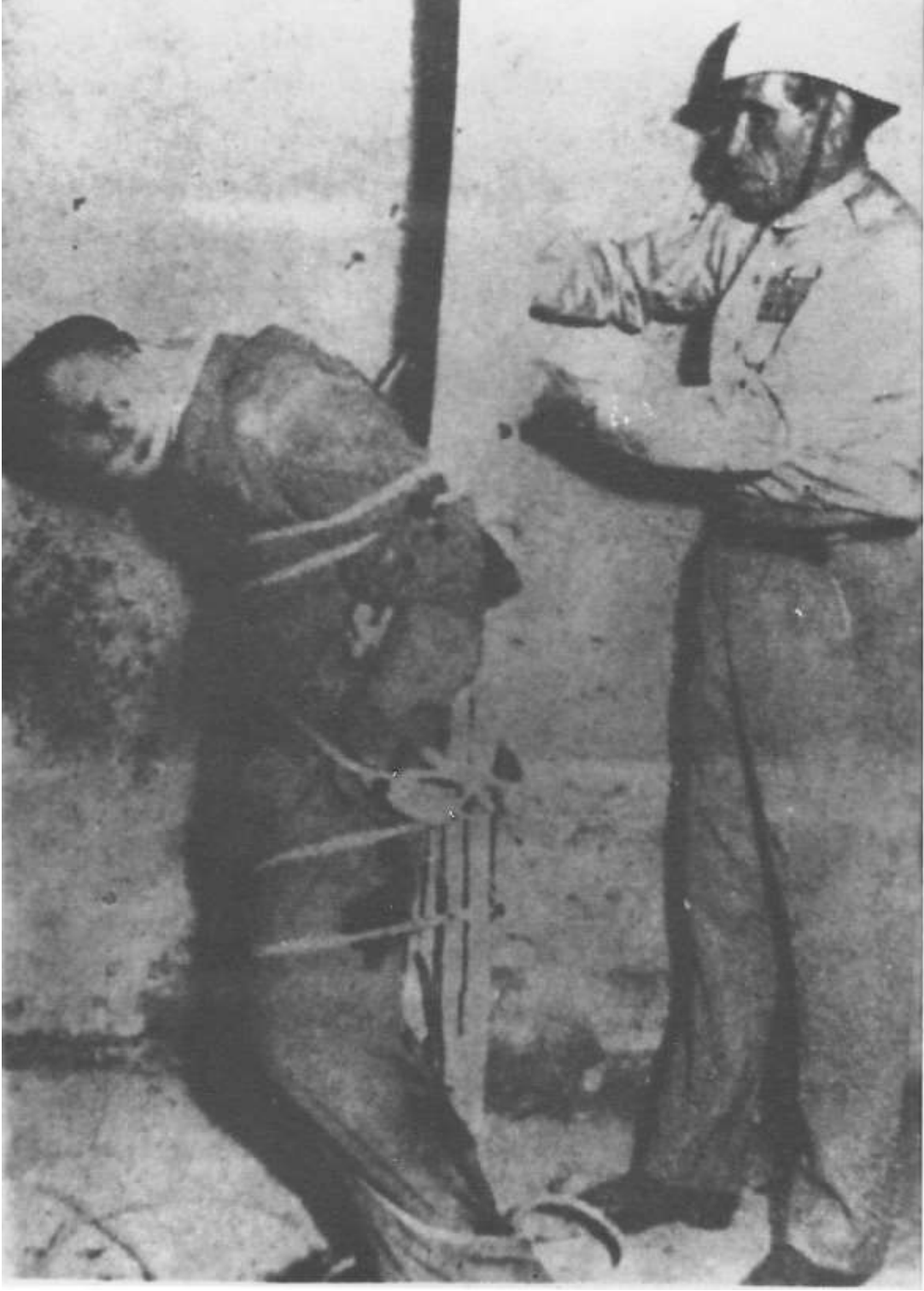

Biz kocaman Azərbaycan'ın kucağında tarihi günler geçirdik. Ölüm kalım savaşımız sonucunda 15 milyon İran nüfusunun özgür olmaları sağlandı.

Fırkamızın üyelerinden ne bekleniyor: mücadelemiz genişledikçe biz enerjik işçilere daha fazla ihtiyaç duyuyoruz.

EK.31 Güney Azərbaycan Milli Hükümetinin Askerlerinden birinin işkence ile idam edilişi

Ekrem Rehimli'nin "21 Azer 70 Foto Album" kitabından s. 166.

Ekrem Rehimli'nin "21 Azer 70 Foto Album" kitabından s.166.

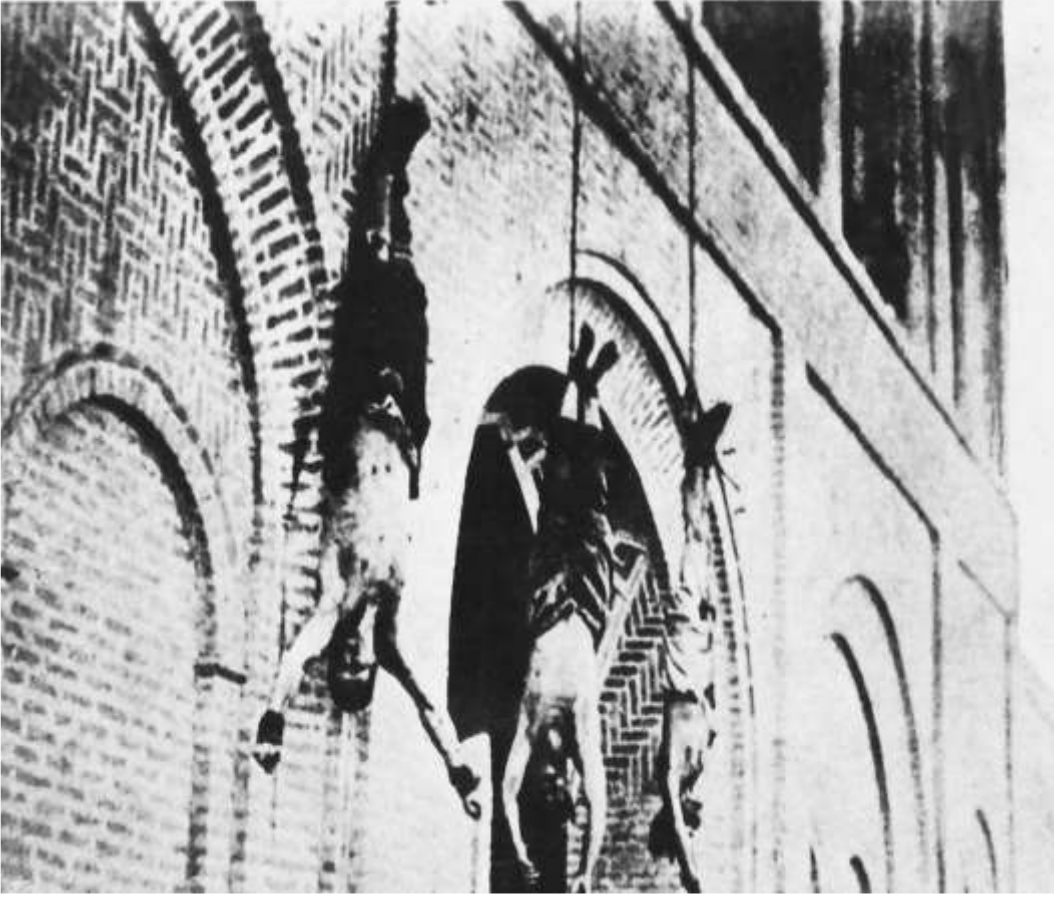
Ekrem Rehimli'nin "21 Azer 70 Foto Album" kitabından s.167.

Azerbaycan Milli Hükümetinin Posta ve Telgraf Nazırı General Kabirinin İdam edilişı

Hüseyn Alizade'nin "21 Azer Soykırımı" adlı kitabından s.362.

Şah rejiminin Tebriz’de ki idamları

Ekrem Rehimli'nin "21 Azer 70 foto albüm" kitabından s.165.

Aksaray Üniversitesi Tez Değerlendirme Formu		
Öğrencinin Adı Soyadı: Ali Selim GENÇ		EVET
Kapak		
1	Tez Başlığı tutanaktaki başlıkla aynı mı?	
2	Kapaktaki ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	
3	Kapak format kılavuzdaki kapak formatına uygun mu?	
4	Kapakta yazılan tüm yazılar doğru olarak verilmiş mi?	
İçindekiler		
5	Sayfa numaraları tam verilmiş mi?	
6	Şekil, Çizelge vb. listeleri verilmiş mi? Sıralaması doğru mu?	
7	Özet, Abstract, Giriş, Sonuçlar vb. bölümler var mı?	
8	Yazım hataları kontrolü yapıldı mı?	
Giriş		
9	Hazırlanan tezin önemini anlatıyor mu?	
10	İkinci ve Üçüncü dereceden başlık içermemeli kuralına uyuldu mu?	
Özet/Abstract		
11	Kılavuza uygun mu?	
12	Ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	
13	Özet; tek sayfa, tek aralık, tek paragraf kuralına uygun olarak yazıldı mı?	
14	Bilim kodu, sayfa adedi, anahtar kelimeler ve tez danışmanı yazıldı mı?	
Kaynakça		
15	Kaynakların tamamına metin içinde atıf yapıldı mı?	
16	Kaynak formatı Kılavuzdaki kaynak formatına uygun olarak hazırlanmış mı?	
17	Atıf formatı kılavuzdaki atıf formatına uygun mu?	
Atıf Yöntemi APA 6 ☐ CMS ☐ İSNAD ☐		
Genel Değerlendirme		
18	Etik Beyan açıklaması okundu, uyuldu ve imzalandı mı?	
19	Kabul/Onay sayfası kılavuzdaki formata uygun olarak düzenlenmiş mi?	
20	Kabul /Onay sayfasında belirtilen oy birliği/oy çokluğu seçeneklerinden uygun olanı savunmayla tutarlı olacak şekilde belirlenmiş mi?	
21	Sayfa kenar boşluklar ve sayfa numaraları kılavuzdaki formatına uygun mu?	
22	Paragraf boşlukları ve metin satır aralığı kılavuza uygun olacak şekilde düzenlenmiş mi?	
23	Başlık yazımları kılavuzdaki başlık formatlarına uygun mu?	
24	Yazı tipi ve boyutu kılavuzdaki yazı tipi ve boyutu formatına uygun mu?	
25	Şekil, Çizelge vb. açıklama ve numaralandırmaları kılavuzdaki formata uygun olarak yazılmış mı?	

Bu tezin tarafımdan “Tez yazım kuralları” okunarak dikkatlice hazırlanmış olduğunu ve doğabilecek her türlü olumsuzluktan sorumlu olacağımı kabul ederim.

Öğrencinin imzası